

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1982, LET. XIX, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

4

IZ VSEBINE

Vlado Klemenčič: Minulo delo kot samoupravna kategorija

Božidar Debenjak: Zasnova in usmerjenost razvoja družbenih znanosti

Vladimir Lavrač: Uveljavljanje deviznega sistema (pozicija republike v plačilni bilanci Jugoslavije)

Slavko Soršak: Konceptcija splošne ljudske obrambe SFRJ

Jože Volfand: Socialistična zveza, kultura in kulturna politika

Radovan Vukadinović: Kriza popuščanja mednarodne napetosti

Giuseppe Boffa: Stalinski model (kaj je za formulo o »realnem socializmu«?)

TEORIJA IN PRAKSA

1982

4

revija za družbena vprašanja, let. XIX., št. 4, str. 433—576
Ljubljana, april 1982, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani:
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Maca Jogan, Stane Južnič, Marko Kerševan, Peter Klinar, Bogomir Kovač, Stane Kranjc, Lev Kreft, Ivan Lapajne, Matjaž Maček, Boris Majer, Boštjan Markič, Breda Pavlič, Ernest Petrič, Boštjan Pirc, Franci Pivec, Ciril Ribičič, Slavko Soršak, Vlado Struk, Franc Šali, Mile Setine, Ivo Tavčar, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Lojze Sočan

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Mihelič, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 200 din, za druge individualne naročnike 300 din, za delovne organizacije 500 din, za tujino 1000 din, cena enojne številke v prosti prodaji 40 din in dvojne številke 60 din

ZIRO RACUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ) 3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

CGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

VLADO KLEMENČIČ: Minulo delo kot samoupravna kategorija 435

ČLANKI, RAZPRAVE:

BOŽIDAR DEBENJAK: Zasnova in usmerjenost razvoja družbenih znanosti 444

VPRAŠANJA GOSPODARSKEGA SISTEMA:

VLADIMIR LAVRAČ: Uveljavljanje deviznega sistema (pozicija republike v plačilni in devizni bilanci Jugoslavije) 455

SLOVENIJA 2000:

POLDE KAJŽAR: Izobraževanje v razvojnih načrtovanjih 467

VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

ALBIN IGLIČAR: Krajevna skupnost v delegatskem sistemu 471

DRUŽBA IN ARMADA:

SLAVKO SORŠAK: Konceptija splošne ljudske obrambe SFRJ 484

DRUŽBA IN KULTURA:

JOŽE VOLFAND: Socialistična zveza, kultura in kulturna politika 492

TOMAŽ MASTNAK: Položaj marksistične literature 503

SOCIOLOŠKE RAZISKAVE:

ANA BARBIČ: Kmet-delavec, njegov položaj in vloga v razvoju kmetijstva in podeželja 514

MEDNARODNO DELAVSKO GIBANJE:

Ali je možen preporod delavskega gibanja v ZDA (pogovor Vukašina Pavloviča s Stanleyem Aronowitzem) 526

MEDNARODNI ODNOSI:

RADOVAN VUKADINOVIČ: Kriza popuščanja mednarodne napetosti 534

JOŽE PLEŠNAR: Izraelski ekspanzionizem pod videzom zgodovinskih pravic 545

NAŠ PREVOD:

GIUSEPPE BOFFA: Stalinski model (Kaj je za formulo o »realnem socializmu«?) 557

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA:

BRANKO BOŠNJAK: Izobraževanje za splošno ljudsko obrambo in družbeno samozaščito 563

PRIKAZI, RECENZJE:

BRACO ROTAR: Pomeni prostora (P. G.) 564
Razprave in gradivo (Bojko Bučar) 556
Listamo po tujih revijah 568
Med novimi knjigami 571
Iz domačih revij 572
Avtorski sinopsisi 575

TEORIJA IN PRAKSA
revija za družbena vprašanja
let. XIX, št. 4, str. 433–576
Ljubljana, april 1982

CONTENTS

EDITORIAL:	
VLADO KLEMENČIČ: Past Labour as a Self-management Category	435
ARTICLES, DISCUSSIONS:	
BOŽIDAR DEBENJAK: The Scheme and Orientation of the Development of Social Sciences	444
ECONOMIC SYSTEM PROBLEMS:	
VLADIMIR LAVRAČ: The Establishment of the Foreign Exchange System (The Position of the Republic in the Yugoslav Payments and Exchange Balance)	455
SLOVENIA 2000:	
POLDE KEJŽAR: Education in Development Plans	467
PROBLEMS OF THE POLITICAL SYSTEM:	
ALBIN IGLIČAR: Local Community in the Delegate System	471
SOCIETY AND ARMY:	
SLAVKO SORŠAK: The Conception of Total National Defence in Yugoslavia	484
SOCIETY AND CULTURE:	
JOŽE VOLFAND: The Socialist Alliance, Culture and Cultural Policy	492
TOMAŽ MASTNAK: Marxist Literature and its Position	503
SOCIOLOGICAL RESEARCH:	
ANA BARBIČ: Farmer-Worker, his Status and Role in the Development of Agriculture and Rural Areas	514
INTERNATIONAL WORKERS' MOVEMENT:	
Is a Revival of Workers' Movement in Usa possible? (Interview with Stanley Aronowitz by Vukašin Pavlović)	526
INTERNATIONAL RELATIONS:	
RADOVAN VUKADINOVIČ: The Crisis of Deterrence	534
JOZE PLEŠNAR: Israel's Expansionism in Disguise of Historical Rights	545
THE TRANSLATION:	
GIUSEPPE BOFFA: Stalinist Model (What is behind the formula for „Real Socialism“?)	557
PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC MEETINGS:	
BRANKO BOSNJAK: Training in Total National Defence and Social Self-protection	563
REVIEWS, NOTES:	
BRACO ROTAR: THE MEANINGS OF SPACE (P. G.)	564
Discussions and Material (Bojko Bučar)	566
From Foreign Reviews	568
A Survey of New Books	571
From Domestic Reviews	572
Authors' Synopses	575

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:	
ВЛАДО КЛЕМЕНЧИЧ: Прошлый труд как кате-гория самоуправления	435
СТАТЬИ ОБСУЖДЕНИЯ:	
БОЖИДАР ДЕБЕНЯК: Развитие общественных наук, его схема и направление	444
ВОПРОСЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:	
ВЛАДИМИР ЛАВРАЧ: Учреждение валютной системы (положение республики в платежном и валютном балансах Югославии)	455
СЛОВЕНИЯ 2000:	
ПОЛДЕ КЕЙЖАР: Образование в планах развития	467
ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:	
АЛБИН ИГЛИЧАР: Местное содружество в делегатской системе	471
ОБЩЕСТВО И АРМИЯ:	
СЛАВКО СОРШАК: Концепция всеобщей народной обороны в СФРЮ	484
ОБЩЕСТВО И КУЛЬТУРА:	
ИОЖЕ ВОЛФАНД: Социалистический союз, культура и культурная политика	492
ТОМАЖ МАСТНАК: Положение марксистской литературы	503
СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ:	
АНА БАРБИЧ: Крестьянин-рабочий, его положение и роль в развитии сельского хозяйства и деревни	514
МЕЖДУНАРОДНОЕ РАБОЧЕЕ ДВИЖЕНИЕ:	
Возможно ли возрождение рабочего движения в САД (разговор Вукашина Павловича с Стеллы Арновичи)	526
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:	
РАДОВАН ВУКАДИНОВИЧ: Кризис разрядки международной напряженности	534
ЙОЖЕ ПЛЕШНАР: Экспансионизм Израиля под маскировкой исторических прав	545
НАШ ПЕРЕВОД:	
ЖУЗЕППЕ БОФФА: Сталинская модель (что за формулой «реального социализма»)	557
ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ И НАУЧНЫЕ ВСТРЕЧИ:	
БРАНКО БОШНЯК: Образование и подготовка на всеобщую оборону	563
ОБЗОРЫ, РЕЦЕНЗИИ:	
БРАЦО РОТАР: Значения пространства	564
Обсуждения и материалы (Бойко Бучар)	566
По страницам иностранных журналов	568
Среди новых книг	571
По страницам отечественных журналов	572
Авторские синопсисы	575

VLADO KLEMENČIČ

Minulo delo kot samoupravna kategorija

Minulo delo sodi med tiste ustavne kategorije, katerih uveljavitev v življenju se je močno zavlekla. Mineva že peto leto odtlej, ko so se začele priprave za zakonsko urejanje te problematike v federaciji. Predlog zakona o razširjeni reprodukciji in minulem delu, ki je sedaj v sklepni fazi obravnave, je v tem času glede na rudimentarno začetno delovno zasnovo doživel precej konceptijskih sprememb in izpopolnitev. Lahko bi rekli, da sta za pripravo tega zakona pomembni predvsem naslednji dve izhodišči.

Z razvojem nenehno narašča pomen proizvodjalnih in drugih sredstev za rezultate v gospodarskih, pa tudi drugih dejavnostih. Drugače povedano: gospodarski učinki v proizvodnem procesu so v veliki in čedalje večji meri odvisni od sredstev za proizvodnjo in drugih sredstev – to je od minulega dela v stvarni obliki. Minulo delo kot stvarni pojem – v obliki strojev, zgradb, izumov, tehnološkega in drugega znanja – postaja čedalje pomembnejši pogoj za učinkovito gospodarjenje. Samo zase minulo delo ne daje nikakršnih rezultatov; ti nastajajo šele, ko ga aktivira živo delo. Minulo delo pri tem ne ustvarja nove vrednosti, ampak se na izdelke le prenaša vrednost, ki se nahaja v proizvodjalnih in drugih sredstvih. V tržnem gospodarstvu, v katerem ne deluje sistem vrednostnih cen, pa je minulo delo zaradi razlik v organski sestavi sredstev in drugih razlik dejavnik, ki vpliva na višino dohodka organizacij. Ob povprečni oceni lahko organizacija, ki je uvedla sodobno tehnologijo – minulo delo, doseže nadpovprečen ali celo izjemen dohodek.

To izhodišče potrjujejo tudi empirične analize. Te prav tako kažejo, da se spreminja vpliv posameznih zvrsti minulega dela na rast produktivnosti živega dela. Primerjalna analiza ameriškega gospodarstva za obdobje 1950–1965 ter 1965–1980 je pokazala, da vpliv fizičnih osnovnih sredstev (strojev) na povečevanje produktivnosti upada, hkrati pa je zelo narastel vpliv uporabe računalnikov ter s tem povezanih informacijskih sistemov ter še posebej tehnoloških in drugih izumov. Ocenjuje se, da je v tem drugem obdobju treba od celotnega povečanja produktivnosti 44% pripisati izumom in uporabi računalnikov, le še 16% fizičnim osnovnim sredstvom, 12% izobrazbi itd.

Drugo izhodišče zakonskega urejanja je težnja po tem, da bi izoblikovali pravno podlago, s katero bi odprli proces utrjevanja ekonomske oblasti delavcev, organiziranih v temeljnih in drugih organizacijah, pri upravljanju in sploh gospodarjenju z minulim delom. Skratka, da bi minulo delo postalo v celoti samoupravna družbenoekonomska kategorija. Zakon naj bi tako – drugače kot doslej – uredil pravice, obveznosti in odgovornosti med subjekti, ki nastopajo pri nas v procesu gospodarjenja z minulim delom. Osrednje mesto je pri tem dano združenim delavcem. Drugače povedano: zakon naj bi spremenil sedanje razmere v praksi ter na novo uredil izhodišča družbenoekonomskih odnosov pri upravljanju in sploh gospodarjenju z minulim delom. Utrdil naj bi vlogo delavcev pri gospodarjenju s sredstvi, še posebej s sredstvi za razširjeno reprodukcijo ter hkrati odgovornost v primerih, ko se ne bi izkazali kot dobri gospodarji. Delavce bi naj ekonomsko motiviral za doseganje čim boljših rezultatov pri upravljanju s sredstvi. V okviru osebnega dohodka delavca bi se posebej izkazoval del, ki bi bil predvsem odvisen od tega, kakšne rezultate je kolektiv dosegel pri gospodarjenju z minulim delom. Se pravi, ne gre za dohodke po kapitalu, ampak za del osebnega dohodka, ki je odvisen od uspešnosti upravljanja z minulim delom v organizaciji ter v samoupravnih dohodkovnih odnosih z delavci v drugih organizacijah. To pa pomeni tudi prevzemanje tveganja in s tem možnosti, da delitve na podlagi minulega dela ne bo, če ne bo uspešnega gospodarjenja. Ko poudarjamo dohodkovne odnose pri tem, pomeni to tudi, da glede tega ni možno pridobiti trajnih pravic, kakršne so značilne za kapitalski odnos. Opravljeno živo delo je tudi v tem primeru legitimacija za delitev osebnih dohodkov.

Za upravljalско delo in gospodarjenje, ki je povezano s tekočim poslovanjem organizacije, bi se delitev izvedla sproti, skladno z ugotovljenimi učinki. Pri investicijskih naložbah v »svoji« organizaciji (ali v drugi) pa bi pravice do delitve trajale toliko časa, dokler se ne bi izčrpali dohodkovni efekti investicije. Tudi v tem primeru torej ne gre za trajne pravice, ampak bi se le-te amortizirale in ugasnile, kot se zmanjšujejo učinki investicije na dohodek. Prav tako delitev na podlagi minulega dela, kot je opredeljena v zakonu, izključuje vsakršno delitev, ki ne izvira iz delovnih prispevkov delavcev. To pomeni, da različni dohodki, ki se zaradi delovanja trga, izrednih naravnih ali drugih okoliščin izkažejo v dohodku posamezne temeljne organizacije, vendar niso zasluga v njej zaposlenih delavcev, tudi ne morejo biti izhodišče za delitev osebnih dohodkov. Konkretne težave, ki utegnejo spremljati uresničevanje družbenoekonomskih odnosov na podlagi minulega dela, zato ne morejo postaviti pod vprašaj izhodišča, to je, da je poglobitve pravice, obveznosti in odgovornosti glede gospodarjenja z minulim delom v samoupravnem sistemu nujno povezati z delavci. Možne težave pri uresničevanju teh odnosov ne bi smele biti vzrok za to, da bi oblast nad minulim delom sistemsko prenesli na državo ali na tehnostrukturo. S tem ni zanikana

usmerjevalna in intervencijska vloga države na različnih ravneh, ki izvira iz njenih ustavnih pristojnosti na področju planiranja, obveznega združevanja minulega dela – sredstev in strokovnih priprav za odločanje o minulem delu, ki jih izvajajo strokovni in poslovodni kadri.

Še eno uvodno pojasnilo kaže dodati, predno začnemo z obravnavo vsebinskih dilem, ki jih je priprava zakona odprla v Jugoslaviji, predvsem med ekonomskimi teoretiki, družbenopolitičnimi delavci in strokovnjaki, ki se s tem ukvarjajo v gospodarskih organizacijah.

Zakon o združenem delu govori o tem, da uresničujejo delavci v temeljni organizaciji združenega dela določene pravice na podlagi rezultatov, doseženih pri upravljanju in gospodarjenju s sredstvi družbene reprodukcije kot s svojim in družbenim minulim delom.¹ V pripravah na zakon o združenem delu je bil v srbohrvaškem besedilu uporabljen izraz »gospodarjenje«, za kar pa so jezikoslovci ob koncu ugotovili, da ga srbska jezikovna različica ne pozna. Zato je bil potem v zakonu uporabljen izraz »privredništvo i upravljanje«, ki naj bi v vsebinskem smislu pokrival »gospodarjenje«. Pri prevodu v slovenščino smo tako prišli do izraza »gospodarjenje in upravljanje«, čeprav bi vsebinsko zadoščal izraz gospodarjenje. Izraz gospodarjenje zajema v slovenščini vsa opravila in funkcije v proizvodnem procesu, vključno z upravljanjem. Ker v sistemu naših družbenoekonomskih odnosov delavec ni samo nosilec fizičnega in drugega dela na delovnem mestu, ampak tudi upravljalec, je izločanje upravljanja iz gospodarjenja toliko bolj neupravičeno. Takšno ločevanje je namreč značilno za sisteme, v katerih je upravljalska funkcija ločena od delavcev. Z vsem tem pa je bila ustvarjena še druge vrste zmeda. Dopolnjevanje institucionalnih opredelitev glede nagrajevanja oziroma uvajanja dodatnih meril za določanje prispevka h gospodarjenju in upravljanju z minulim delom se le delno nanaša na prispevke živega dela h gospodarjenju s sredstvi na delovnem mestu, ampak je v ospredju upravljalski prispevek delavcev. Uporabljeno izrazoslovje tako otežuje razumevanje. Že sedaj v gospodarskih organizacijah pogosto uporabljajo pri delitvi po živem delu merila, s katerimi se meri prispevek delavcev na delovnem mestu pri zmanjševanju škarta, varčni uporabi surovin ipd. Vsa ta merila pomenijo spajanje živega dela z minulim delom, vendar so že vključena med osnove za določanje osebnega dohodka po živem delu. Zakon obenem dopušča, da se, na primer, uspešnost gospodarjenja skupine delavcev s sodobnim strojem ali delom tehnološke linije posebej meri in kot osnova za delitev na podlagi minulega dela vpliva na višino tega dela osebnega dohodka. Gotovo je možno zastaviti vprašanje, ali takšen pristop omogoča teoretično čisto razmejitev glede delitve na podlagi tekočega in minulega dela, in ali ni enostavneje povezati del osebnega dohodka na podlagi minulega dela le z upravljalskim prispevkom delavcev. Zagovorniki širšega pristopa pa v pripravi zakona poudarjajo, da

¹ Glej npr. čl. 59 zakona o združenem delu.

delavci rokujejo v sodobnih razmerah tudi s stroji milijardne vrednosti ter je v sedanjih merilih za tekoče delo v praksi to premalo upoštevano. Tudi to je eden od razlogov, da je administrativno in podobno delo boljše nagrajeno kot pa proizvodno delo, čeprav je s slednjim povezana večja odgovornost za gospodarjenje z minulim delom.

V dosedanji obravnavi zakonskega besedila je bilo danih množstvo predlogov ki ga izboljšujejo. Veliko je pripomb, ki opozarjajo na nedorečenost besedila in na premajhno konkretizacijo opredelitev, še posebej v III. delu zakona, ki se nanaša na delitev osebnih dohodkov na podlagi minulega dela. Teh kritik ni možno kar enostavno zavriniti, čeprav je po drugi strani očitno, da so v zakonu predložene opredelitve – po petih letih priprav – obstale nekako tam, do kamor realno seže danes jugoslovanska misel. Široka uvedba minulega dela v življenju bo dala podlago za izpolnjevanje sistema. Glede delitve dela osebnega dohodka na podlagi minulega dela pa očitno ne bo moč izoblikovati enotnega recepta ali takšnega enotnega kriterija, kot se zanj zavzema del javne razprave, ki bi v celi državi, v različnih dejavnostih omogočil enostaven in pravičen izračun za vse delavce. Čeprav bi bilo to še tako zaželeno, takšen avtomatizem v praksi ne bi mogel spodbujati k boljšemu upravljanju s sredstvi. Zakonski predlog opredeljuje, da gre za tri osnove, po katerih naj bi se oblikoval ta del osebnega dohodka delavca. To je upravljalna funkcija delavcev v tekoči reprodukciji, ki se nanaša na izbor proizvodnega programa in prilagajanje potrebam trga, odločitve o integracijah, o organizaciji dela ipd., nadalje za nekatere vidike spajanja živega dela z minulim delom v neposrednem proizvodnem ali drugem delu na delovnem mestu ter končno na ustvarjanje akumulacije in na gospodarjenje z njo. Konkretizacija osnov in meril za to delitev bo morala biti stvar družbenih dogovorov, samoupravnih sporazumov in pravilnikov za delitev osebnih dohodkov, podobno kot to velja za delitev po živem delu. Tudi glede meril in osnov za delitev dela osebnega dohodka po živem delu zvezni zakonodaji ni uspelo oziroma enostavno ne more opredeliti konkretnih enotnih meril, ter je ta konkretizacija stvar samoupravnih splošnih aktov.

Da se izognemo možnemu nesporazumu, velja dodati, da pomenijo izrazi, kot so: delitev na podlagi minulega dela in na podlagi živega dela, nadalje del osebnega dohodka po živem delu in del, ki pripada po minulem delu ipd., poenostavitev dejanske vsebine. Namreč, tudi pri delitvi po minulem delu gre v bistvu za nagrajevanje živega dela oziroma za merjenje specifičnega, predvsem upravljalkega prispevka živega dela h gospodarjenju. Pravice delavcev pri tem izvirajo oziroma so odvisne od njihovega sedanjega ali nekdanjega prispevka k uspešnosti gospodarjenja v temeljni organizaciji in v drugih povezavah v združenem delu. Od tega, ali so izvajali smotrno razvojno politiko, ali so se uspešno prilagajali delovanju domačega in tujega trga, vstopali v upravičene integracijske povezave, sprejemali racionalne odločitve glede gospodarjenja z denarjem itd. Gre torej za to, koliko prispeva posameznik skupaj z drugimi s

svojim živim delom sedaj, ali pa je prispeval v dolgoletnem preteklem obdobju (to bi se izrazilo tudi v pravicah v pokojninskem sistemu) h gospodranju s sredstvi kot minulim delom. Morda bi zato kazalo sploh uporabljati izraza tekoče delo in minulo delo. To bi seveda pomenilo, da začnemo izrazoma tekoče in živo delo pripisovati različno vsebino. Tekoče delo bi tako postalo ožji pojem, ki zajema le del dela, opravljenega na delovnem mestu.

Delavci na različne načine, v različnih oblikah prispevajo h gospodarjenju s sredstvi. Eno so skupni, splošni prispevki delavcev k temu gospodarjenju – ko gre za skupne upravljaljske funkcije delavcev kot samoupravljalcev ter individualizacija tega prispevka ni možna (na primer odločanje v delavskem svetu, na zborih ipd.). Drugo so različne vrste posamičnih prispevkov delavcev, ki presegaajo obveznosti delovnega mesta – na primer del izumov, ki prispevajo k učinkoviti uporabi minulega dela, priprava strokovnih podlag, ki so omogočile pravilne odločitve. Vprašanje meril, s katerimi bi merili prispevek delavcev po tej osnovi, je nedvomno zapleteno vprašanje. V praksi se je doslej najpogosteje uporabljal delovni staž kot merilo, čeprav je očitno, da to ni ustrezno merilo za prispevek delavca h gospodarjenju z minulim delom. V nekaterih organizacijah so izdelali bolj stimulatívne, vendar tudi bolj zahtevne osnove in merila za to delitev. Očitno je tudi, da nekatere osnove za oblikovanje osebnega dohodka po tekočem delu dejansko predstavljajo osnovo za delitev po minulem delu. Na primer, v številnih organizacijah se že sedaj osebni dohodek oblikuje tudi na podlagi prispevka k uspešnosti gospodarjenja temeljne organizacije. V listi osnov za delitev po tekočem delu so še nekatere druge, ki po svojem bistvu izražajo prispevek k uspešnosti upravljanja v organizacijah združenega dela. Razen tega bo nekatere osnove za del osebne dohodka po tekočem delu moč uporabiti kot posredno merilo tudi za približno merjenje prispevkov po minulem delu. V tem sklopu se kot enemu od kriterijev tudi ne kaže odreči delovnemu stažu, na primer še posebej v temeljnih organizacijah družbenih dejavnosti in v delovnih skupnostih. Vendar pa bi bilo slabo, če bi to merilo sprejeli kot izključno merilo. Gledano s tega stališča velja tudi za ta del osebnega dohodka slikovita prispodoba, ki jo je v pripravah zakona o združenem delu izrekel tovariš Kardelj, namreč, da bo osebni dohodek delavca vedno bolj podoben torti, razrezani na rezine, pri čemer vsaka rezina pomeni posebno osnovo oziroma zvrst delavčevega prispevka, ki se posebej meri.

Glavne pripombe na predloženo zakonsko besedilo pa letijo na predvideno vlogo delavcev v sferi razširjene reprodukcije, ne glede na to, ali so boljše ali manj zavite oziroma ne glede na to, koliko leporečja se pri tem uporablja. Dileme se skuša načeti na za jugoslovansko teoretično in ideološko misel znanem trikotniku: vloga delavcev – vloga države – vloga poslovnih kadrov. To pot v procesu razširjene reprodukcije.

Izhodiščni argument, ki je v zadnjem času »popularen« tudi pri kritikih na drugih področjih, kjer se želi spremeniti veljavni sistem – na primer na deviznem področju –, je v kratkem naslednji. Delavci upravljajo s sredstvi, ki niso njihova skupinska lastnina, ampak so v družbeni lasti, prav tako pa tudi ni moč posameznemu kolektivu pripisati rezultatov gospodarjenja s sredstvi, saj je to rezultanta številnih dejavnikov, med njimi mnogih zunanjih. Ali, kot pravijo: rezultati gospodarjenja s sredstvi so posledica družbeno pogojenih dejavnikov in le v majhni meri zasluga kolektiva. Ko je tako ugotovljeno, da je vpliv kolektivov na gospodarjenje s sredstvi majhen, sledi predlog, da tudi rezultati tega gospodarjenja ne morejo pripadati kolektivu, ampak združenemu delu v celoti. Družba bi naj potemtakem predpisala minimalno stopnjo rentabilnosti oziroma obseg akumulacije, ki jo je z danimi družbenimi sredstvi dolžan ustvariti posamezni kolektiv, in ki jo mora odstopiti združenemu delu v celoti (centralizacija akumulacije), da to odloči o njeni uporabi, pri čemer ni izključeno, da jo bo lahko uporabil tudi kolektiv, v katerega dohodku je bila dosežena, če bo to družbeno upravičeno. Na ta način bodo tisti, ki nimajo možnost delati z družbenimi sredstvi, plačali določeno ceno za uporabo družbenih sredstev. Delovni kolektivi se tako pojavljajo v vlogi najemnikov družbenih sredstev in za to odstopajo družbi ustvarjeno akumulacijo. To je cena za privilegij, ki ga imajo, namreč, da lahko delajo z družbenimi sredstvi, kar jih postavlja v ugodnejši položaj glede na vse tiste, ki so nezaposleni in te možnosti nimajo. Ta cena naj bi tudi prispevala, da se vzpostavi ravnotežje med povpraševanjem in ponudbo družbenih sredstev ter tako uveljavijo tržne zakonitosti na tem področju. V sedanjih razmerah se umetno vzdržuje neravnovesje; obstajajo velike želje in potrebe po družbenih sredstvih, ki izvirajo iz tega, ker so družbena sredstva preveč poceni. Na primer s pridobitvijo posojila v banki je v inflacijskih razmerah uporabniku zagotovljeno, da banki ne bo vrnil dejanske vsote posojila.

Teoretični zasnovi cene za uporabo družbenih sredstev se v nekaterih vidikih pridružujejo zastopniki tako imenovane programirane in planirane akumulacije. Eno od izhodišč je enako: uporaba družbenih sredstev ter pravil razporejanja dohodka mora zagotoviti ustvarjanje v družbi predpisane višine programirane akumulacije v organizacijah združenega dela. Akumulacija ne sme biti rezidualna postavka v delitvi. Na 100 dinarjev uporabljenih družbenih sredstev je kolektiv dolžan doseči določeno vsoto akumulacije. Pomembna razlika pa je v tem, da razpolaganje s to programirano akumulacijo ostaja kolektivom, kjer je bila dosežena.

Prvi predlog o tako imenovani ceni uporabe družbenih sredstev v vsebinskem smislu pomeni bistveno spremembo družbenoekonomskih odnosov. Oblast nad razpolaganjem z akumulacijo institucionalno prenaša z delavcev v temeljnih organizacijah na združeno delo v celoti ali pa na celotno družbo. Ne glede na vse možne dobre namene, ki so v ozadju tega predloga, pomeni to v realnem življenju, ki ga živimo, zavzemanje za

etatiistično distribucijo akumulacije ter odpravljanje ekonomskih motivov v kolektivih za doseganje čim večje akumulacije ter sistemsko zmanjševanje odgovornosti za lasten razvoj. Izhaja tudi iz poenostavljene domneve, da pomeni centralno odločanje o razvoju in akumulaciji možnost, ki zagotavlja uresničitev skupnih in širših interesov in ciljev, medtem ko odločanje na ravni kolektiva pomeni uveljavljanje parcialnih interesov, posamičnih potreb ipd.

Ni nikakršne potrebe, da se glede tega učimo na izkušnjah drugih, saj smo imeli in še imamo lastne jugoslovanske izkušnje z odločanjem na jugoslovanski ravni za širša ali ožja področja družbene reprodukcije. Takšno odločanje je nedvomno tudi potrebno in s sistemom določeno, vendar ni treba idealizirati rezultatov, ki pri tem nastajajo. Poleg učinkovitih odločitev nas izkušnje opozarjajo tudi na probleme, ki izvirajo iz zavlačevanja ter počasnosti pri tem odločanju, na odločanje, ki je krepilo mednacionalne napetosti, na primer, ko se upravičeni interesi niso mogli uveljaviti, ker je bila enostavno moč centralnih organov veliko večja od moči tistih, ki so opozarjali na to, kaj je dejansko v družbenem interesu, ter na odločanje, ki dejanskih razmer ni poznalo dovolj.²

Narobe bi bilo, če bi ob tem spregledali opozarjanje teoretikov, da so pri nas sredstva – oziroma če uporabimo izraz, ki je po vsebini lahko sporen – družbeni kapital, poceni ne glede na to, da nam ga primanjkuje, medtem ko je drago tisto, kar imamo v izobilju – delovni čas, izražen v nezaposlenosti. Namesto da bi spodbujali zaposlovanje, se spodbuja kapitalno intenzivne investicije.

Na dve stvari kaže opozoriti ob tej trditvi. Mislim, da ni možno prebiti tako imenovanega začaranega kroga nerazvitosti, ne da bi kapital pocenili (in tudi razlastili). To je sicer ekonomski paradoks, vendar hkrati nujna spodbuda za pospešeni gospodarski razvoj. Vprašanje je torej le, koliko časa je nujno izvajati takšno politiko. Naša razvojna politika se je verjetno začela prepozno prilagajati spremenjenim okoliščinam. Nedvomno so bile kapitalno intenzivne investicije v gospodarsko infrastrukturo nujne, medtem ko bi v številnih dejavnostih morali bolj in prej začeti uveljavljati kriterij zaposlovanja. Toliko na kratko glede razvojne politike.

Drugo, v sistemskem smislu naj bi to vprašanje razrešil zakon o razširjeni reprodukciji in minulem delu. Način razreševanja je tu drugačen, kot ga predlagajo zagovorniki cene uporabe družbenih sredstev oziroma cene uporabe osnovnih sredstev. Kot je bilo omenjeno že na začetku, zakon izhaja iz nujnosti utrjevanja pravic in odgovornosti delavcev v temeljnih in drugih organizacijah združenega dela pri gospodarjenju s sredstvi za razširjeno reprodukcijo. Vzpostavlja neposredno zvezo med prispevkom delavcev v temeljni organizaciji k rezultatom gospodarjenja s sredstvi in osebnimi dohodki zaposlenih delavcev. Od tega, ali so bili pri

² Iz zadnjega časa je takšen primer izvajanje odloka o prepovedi izvoza zdravil brez soglasja pristojnih zveznih organov. Več mesecev proizvajalci zama opozarjajo, da domači trg ne bo oškodovan, če se dovoli izvoz zdravil proti malariji, ker te bolezni v Jugoslaviji ni več.

gospodarjenju s sredstvi bolj ali manj uspešni, je odvisen tudi tako imenovani del osebne dohodka na podlagi minulega dela. Zakon pri tem izhaja iz tega, da se morajo vsi rezultati gospodarjenja s sredstvi kot minulim delom izkazati v dohodku temeljnih organizacij, delavci v teh organizacijah pa so tudi primarni nosilci odločitev o tako ustvarjenem dohodku.

Vendar rezultati tega gospodarjenja ne nastajajo samo kot posledica njihovih odločitev in dela, ampak tudi dela delavcev v drugih delih združenega dela in drugih vplivov ter zato tudi rezultati ne pripadajo le njim, ampak tudi drugim delavcem, pa tudi družbi v celoti. Precej ekonomsko tehničnih težav bo zato pri oblikovanju meril, s katerimi bodo v organizaciji ugotavljali, kaj je prispevek njihovega dela k upravljanju z družbenimi sredstvi, kaj pa zunanji vpliv, kakršna sta nesorazmerno povečanje inflacije, mednarodna konjunktura itd. To pomeni, da ne izhajamo iz predpostavke, da je možno zagotoviti, da je dohodek temeljne organizacije sorazmeren z delovnimi prispevki po tekočem in minulem delu v organizaciji zaposlenih delavcev. Toda za osebne dohodke velja izključno načelo delitve po delu.

V zakonu je nekaj kazalcev, s katerimi bi temeljne organizacije lahko primerjale svoje trenutne rezultate z rezultati prejšnjih let ter rezultati v drugih temeljnih organizacijah. Ti kazalci – skladno s pripombami iz javne razprave – niso več obvezni ter tako omogočajo, da v organizacijah uporabijo le nekatere od njih ter s tem enostavnejše načine merjenja doseženih rezultatov pri upravljanju s sredstvi. Zakon pri tem ne dopušča, da bi bil za osebne dohodke uporabljen del dohodka, ki je rezultat izjemnih naravnih, tržnih ali drugih ugodnosti.

Glede na razlike v pogledih med teoretiki našega sistema je ob tem treba povedati, kaj razumemo pod tako imenovanim ekstra dohodkom. Vprašanje je namreč, kako obravnavati morebitna nadpovprečna prizadevanja kolektiva, da bi aktivirali možnosti za pridobivanje izjemnega dohodka. Ponekod v izjemno ugodnih lokacijskih ali drugačnih razmerah dosega zaradi slabega dela povprečen dohodek, čeprav imajo objektivno možnosti za doseganje izjemnega dohodka. Vse to bi govorilo v prid temu, da se nadpovprečna prizadevanja, ki so na primer potrebna, da se doseže izjemni dohodek kot rezultat uvedbe najsodobnejše tehnologije, izrazi v višjih osebnih dohodkih po živem in minulem delu. Šele potem, ko so bila upoštevana ta prizadevanja oziroma izločena sredstva za to, je mogoče začeti ugotavljati izjemni dohodek. Če takšnih povečanih prizadevanj ne poznamo, potem ne bo ekonomskih motivov za aktiviranje izjemnih tržnih, tehnoloških in drugih možnosti.

V zakonskem predlogu je tudi nekaj določb, ki se nanašajo na vzajemnost in solidarnost med delavci pri uresničevanju pravic na podlagi minulega dela. Eno od izhodišč za takšne rešitve je v tem, da so delavci pri doseganju teh rezultatov medsebojno odvisni. Če v nekaterih delih zdru-

ženega dela slabo upravljajo in gospodarijo s sredstvi, se to pozna tudi na rezultatih, ki jih dosegajo drugi, ki so nadpovprečno dobri upravljalci.

Manj spornih vprašanj je tudi glede programirane ter planirane akumulacije, kakor je ta opredeljena v zakonu o združenem delu in predlogu zakona o razširjeni reprodukciji in minulem delu. Minimalno akumulacijo je uvedel zakon o združenem delu kot postavko, ki delavce – v primeru, da je ne dosegajo – opozarja, da so nastale motnje pri gospodarjenju v njihovi temeljni organizaciji. Predlog zakona o razširjeni reprodukciji se zavzema za to, da delavci v temeljni organizaciji planirajo akumulacijo, ne predvideva pa predpisovanja višine akumulacije na ravni družbe za vse organizacije. To bi pomenilo poseg v samoupravne pravice delavcev. Hkrati bi to v nestabilnih gospodarskih razmerah pomenilo dodatne pritiske na naraščanje cen. Predpisano programirano akumulacijo bi jemali kot nekaj, kar vsem v sistemu pripada oziroma je zagotovljeno, in kar je treba dodati k stroškovno ugotovljeni ceni.

Podporo zasluži potemtakem planiranje akumulacije v organizacijah združenega dela kot sestavni del finančnega planiranja, za katerega tudi sicer ugotavljamo, da je v organizacijah nerazvito. Drugo, v naših razmerah naj ne bi težili oz. se zavzemali za vzpostavitev klasičnega trga kapitala, ampak za razvijanje samoupravnih dohodkovnih odnosov, v katere se vključuje minulo delo. Mobilnost sredstev se naj v takšnih odnosih zagotovi na podlagi ekonomskih interesov, pri čemer cirkulacija sredstev podpira siceršnje odnose medsebojnih dobav izdelkov, usklajevanje razvojnih načrtov, predpostavlja skupno prevzemanje tveganja v tem gospodarjenju. Vse to pomeni tudi ovrednotenje minulega dela kot pogoja uspešnega gospodarjenja.

Zasnova in usmerjenost razvoja družbenih znanosti

Govoriti danes in tu, v tem historičnem trenutku in v tem družbeno-historičnem prostoru o teoretsko-metodoloških in idejnih aspektih družbenih znanosti ni hvaležna naloga; vse prelahko se je zaplesti v zanke posploševanja in poenostavljanja problema, in to ne samo v eni smeri. Toda v obravnavanju nalog ZKJ v družbenih znanostih zahteva pozornost tudi ta plat problematike; tako, kot je dalo zveze komunistov nasploh kolektivno, je kolektivno tudi njeno iskanje odgovorov na kompleksna in komplicirana vprašanja, ki jih vsiljuje razvoj družbenih znanosti. Naloga uvodnega razmišljanja o takšni problematiki ne more biti nič drugega, kot da ponudi neki pa najsi tudi nepopoln spisek problemov in s tem spodbudi diskusijo.

I

Ena od pogostih dilem v obravnavanju naših družbenih znanosti (ali pa kake posamezne družbene znanosti) se glasi približno takole: so družbene znanosti v zadostni meri rezultat našega prostora in razmer ali pa so v preveliki meri podaljšek tuje znanosti in izraz tujih razmer? To pomembno vprašanje narekuje, da ga za potrebe naše diskusije malo bolj razčlenimo in si ga nadrobneje ogledamo. Prvič, kajpada morajo biti družbene znanosti, ki se predmetno ukvarjajo z našo družbo, tudi določene s specifično družbeno vsebino te družbe, ker bi jo drugače le težko zajele. Drugič, je prav tako jasno, da imajo družbene znanosti po svoji naravi drug (drugačen) tip objektivnosti kot naravoslovne znanosti, ker je v njih vpletenost raziskovalca v predmet raziskovanja veliko globlja in bolj vsestranska kot v naravoslovnih znanostih. Tretjič, tako kot vsaka druga znanost, tudi družbena znanost globalno zajema in primerja pojave, in bo med našo družbo in drugimi družbami razkrila, če opravlja svojo nalogo, kot je treba, tako podobnosti kot razlike, tako različne rešitve enakih ali podobnih vprašanj kot različnost vprašanj družbene strukture, družbenih institucij in družbenega razvoja; kadar tega ne dela, se znanost

spreminja v psevdoznanstveno apologetiko bodisi našega bodisi tujega sistema, ali pa se na drug način deformira. Ksenomanija in ksenofobija sta enako tuji resnični družbeni znanosti, pa tudi enako nevarni za njen razvoj. Ta druga je paralela gospodarskemu avtarkizmu, medtem ko je prva paralela hlapčevanju licencam.

Tudi v znanosti, kot vemo, obstaja dokaj močna podložnost tujim modelom, neustvarjalno ravnanje s prevzetimi, uvoženimi pojmi, slepo prevzemanje metod in tehnik raziskovanja. Tudi v znanosti, kot vemo, obstaja ravno tako močno izražena obsedenost od avtarkizma, deskriptivno naštevanje posebnosti in posebnih institucij naše družbe, ponavljajne stališče iz dokumentov in njihovo obnavljanje. V obojem imamo pred seboj tendenco deformacije znanosti. Ksenomanija pripelje v skrajni konsekvenci do podcenjevanja vsake znanstvene obravnave specifičnosti in revolucionarne vsebine naše družbe, zakaj uvoženi miselni modeli ne vsebujejo pojmov, ki bi lahko zajeli ravno to revolucionarno specifično vsebino, temveč opažajo samo obča določila »moči«, »vpliva«, »zadovoljstva« ipd., zvajajo torej našo družbo na poseben primer »družbe kot take«. Ksenofobija se, nasprotno, boji vsakršnega »importa« in je celo pripravljena odreči se vsakršnemu dialogu znotraj sodobne renesanse marksizma in gleda z velikim nezaupanjem tudi na teoretske posege sodobnih tujih marksistov, ki izvirajo iz te renesanse. Tako ksenomanija kot ksenofobija sta izraz neustvarjalnosti in ustvarjalne nemoči. Ustvarjalna znanost bo vedno sposobna sprejemati nauke in izkušnje od drugod, vendar tako, da je v izboru znanstvenih izkušenj in sprejemanju naukov suverena in avtonomna, da se ravna po logiki raziskovalnega postopka. V obravnavanju dileme »domače ali uvoženo« pogosto interferira tudi odnos med marksizmom in nemarksizmom, pri čemer se včasih avtarkizem šteje za edino marksistično stališče, medtem ko se vse tuje povezuje z nemarksističnim, psevdomarksističnim ali celo antimarksističnim. Po drugi strani se proti temu v imenu marksističnega univerzalizma oglašajo ravno tako enostranski in napačni ugovori – torej želja, da se ta ali drug način marksističnega ali »marksističnega« naziranja sveta kot nekakšnih »splošnih zakonitosti« aplicira, uporabi na naši družbi. Ne ta ne drug način pristopa k problemom naše družbe ne more dati večjih in pomembnih rezultatov.

To so dileme, na katere so opozarjali tudi veliki teoretiki naše zveze komunistov; med najpomembnejšimi prikazi problema in poti za njegovo rešitev velja omeniti Kardeljevo uvodno razlago v Kumrovcu 1975: *Revolucionarna praksa in marksističko izobraževanje*. Kardelj tukaj kaže na nujnost ustvarjalnega sprejemanja marksizma, da bi se lahko reševali specifični problemi revolucionarnega spreminjanja družbe.

Če zdaj pretehtamo, kako se je naša teorija revolucionarnega spreminjanja lotevala družbenih problemov, bomo zlahka opazili, da velja, posebno za obdobje samoupravljanja, neka skupna značilnost: v zajetju problema in v njegovi obdelavi je bil, prvič, narejen spoj z mislijo klasikov, drugič, problem je bil analiziran kot splošnoteoretski in v njegovem aktualnem stanju glede na našo družbo, in tretjič, odkrit je bil odgovor – pot reševanja. Naši veliki analitiki nikoli niso zanemarjali primerjalne analize, niso se izogibali videti svetovnozgodovinske, planetarne razsežnosti problemov, in niso šli mimo empiričnega spoznavanja in teoretskega posploševanja jugoslovanske konkretnosti, pa najsi je šlo za stalinizem in birokratizem, za svetovni proces socializma in strategijo neuvrščeniosti, za ekonomske probleme prehodnega obdobja, za agrarno politiko ali – pred XI. kongresom – za razvojne probleme političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Ta zadnja, ki nam je najbolj sveže pred očmi, sega tako v analizo razredne diktature in diktature proletariata, kot v analizo današnjega stanja politične demokracije in različnih modelov te demokracije kot tudi raznih utopičnih modelov, ki se rojevajo iz protislovij sedanosti, da bi našla teoretsko-praktični odgovor za politični sistem socialističnega samoupravljanja; vrh tega odpira Kardeljeva študija tudi problem socialnorazredne strukture sodobnih družb, še posebej pa spreminjanje družbenega mesta (vloge) inteligence. Kardelju je potreben odgovor na vsa ta vprašanja, da bi lahko premislil ožjo nalogo svoje študije. In dalje: tu, v premisleku problematike se odpirajo mnogi véliki problemi zavesti in prihajamo do pomembnih spoznanj o pahljači »subjektivnih sil«, ki sega od spontanij akcij delavcev prek organiziranih sil družbe do znanosti. Ta način sprevidevanja, katerega najbolj prešten primer je omenjena študija, ima v treh desetletjih samoupravljanja in mednarodne aktivnosti v znaku »socializma kot svetovnega procesa« številne vzporednice.

Ti prispevki k marksistični teoriji in marksistični analizi naše dobe so nastajali kot rezultat kolektivnega razmišljanja in diskusij v najaktivnejšem jedru našega gibanja, hkrati pa so v smiselni sintezi zajemali tako študij klasikov marksizma kot preučevanje svetovne znanosti in rezultate naših družbenih znanosti. Njihova odlika je bila visoka stopnja teoretizacije problema, ki je bil s tem vzdignjen na raven marksistične znanstvene naloge. Takšen način postavljanja je bil že sam po sebi negacija in zavračanje praktizma.

Temeljni cilj zveze komunistov torej ni bil le v odkrivanju optimalnega in najprodornejšega odgovora, ki bi ohranjal teoretsko prednjačenje ZK v odpiranju novih horizontov, temveč tudi v težnji, da se teorija razvija na temelju najboljših dosežkov delavskega gibanja in v ustvarjalnem spoprijemu s problemi sodobne etape naše družbe, in – ne na zadnjem mestu – v težnji, da družbene znanosti čim bolj sodelujejo v tej

ustvarjalni sintezi, s tem, da bodo razvile teoretski instrumentarij in lege artis zbrale empirično gradivo ter na njegovi osnovi ugledale stanje in možnosti. Kolikorkoli problemov in nesporazumov naj je tukaj že bilo, temeljno hotenje je vendar merilo v to smer. Naloga marksistične znanosti o družbi je torej, da razišče – v nadaljnjem razvijanju, torej tudi na osnovi skrbnega preučevanja dosežkov in načina raziskovanja klasikov marksizma in najboljše tradicije marksizma – tako svetovnozgodovinsko oziroma planetarno razsežnost, status praesens problema pri nas in empirično dejansko stanje, kot tudi, da sprevidi možnosti reševanja in razpleta, da razišče poti in sredstva za spreminjanje tega dejanskega stanja v zeleni smeri.

III

Pri nekaterih družbenih vprašanjih in pri nekaterih družbenih znanostih je planetarna določenost evidentnejša kot pri drugih. To, da današnja konstitucija svetovnega tržišča, nujna vključenost »nacionalnih« gospodarstev v mednarodno menjavo dela, ob dominantnem položaju kapitala na svetovnem prizorišču in strategiji in taktiki transnacionalnih družb, spreminja v iluzijo vsak poskus ekonomskega reševanja »notranjih« problemov »nacionalnega gospodarstva«, ki ne bi – in to še kako – računala na to »planetarno« razsežnost, je danes več kot očitno. Ekonomska znanost, ki bi hotela razviti »nacionalno ekonomijo socializma«, ne glede na to, ali bi vzela kot osnovo te »nacionalne ekonomije« Jugoslavijo ali pa neko republiko ali pokrajino, bi bila na povsem napačni poti, če bi svojo nalogo razumela na način razvijanja samozadostne neodvisne celice; neki racionalen smisel bi imela naloga, da se razvije ekonomski sistem, ki bo zaradi svoje notranje razčlenjenosti in ponderiranosti fleksibilnejši in odpornejši do dezintegracijskega delovanja transnacionalk. Podobno bi se skoraj ne smelo ločevati od svetovnih razsežnosti tudi obravnavanje socialnih učinkov tehnologije in tehnoloških sprememb. Tehnološka revolucija, izumi, ki pocenjujejo proizvodnjo, hkrati pa odpravljajo milijone delovnih mest na razvitem Zahodu – vse to vpliva tudi na nas in imperativno nalaga, da se ugleda planetarno dogajanje in da se dela na graditvi strategije, ki bo ustrezala humanemu značaju naše družbe, ko se bo ta proces razmahnil tudi v našem prostoru. Od tega, na kakšen način bomo obvladovali socialne nasledke robotizacije in tehnološke revolucije mikroprocesorjev, je v mnogočem odvisna tudi usoda socialističnega samoupravljanja; kljub temu, da je samoupravljanje po svoji temeljni vsebini sposobno reševati tudi takšne probleme, bo potreben ogromen in kolektiven duhovni napor, da bo na osnovi samoupravljanja ugledana humana pot reševanja teh velikih vprašanj.

Posledice preurejanja sodobnega kapitala se ne bodo čutile samo v spreminjanju položaja in radikalnem zmanjševanju števila naših delavcev v inozemstvu, temveč predvsem v novih odnosih v mednarodni delitvi

dela. Reševanja plačilnobilančnih problemov ne bo mogoče postavljati ločeno od strukturnih problemov gospodarstva in od odnosov mednarodne trgovine. Na ta način aktualni problemi družbe kažejo, da je v raziskovanju kakršnegakoli konkretnega problema imperativno potrebno sprevidenje totalitete.

Družbene znanosti so historično preživele tudi delitev dela v znanosti in se je z razširjanjem in poglobljanjem znanstvenega postopka – kar je bilo vsekakor nujen in progresiven proces – razvila nepregledna množica različnih znanosti in konstituirala množica njihovih predmetov raziskovanja. Toda potreba po sintezi kot permanentnem ponovnem združevanju tistega, kar je analiza ločila, da bi zmogla spoznati, ta potreba po sintezi ni samo spoznavna potreba znanosti, temveč predvsem neizogibnost družbene prakse, ki ne prenaša parcialnih in dnevnopragmatističnih rešitev, temveč zahteva ravno znanstveno sintezo kot osnovo dolgoročne in daljnosežne prakse. Ve se sicer, da obstaja tudi družbena nagnjenost k parcializmu in dnevnemu pragmatizmu in da se bo zaradi tega zlahka našlo zaveznitvo med parcialistično znanostjo in pragmatistično politiko, medtem ko bosta revolucionarno spreminjanje in revolucionarna politika imela oporo ravno v znanstveni sintezi, pa tudi v zajetju spoznanja o celoti sveta.

Obstoji, kajpada, tudi karikatura marksističnega pojmovanja totalitete: znano je ponujanje univerzalnih »občih zakonitosti« družbenega razvoja in »občih zakonov socializma«, torej neke totalitete, ki je rezultat hipostaziranja nekega posebnega interesa kot »občega«, nekega posebnega in omejenega izkustva kot univerzalnega, neke družbe kot »modela« za vse socialistične družbe. Kritika takšnega univerzalizma je nujna in globoko utemeljena. In ravno ta kritika zahteva materialistično dialektično zajetje totalitete kot konkretne totalitete. Tu se bodo kot postulat vsilila metodična stališča iz Marxovega Uvoda v kritiko politične ekonomije, predvsem opredelitev »razumnih abstrakcij«: Obči pojmi, ki bodo uporabljeni v analizi, nikakor ne zamenjujejo same analize, temveč imajo samo to nalogo, da se »prihranja ponavljanje«. Vsebina marksističnih pojmov ni nespremenljiva, ker je funkcija teh pojmov ravno to, da zgrabijo (zajamejo, zapopadejo) dejanskost, ki se spreminja; pojem »kapitalizem«, naj vzamemo samo ta primer, označuje dejanskost, ki je bistveno drugačna od tiste iz Marxove dobe, vendar obenem označuje tako kontinuiteto te dejanskosti kot kontinuiteto razrednega teoretsko-praktičnega spoprijema s to dejanskostjo. Ta pojem je hkrati tudi »razumna abstrakcija«. Konceptcija socializma kot svetovnega procesa je v nasprotju in tudi zoperstavljena konceptiji »svetovnega sistema socializma«, je dialektična konceptija, ki ne gleda na etiketo, temveč na vsebino in ki bo sestavine socialne emancipacije človeštva raziskovala in spremljala v raznih družbenih oblikah in političnih sistemih; ona se bo čutila enotno z vsemi temi emancipatornimi procesi, ki označujejo rojevanje humane družbe prihodnosti iz krila današnje družbe in bo na tej osnovi

tudi zasnavljala zaveznitvo v razrednih, političnih, ekonomskih in idejnih bojih zgodovinske dobe; ona bo tudi v svojem teoretsko-praktičnem prizadevanju na »notranjem« planu razkrivala tendence, ki opravljajo takšno ali drugačno restavracijo neemancipiranih odnosov: birokratizem, tehnokratizem, razni politični -izmi dobivajo svoje mesto v znanstvenem spoznavanju in teoretskem koncipiranju revolucionarnih nalog v razrednem spopadu.

IV

Da bi lahko bolje razumeli današnji položaj in naloge družbenih znanosti in marksizma, je treba vsaj v osnovnih potezah pregledati nekatere družbeno-zgodovinske določilnice njihovega razvoja. Družbene znanosti imajo, kot sploh vsa duhovna produkcija, svoje mesto znotraj gibanja družbene biti; one nimajo neke »posebne« in »zase obstoječe« zgodovine, temveč so sestavni del zgodovine.¹ Vendar so hkrati element, v katerem se izražajo dejanska protislovja družbe, in teren, na katerem »se ljudje tega konflikta zavedo in ga izbojujejo.«² Historiat idejno-teoretskih konfliktov predstavlja torej eno stran reševanja družbenih konfliktov in razreševanja dejanskih protislovij kljub pridržku, da je tukaj zelo nevarno vsako poenostavljenje in »kratek stik« in da ne obstoji direktna, temveč prek mnogih mediacij posredovana zveza med znanstvenimi koncepcijami in materialno bazo družbe.

Sistem administrativnega vodenja družbe, ki so ga dolgo identificirali s socializmom, je doživel resne pretrese in prišel v krizo že pred dobrimi tremi desetletji, ne pa šele v tem trenutku. Kot odgovor na krizo ideje socializma nastaja prvi sistem samoupravljanja; tako predstavlja jugoslovansko samoupravljanje v začetku petdesetih let rehabilitacijo in renesanso socializma in marksizma. Globina krize in globina renesanse se odkrivata šele korak za korakom. Pokazalo se je, da sistem administriranja ni bistveno spremenil mesto in položaj delavca v delovnem procesu, kolikorkoli so se že spremenili odnosi privatne lastnine in čeprav je izginil razred kapitalistov. Po tem se je izkazalo, da je bilo deformirano in opuščeno marksistično pojmovanje države, potem, da je bil deformiran ves filozofski fundus marksizma. Zatem je prišlo na dan, da v tem tipu mišljenja ni niti prostora niti sposobnosti za empirično raziskovanje, tako da so možne samo posplošene teze. Na vseh teh področjih je bilo treba torej bodisi obnoviti in dalje razviti teoretske teze klasikov marksizma in njegove najboljše teoretske tradicije bodisi razviti metode in tehnike empiričnega raziskovanja. To so naloge, ki si jih naše družbene znanosti zastavijo od konca petdesetih let in ki jih potem obdelujejo. Dežele

¹ Prim. znano mesto iz *Nemske ideologije* (I. Feuerbach):

² *Prispevek h kritiki politične ekonomije* (Predgovor).

realnega socializma preživljajo nekatere od sestavin te renesanse v svojih diskusijah in polemikah v procesu destalinizacije; kljub temu, da se tam začenja ta renesansa kasneje, da poteka počasneje in izpušča nekatere pomembne teme, predvsem temo o odmiranju države in priznanje notranjih protislovij socialistične družbe, vendarle spremeni nekatere značilnosti tistega miselnega modela, ki je bil prišel v krizo do konca štiridesetih let našega stoletja.

Toda ob vstopu v šestdeseta leta se začenja nekaj bistvenega spremenjati v ekonomskih razmerjih naše družbe in v enem pomembnem delu družbenih znanosti. Če so petdeseta leta minevala v znaku renesanse marksizma in v iskanju skupnega jezika med marksistično teorijo in empiričnim raziskovanjem, potem prinašajo šestdeseta leta prodor ne samo empiričnih raziskav, temveč tudi teorij, na katerih je bilo to raziskovanje zgrajeno v zahodnem svetu, te teorije pa so bile največkrat »nevttralne«, objektivistične in marksizmu nenaklonjene. Marksizem postaja v velikem delu znanstvene javnosti strašilo, za svobodo znanosti pa se šteje ravno svobodo od marksizma. Marksizem dobiva epitet dogmatizma, marksisti pa doživljajo demoralizirajoče diskvalifikacije. Notranji razlog za to je to, da je v gospodarskem življenju nastala deformacija, ker se je razmahnil tehnokratski način reševanja problemov. Zunanji razlog, ki je podpiral nastajanje in krepitev takšnih tendenc, pa je bila rastoča gospodarska moč poznega kapitalizma; pod vprašajem se je znašel marksistični nauk o krizi, zakaj gospodarska situacija kapitalizma je bila neslutena prosperiteta, ki je omogočala polno zaposlenost. Zdelo se je, da keynesijanska sredstva omogočajo neskončno anticiklično politiko in da bo samo občasno prihajalo do blagih recesij. Posledica ekonomske moči poznega kapitalizma, ki je marksizem ni niti predvidel niti znal pojasniti, je bila tudi premoč teorij, ki so izvirale iz afirmativne, včasih celo apologetske opredelitve do kapitalizma. Dežele realnega socializma, zajete s procesom destalinizacije in v teoretskem smislu v krizi identitete, so še manj imele kaj odgovoriti ideološkemu vdoru poznega kapitalizma. Pri nas ideja in praksa samoupravljanja omogočata, da se marksizem razvija kljub pritisku meščanske ideologije; marksistična analiza živi dalje ne samo v delih arhitektov samoupravljanja v najaktivnejšem jedru zveze komunistov, temveč tudi na univerzah in inštitutih, čeravno je na univerzah in inštitutih pod velikim duhovnim pritiskom. Vzdušje zgodnjih šestdesetih letih je ugodno tudi za nastanek enostranskih konstrukтов t. i. »marksističnega humanizma«, katerih skupna značilnost je subjektivizem, ki pa imajo v tem obdobju kljub svoji enostranosti neko pozitivno vlogo v polemiki proti tehnokratizmu. Njihov abstrakcionizem in eticizem predstavljata že tedaj oviro konstituiranju resničnega celovitega marksizma; kot enostranska kritika enostranskega diamatskega tipa marksizma ne morejo razviti celote marksistične teoretske misli. Agresivnost teh konceptov, ki je izraz njihovega subjektivizma, otežuje procese konstituiranja takšnega marksističnega mišljenja, ki bo preseglo enostranost in subjektivizem.

Kapitalizem ob koncu šestdesetih let znova zapada v krizo; če se je do tega trenutka še lahko obdržala kapitalistična apologetika in če je iluzionistična slika kapitalizma lahko bila prodorna, tako da so fraze o »industrijski« in »postindustrijski družbi«, o izginjanju razredov in njihovem zlivanju v »srednjih slojih« in druge lahko postale loci communes večine diskusij v družbenih znanostih sveta, je konec šestdesetih let tako zatresel ekonomsko in idejno zgradbo kapitalizma, da so bile te in podobne teze v temeljih omajane. Toda marksistična teorija še ni bila sposobna dati odgovora na žgoča vprašanja dobe in je nastalo obdobje iskanja; postvarili marksizem, ki so ga imeli ponuditi vidni pisci iz dežel realsocializma, ni bil odgovor na ta vprašanja in tako nastanejo teoretsko-praktični poskusi »nove levice«, ki so v sebi polni protislovij, predvsem pa ne uspevajo v pomembnejši meri najti pot k delavskemu razredu.

Družbeni pomen in družbena vsebina »nove levice« Zahoda se bistveno razlikujeta od tako imenovane »nove levice« pri nas. »Nova levica« Zahoda je člen v razkrivanju bistva poznega kapitalizma, kot takšna predstavlja eno stopnjo v »procesu učenja« inteligence kot dela mezdnega delavstva; poraz romantizma in entuziazma 1968. leta je zgodovinsko izkustvo, ki je potrebno, da bi se streznjena inteligenca obrnila h globljemu marksističnemu sprevidevanju družbenega procesa, da bi tudi sintetizirala razedinjene dele marksizma in da bi reaktivirala marksistično kritiko politične ekonomije kot bistvene sestavine vsakega marksizma; takšno stanje teorije omogoča njeno polnejše sodelovanje v sodobnih razrednih bojih in v konstituiranju modernega revolucionarnega razreda.

Intelektualna gibanja, ki so pri nas imenovana »nova levica«, ne nastanejo in se ne vzdignejo kot protest proti temeljnemu značaju družbe, kljub temu, da imamo v njih tako stari subjektivizem, o katerem smo že govorili, kot tudi leaderske poskuse posameznikov; v njih obstoji komponenta, ki jo sprevidevajo in analizirajo že zgodovinske Smernice 1968; tu se osvobajajo intelektualne energije, ki se – pogosto na konfuzen način – postavljajo proti tehnokratizmu, nacionalizmu in politikantstvu, ki pa jih ravno zaradi tega njihovega konfuznega značaja pogosto izkoriščajo prav nosilci tehnokratizma, nacionalizma in politikantstva. Titovi apeli za vračanje marksizma v šole so tukaj opravili ogromno vlogo, ker so ustvarjali situacijo marksistične teoretske obnove v intelektualnih okoljih. Oživljanje marksistične misli, njeno revaloriziranje v pouku sta prispevala, da se usmerijo kritične energije mlade generacije, da mladi ljudje ob pomoči marksističnih znanstvenih mentorjev sprejmejo namesto romantičnega revolucionarjenja realen vsakodnevni boj za emancipacijo delavcev in proti vsem akterjem in tendencam birokratske, tehnokratske ali neke druge restavracije.

Iniciativa za »povratak marksizma« v izobraževalni proces in v idejno usposabljanje subjektivnih sil nasploh se ni zadržala samo na ponovnem uvajanju marksističnih tem in vsebin v poučevanje. Treba je bilo tudi rehabilitirati marksizem kot znanost, oziroma izvojevati marksistični zna-

nosti priznanje. V obdobju kapitalističnega triumfalizma je namreč uspelo, da se marksizem diskvalificira kot baje zgolj ‚politična‘ stvar, ki se kreše z znanostjo. Nastala je španovija med nosilci tehnokratizma in njihovimi intelektualnimi advokati v svetu znanosti, pri čemer so časti in materialna podpora krepile pozicije prav intelektualnih advokatov in svetovalcev tehnokratizma. Danes, po uspešni iniciativi za vračanje marksizma, se je situacija bistveno spremenila. Toda tudi marksistična orientacija v družbenih znanostih se je morala potrjevati na znanstven način, torej s svojimi intelektualnimi sredstvi in z intelektualnim prestižem svojih argumentov. Šele tedaj je postalo jasno, da podrejeni položaj marksizma v prejšnjem obdobju ni bil rezultat njegove duhovne nemoči, temveč diskriminacije. Digniteta znanosti ne dopušča, da bi se kdo, sklicujoč se na marksizem, lahko afirmiral brez znanstvenih rezultatov. Marksistični znanosti se ni bilo treba zatekati k umetnim afirmacijam nekvalitete. Ko je marksizem ponovno dobil družbeno podporo, so bili tu seveda tudi špekulanti, ki so jo poskušali poceni odnesti, vendar je bilo takšnih špekulacij na področju znanosti le relativno malo. Veliko bolj se je špekulantstvo razmahnilo v priročnikih, učbenikih, leksikonih ipd. Tu, v razlaganju, se bomo morali odločno spustiti v boj za kvaliteto.

V

Pogoste so tudi dileme o empiričnem raziskovanju in teoretskih tezah, ki se neopazno vnašajo – pogosto jih ne opazijo niti sami raziskovalci – z metodami in tehnikami raziskovanja. Ko se je pred nekaj več kot dvajsetimi leti odprla široka pot empiričnemu raziskovanju družbe, je bilo marksistično izkustvo v empiričnem raziskovanju zelo borno. Etatičnemu socializmu je bilo empirično raziskovanje tuje in sumljivo; zato se naša praksa ni imela učiti od nikogar, temveč je bilo treba ustvariti lastne izkušnje in pridobiti lastna spoznanja. Obračanje k empiriji se začinja dokaj zgodaj, tako da na primer že Boris Kidrič poskuša razviti celo matematične modele za raziskovanje ekonomskega razvoja. Vendar množični razvoj empiričnega raziskovanja srečamo šele v začetku šestdesetih let. Na osnovi zbiranja empiričnega gradiva se razvijejo sociologija z vsemi mogočimi vejami, psihologija, ekonomija in množica drugih. Ker so družbene znanosti Zahoda s svojega tedanjega teoretskega in idejnega stališča razvile ogromno bogastvo empiričnih metod in tehnik, se je prav tu dalo tudi učiti. V začetku se to dogaja precej naivno; ker metode in tehnike raziskovanja lahko dajo lepe empirične rezultate, te preprosto prevzemajo, ob tem pa komajda in povsem sporadično opažajo, da način vprašanja določuje tudi način odgovora. Otroška bolezen empiričnih raziskovanj je bila anketomanija, precenjevanje kakršnihsižebodi subjektivnih sodb in tez, ki se lahko zajamejo z vprašalniki. Toda že dokaj hitro se začinja diferenciacija v sami znanosti: po eni strani industrija anket in drugih zajetij subjektivnih tez, po drugi strani metodološka kritika teh

tehnik in postopkov, da bi se omogočila njihova kritična uporaba. Pokazalo se je, da obstoje tehnike in postopki, ki deformirajo svoj predmet; tako se je, na primer odstopilo od objavljajanja top list popularnosti politikov, zakaj čeravno je to praksa v skoraj vseh zahodnih deželah, se takšno objavljajanje preveč kreše z načeli našega političnega sistema in deformira specifično vlogo političnega voditelja, da bi ga lahko sprejeli. Takšno izčiščevanje postopkov in metodična raziskovanja metodsko-tehničnih aspektov so v situaciji renesanse in restitucije marksizma vzpostavila normalno ponderiran odnos do raziskovalnih tehnik: zdaj je jasno, da je potrebna kombinacija mnogih tehnik in postopkov raziskovanja, da bi se dokopali do empiričnih podatkov, ki omogočajo tako določanje smeri akcije kot kontrolo akcije med potekom. Bistveno je, da se ne zaustavi ta kritična samoanaliza znanosti. Medtem je prišlo tudi na Zahodu do široke renesanse marksizma, ki jo bil nekaj časa celo moda. Širok prodor marksizma v družbene znanosti razvitega Zahoda je pripeljal do tega, da se prav tu, v matici in jedru razvoja vseh teh raziskovalnih tehnik, pojavi tudi marksistična metakritika teh metod. Povezovanje domačih metodično-kritičnih spoznanj z dosežki te renesanse marksizma omogoča še suverenejšo obdelavo in bogatenje tehnične strani empiričnega raziskovanja.

Prevzemanje tehnične plati raziskovanja lahko pripelje tako do prevzemanja metodskih opredelitev kot pojmovnega aparata, ki onemogočajo obravnavo specifike naše družbe. Družbena znanost, ki bi raziskovala samo »moč« in »vpliv«, gotovo ne bi mogla priti do vsebine procesa. S tem ne želimo reči, da je treba pojma »moč« in »vpliv« vreči iz uporabe naših družbenih znanosti, temveč da je nujno potrebno določiti polje veljave takšnih pojmov znotraj hierarhije pojmov, da bi nam takšno raziskovanje govorilo o specifičnosti naše družbe.

Tako kot na vseh področjih družbenega dela in življenja, sta tudi tukaj nevarna liberalistični *laissez faire* in sektaška ozkosrčnost.

VI

Še nekaj besed o marksizmu, nemarksizmu in antimarksizmu: ko govorimo o razvoju družbenih znanosti, bi bilo zelo nevarno, kadar bi problem spravili izključno pod določilo »boj za marksizem ali proti njemu«. Tako iz zgodovine kot iz sedanosti so nam vsem znane številne antimarksistične koncepcije in ideološke teze. V času kapitalističnega triumfalizma si je zahodnonemški kancler Erhard lahko privoščil zadovoljstvo lansirati pojem »formirana družba«, da bi z njim označil tip družbe, ki je že spoznala, da je razredni boj samo shizofrenija. Kljub vsej vulgarnosti je bila to teza znotraj družbenih znanosti; kategorija »formirana družba« je po izvoru in pomenu direkten napad na marksizem. Kategorija »industrijska družba« je malo bolj indirektni napad na mark-

sistične kategorije, vendar nastaja kot zamenjava za marksistično opredelitev kapitalizma. Toda poleg teh antimarksističnih in pa izrecno marksističnih tez, nauk in znanstvenih disciplin obstaja tudi precej veliko število znanstvenih tez in znanstvenih disciplin, ki niso niti marksistične niti antimarksistične. Za matematiko bi bilo nesmiselno postavljati vprašanje o njeni marksističnosti ali nemarksističnosti, čeravno je takšno vprašanje še kako smiselno, ko gre beseda o posameznih teoretskih tezah znotraj matematike. Analogno se lahko postavi vprašanje tudi za nekatere družbene znanosti in teze. Vzemimo za primer psihoanalizo: nastala je zunaj marksizma in neodvisno od njega; razčlenila je svoj predmet in razvila pojmovno aparaturo, ki je zunaj polja marksizma. Vendar so njena odkritja pomembna za diskusijo pri mnogih vprašanjih, ki jih je sprožil marksizem, tako da na stični ploskvi marksizma in psihoanalize že več kot šestdeset let nastajajo teoretski impulzi, ki bogatijo marksistično diskusijo. Ali vzemimo strukturalizem: kot teoretsko-metodski kompleks je nastal neodvisno in zunaj marksizma. Stik se je vzpostavil šele dokaj pozno, vendar iz tega stika izrašča niz impulzov. Morda je bil podoben primer tudi z Morganom, toda Marxova in Engelsova intervencija na Morganovem terenu je pripeljala do tega, da je njegova problematika vstopila v sam marksizem. V tem smislu predstavljajo nemarksistične teze in koncepcije izziv marksistični misli, vendar ji ne oporekajo.

VII

Razvoj marksizma je pripeljal do pluralitete marksističnih iskanj. Bilo bi kratkovidno, če bi kdo poskušal to pluraliteto z neko miselno bližnjico reducirati na eno pravilno in več nepravilnih mišljenj. Marksizem je tako znanost kot orožje boja. Vendar je marksizem prav kot znanost in orožje boja komunistov občutljiva aparatura. Ne prenaša poenostavljanja.

Obstoje oblike marksizma, bolj navideznega marksizma, ki so zgodovinsko preživele, ki so torej zastarele in jih je treba opustiti in zavreči. Eden od njih je vsekakor diamat in ves kompleks mišljenja, ki je nastal v Drugi internacionali v nezavedni opoziciji proti tezam Marxa in Engelsa. To je evidentna stranpot misli. Lahko je pokazati, da pravzaprav vrača marksizem na predmarksovske pozicije. Toda celo eliminacija takšne stranpote teče prek strpne diskusije. Pluralnost marksističnih iskanj zahteva argumentirano diskusijo, ki neogibno vodi tudi do zbliževanja tez in do medsebojnega oplojevanja raznih impulzov, rezultat pa je bogatenje marksističnih spoznanj.

Diskusija pomembnih miselnih dosežkov, ki so nastala ali nastajajo zunaj marksizma, je ravno tako permanentna naloga naše družbene znanosti. Marksizem, ki družbi pomaga, da bo še svobodnejša in še polnejša, mora vsebovati tako svobodo kreativnosti kot polnost problemov.

Uveljavljanje deviznega sistema

Pozicija republike v plačilni in devizni bilanci Jugoslavije¹

Po sprejetju zakona o deviznem poslovanju in kreditnih odnosih s tujino 1977. leta se je položaj Jugoslavije v mednarodnih gospodarskih odnosih poslabšal in prišlo je do nekaterih s tem povezanih pojavov, kot so regionalno zapiranje trgov in zaokroževanje proizvodne strukture, usahnitev deviznega trga, problemov zunanje likvidnosti ter do tega, da je dinar začel izgublјati nekatere funkcije denarja v domačem gospodarstvu.

Izoblikovala so se mnenja, da nekatere sistemske rešitve na področju gospodarskih odnosov s tujino same na sebi podpirajo omenjene slabosti. Predmet kritike sta zlasti institucija pozicije republike (in avtonomne pokrajine, česar v nadaljevanju več ne bomo ponavljali) v skupni plačilni in devizni bilanci Jugoslavije ter načelo, da naj združeno delo samostojno razpolaga z ustvarjenimi devizami, in na tem načelu utemeljen mehanizem združevanja deviz s samoupravnim sporazumevanjem v združenem delu.

Mnenja, kako izpolniti obstoječi devizni sistem, se med seboj močno razlikujejo. Če stvar poenostavimo, jih lahko razvrstimo v tri skupine:

a) povratak na sistem državne regulative v deviznem sistemu, tako da bi izvozniki obvezno odstopali devize in da bi se uvoznikom dodeljevale devizne pravice v skladu s »samoupravno« dogovorjenimi potrebami;

b) poudarjanje gospodarskih zakonitosti in tržnega mehanizma v gospodarskih odnosih s tujino (zato da bi se približali realnemu deviznemu tečaju, konvertibilnosti dinarja in odprtosti deviznega trga ter sprožili odpiranje domačega gospodarstva k mednarodni konkurenci itd.), za kar bi bilo treba sprejeti ustrezne ukrepe v gospodarskem sistemu nasploh;

c) vztrajanje na obstoječem deviznem sistemu z vsemi njegovimi glavnimi institucijami in mehanizmi vred, s tem da bi ves trud usmerili v ustvarjanje možnosti za njegovo čim popolnejšo uveljavitev.

¹ Prispevek je zasnovan kot del povzetka obširnejše raziskave »Problemi planiranja, izvrševanja in spremljanja plačilnobilančne in deviznobilančne pozicije republike v plačilni in devizni bilanci Jugoslavije« (Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ljubljana, 1981), ki jo je omogočila Narodna banka Slovenije. V raziskavi je mogoče najti podrobnejše izpeljave tu zbranih ugotovitev.

Razlike med temi mnenji se zmanjšajo, če postavimo, da izhajajo vsaka iz druge časovne perspektive. Prva rešitev je na dani stopnji družbenoekonomskega razvoja nesprejemljiva, saj pomeni korak nazaj na načrtani poti samoupravnega razvoja, slabosti državno-administrativnega urejanja gospodarstva pa so iz preteklosti splošno znane. Vseeno pa utegne biti, če bi se dosedanji neugodni trendi nadaljevali, povsem realna kratkoročna rešitev. Če se problemi v zvezi z ustvarjanjem deviz ne bodo učinkovito reševali, lahko pričakujemo vse večje opiranje na centralno-planski mehanizem razdeljevanja deviz.

Druga rešitev je lahko pozitivna, vendar le kot dolgoročna težnja, kot smer, v kateri naj se gospodarstvo na področju gospodarskih odnosov s tujino razvija. Zastavljena kratkoročno, bi dala namreč zaradi dane gospodarske strukture in plačilnobilančnega deficita slabe rezultate. Učinkovita je torej lahko, če poseže globoko v sistemsko ureditev in v strukturo gospodarstva (usklajevanje agregatne ponudbe in povpraševanja, odprava nakopičenih strukturnih nesorazmerij v gospodarstvu, odprava virov in motivov čezmerne inflacije, ukinitve različnih monopolov v proizvodnji in menjavi blaga, odgovornost za uspešno poslovanje itd.).

Tretja rešitev je družbenoekonomska utemeljena z ustavo in zakonom o združenem delu, v razvoju pa se mora dopolnjevati tudi z drugo rešitvijo. Vendar pa se je ne bi smeli lotevati »samoupravno-dogmatsko«. Sistemske rešitve je treba gledati dinamično in jih konstruktivno preverjati z rezultati, doseženimi v praksi. Vztrajanje pri nekaterih neustreznih vsebinskih ali metodoloških rešitvah lahko po nepotrebnem ogroža družbenoekonomske vsebine deviznega sistema. Menimo pa, da je delovanje zamišljenega družbenoekonomskega sistema na področju gospodarskih odnosov s tujino bistveno odvisno od razvijanja nekaterih kategorij in reševanja nekaterih problemov širšega družbenoekonomskega okolja (mislimo na razvoj sistema družbenega planiranja, procese združevanja dela in sredstev, razvijanje višjih in trajnejših oblik poslovnega sodelovanja, razvoj dohodkovnih odnosov in mehanizma samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja).

Menimo, da so bila ob uvedbi sedanjega deviznega sistema nekatera vsebinska in metodološka vprašanja, pomembna za njegovo delovanje, premalo razčiščena in njihove ekonomske posledice prepovršno razčlenjene. Po naši oceni so pomembna zlasti naslednja vprašanja:

- uporabnost plačilne bilance, devizne bilance in obračunske bilance ter njihovo povezovanje,
- pojem regionalne bilance oziroma bilančne pozicije regije,
- ugotavljanje posrednega prispevka k izvozu oziroma k deviznemu prilivu v združenem delu in vloga medrepubliških blagovnih transakcij,
- mehanizmi in postopki za določanje republiških bilančnih projekcij,
- mehanizmi in postopki uresničevanja v projekcijah dogovorjenih razmerij,

– razvitost informacijskega sistema v primerjavi s potrebami zastavljenega deviznega sistema.

V tem prispevku se omejujemo na prva tri od teh vprašanj.

Plačilna bilanca, devizna bilanca in obračunska bilanca

V zakonu o deviznem poslovanju in kreditnih odnosih s tujino se plačilna in devizna bilanca uporabljata dosledno paralelno, medtem ko je operacionalizacija institucije republiških bilančnih pozicij temeljila na plačilnobilančni metodologiji. Na tem mestu je potrebno opredeliti razliko med plačilno in devizno bilanco. Gospodarske odnose naše države s tujino namreč spremljamo na dva načina: po shemi in metodologiji Mednarodnega denarnega sklada (plačilna bilanca) in po shemi in metodologiji Narodne banke Jugoslavije (devizna bilanca). Plačilna bilanca je sistematičen statistični pregled vseh gospodarskih transakcij, tako realnih (blagovnih in storitvenih) kot finančnih (kapitalnih), med državo in tujino v določenem časovnem obdobju, ne glede na čas in način plačila teh transakcij. Devizna bilanca pa je na podlagi realnih in finančnih transakcij izdelan sistematičen statistični zapis vsega priliva in odliva deviz v plačilnem prometu s tujino v določenem obdobju. Kot tekoči pregled ustvarjanja in porabe deviz je devizna bilanca značilna za države z nekonvertibilno valuto in precenjenim tečajem domače valute, saj je v takih razmerah (za katere so značilne plačilne in trgovinske omejitve) pomembno sredstvo za razdeljevanje oziroma alokacijo mednarodnih plačilnih sredstev. Plačilna bilanca temelji na realnih tokovih in se povezuje z družbenimi računi ustvarjanja in razdelitve družbenega proizvoda, zato je predvsem instrument razvojnega planiranja in politike, medtem ko je devizna bilanca, ki temelji na denarnih tokovih in se povezuje z družbenimi računi finančnih tokov, predvsem instrument planiranja in politike zunanje likvidnosti.²

Zavzemamo se za uporabo deviznobilančne metode, ki temelji na konkretnih deviznih tokovih, evidentiranih v plačilnem prometu. Za to govori več razlogov, med njimi: poudarjanje problemov zunanje likvidnosti v zadnjem času, možnost, da se v vsakem trenutku in na vsaki ravni (tudi republike) ugotovi nosilec konkretnega deviznega toka, in preprečevanje preseganja dogovorjenih republiških bilančnih pozicij, do česar prihaja zaradi izdajanja deviznih pravic na podlagi plačilnobilančne metodologije.³

² Plačilna in devizna bilanca se ne razlikujeta samo po koncepciji, temveč tudi po izvoru podatkov. V prvem primeru so to carinske deklaracije, v drugem pa dokumenti plačilnega prometa s tujino. Posledica so razlike v zajetju transakcij, trenutku njihovega registriranja in vrednotenju transakcij. Do teh razlik prihaja predvsem v blagovnem prometu (različno obravnavanje izvoza in uvoza blaga na kredit, avansov, poslovanja po kontokorentnih računih in enostranskih blagovnih transferov), ne pa v storitvenih in kapitalskih transakcijah, katerih »fizična eksistenca« nastopi in ugasne s plačilom, tako da jih je mogoče registrirati le prek plačilnega prometa s tujino. Več o tem glej v: »Nekatere metodološke nedorečenosti pri evidentiranju tokov v plačilni in devizni bilanci«, Mesečna informacija, NBS, julij 1978.

³ V okviru sedanjega mehanizma plačilnobilančnih pozicij republik se z izdajanjem deviznih pravic omogoča vnaprejšnji uvoz blaga, ki temelji na planiranem, ne pa dejansko realiziranem izvozu. Poleg tega znotraj samega sistema

Čeprav se zavzemamo za deviznobilančno metodo, pa nasprotujemo uporabi devizne bilance, take, kakršna danes je. Karakterizira jo namreč vrsta metodoloških nejasnosti in nedoslednosti, zaradi katerih ima njena nekritična uporaba zelo dvomljivo vrednost. Problematična je delitev devizne bilance na tekoče in finančne transakcije, s tem v zvezi pa tudi vprašanje protipostavk in načela dvojnega knjigovodstva, ki je sicer osnova plačilnobilančne metode in družbenega računovodstva nasploh. Nedosledno je tudi obravnavanje uvoza na kredit, ki se šteje za devizni odliv, čeprav do njega tedaj dejansko še ni prišlo.⁴ Rešitev vidimo v združitvi plačilne in devizne bilance v enoten prikaz, za kar so bili prvi koraki že storjeni. V takem enotnem prikazu bi, po našem mnenju, plačilnobilančne tokove dopolnjeval deviznobilančni del glede na značilnosti plačila transakcije. V širšem smislu sem ne bi spadalo le devizno plačilo, temveč tudi druge oblike plačila (dinarsko, kompenzirano, kontokorentno, brezplačno), všteti z možnostjo diferenciacije tokov po nacionalnih valutah.

Združena bilanca gospodarskih odnosov s tujino bi morala vsebovati tudi obračunsko bilanco, ki kot bilanca stanja kaže premoženjska razmerja (terjatve in obveznosti) domačega gospodarstva do tujine. Tako povezana bilanca gospodarskih odnosov s tujino bi bila ustrezno razčlenjeni račun inozemstva v predlogu integriranega sistema družbenih računov.⁵ Bilance stanja so na splošno pomembne zato, ker neravnotežja stanj lahko začno samostojno povratno vplivati na tokove, katerih posledica so. Tako neto zadolževanje v tujini, ki temelji na saldu tekoče plačilne bilance, povzroča spremembe v zunanji zadolženosti kot spremembi stanja v obračunski bilanci. Pri neki kritični stopnji začne zadolženost povratno vplivati na tokove mednarodne menjave, bodisi samostojne, bodisi sprožene z ukrepi ekonomske politike, usmerjenimi v izravnavo plačilne bilance.

V sistemu, kjer ni neidentificiranih nosilcev zadolževanja v tujini, kjer se nosilci zadolževanja v tujini zavezujejo, da bodo priskrbeli potrebna dinarska in devizna sredstva za izpolnjevanje mednarodnih finančnih obveznosti, in kjer regionaliziramo skupno plačilno in devizno bilanco, lahko pričakujemo, da je mogoče vsa premoženjska razmerja, ki nastajajo v poslovanju s tujino, prenesti neposredno na nosilce, tj., na organizacije

izdajanja deviznih pravic obstajajo mehanizmi, ki samostojno vplivajo na izdajanje nepokritih deviznih pravic, kar povzroča pritiske na devizne rezerve NBJ in nato na najemanje finančnih kreditov NBJ. Več o tem glej v A. Rant: »Nekateri problemi deviznega sistema«, Mesečna informacija NBS, november 1981.

⁴ Slabosti obstoječe deviznobilančne metode kritično obravnava A. Čičin-Šain: »Platna i devizna bilanca – jedinstveni ili alternativni koncepti«, prispevek za raziskovalni projekt Samoupravno planiranje ekonomskih odnosov s tujino, Ljubljana, 1981.

⁵ Integrirani sistem družbenega računovodstva naj bi povezal račune ustvarjanja in delitve družbenega proizvoda (družbene račune v ožjem smislu), medsektorske tabele, račune finančnih tokov in račune družbenega bogastva v trdno celoto, ki bi omogočila konceptijsko, časovno, vrednostno in prostorsko primerljivost podatkov o glavnih tokovih in stanjih v gospodarstvu. V metodologiji OZN (»A System of National Accounts«, UN, New York, 1968) so v integrirani sistem družbenih računov kot osnovni računi tokov navedeni proizvodnja, poraba, akumulacija in ekonomski odnosi s tujino, tem pa sta dodana računa začetnih in končnih stanj.

združenega dela, in regionalno gledano, tudi na republike ter da gre pri tem le za reševanje statistično-organizacijskih problemov pri izpopolnjevanju informacijskega sistema na področju gospodarskih odnosov s tujino. V popolnem nasprotju s takšnim sistemom pa je praksa, da se podatki o mednarodnih aktivah in pasivah monopolizirajo znotraj nekaterih državnih ustanov. Pri razporejanju kreditov, ki jih najema NBJ pri mednarodnih finančnih ustanovah za vzdrževanje mednarodne likvidnosti in za financiranje nekaterih nujnih potreb dejavnosti skupnega pomena, naletimo tudi na vsebinsko plat tega problema, ki zadeva vlogo NBJ in deviznih rezerv v deviznem sistemu. Ta pa je v bistveni zvezi s prej obravnavanimi mnenji o izpopolnjevanju našega deviznega sistema.

Regionaliziranje skupne plačilne bilance

Plačilna bilanca (kot smo že omenili, je obstoječa devizna bilanca metodološko neustrezna) se običajno sestavlja za vso državo, ki ima enotni gospodarski prostor, enotni trg in enotno domačo valuto ter osnovno sistemsko ureditev in osnovne ekonomske politike. Namen in metoda plačilne bilance sta tedaj povsem jasna. Plačilno bilanco pa lahko poskusimo regionalizirati, če izhajamo iz dejstva, da nastajajo gospodarski odnosi v združenem delu; zaradi tega je mogoče ugotoviti delež vsake organizacije združenega dela (z njihovim teritorialnim razvrščanjem pa tudi vsake regije) v gospodarskih odnosih s tujino.

Plačilne bilance pa ni mogoče neposredno prenesti z državne ravni na regijsko, razen če so regije povsem dezintegrirane, torej gospodarsko zaokrožene in zaprte celote. Potrebno se je odločiti, kako naj se obravnavajo medregionalne transakcije, tu pa se pri regionalizaciji plačilne bilance ponuja več možnosti. Pri njihovi sistematizaciji si lahko pomagamo z osnovnimi makroekonomskimi enačbami, ki jih uporablja družbeno računovodstvo za regionalna gospodarstva.⁶ Pri tem lahko upoštevamo različne možne kombinacije med navzven odprtim in navzven zaprtim ter medregionalno odprtim in medregionalno zaprtim regionalnim gospodarstvom.

⁶ Pri tem uporabljamo naslednje simbole:

Y – narodni dohodek

C – osebna potrošnja

I – investicije

G – splošna poraba

S – varčevanje

X – izvoz

M – uvoz

CM – tokovi kapitala

P – prodaje v drugih regijah domačega gospodarstva

N – nabave v drugih regijah domačega gospodarstva

r – regionalni agregat

t – tok iz tujine ali v tujino

d – tok iz druge regije domačega gospodarstva ali vanjo

Primer navzven zaprtega in medregionalno zaprtega regionalnega gospodarstva za nas ni zanimiv, saj tedaj sploh nimamo opravka s plačilno bilanco in s problemi njenega regionaliziranja. Enako velja za primer navzven zaprtega, toda medregionalno odprtega regionalnega gospodarstva.

Posebno zanimiv je primer v tujino odprtega in medregionalno zaprtega gospodarstva. V ravnotežju velja

$$Y_r + M_r - C_r + I_r + G_r + X_r, \text{ in če upoštevamo}$$

$$Y_r - (C_r + I_r + G_r) - X_r - M_r, \text{ dobimo}$$

$$S_r - I_r = X_r - M_r, \text{ pri čemer je}$$

$$X_r - M_r = CM_{tr}, \text{ in torej tudi}$$

$$S_r - I_r = CM_{tr}.$$

V primeru v tujino odprtega in medregionalno zaprtega gospodarstva praviloma nastaja razlika med ustvarjenim in porabljenim družbenim proizvodom. To razliko absorbirata priliv ali odliv realnih resursov iz tujine, kar pokaže saldo tekočega dela plačilne bilance ($X_r - M_r$). Drugi vidik razlike med agregatnimi izdatki ($C_r + I_r + G_r$) in narodnim dohodkom je razlika med varčevanjem (definiranim kot $Y_r - C_r - G_r$) in naložbami, ki kaže neto potrebo po vnašanju tuje akumulacije v domače gospodarstvo. Tokovi kapitala iz tujine ali v tujino pa so zrcalna podoba (iste velikosti, le z nasprotnim predznakom, saj v širšem smislu pomenijo njegovo financiranje) salda tekoče plačilne bilance. S tem je podoba zaokrožena. V takem gospodarstvu torej neto pretoki realnih resursov v menjavi s tujino omogočajo razliko med ustvarjenim in porabljenim družbenim proizvodom, finačna plat tega pa so neto kapitalni tokovi s tujino, to je vnašanje potrebne tuje akumulacije v domače gospodarstvo ali narobe.

Stanje popolne medregionalne zaprtosti gospodarstva si sicer težko predstavljamo, zato pa primer toliko laže razumemo kot proces, torej dinamično, in sicer glede na to ali se medregionalne transakcije povečujejo ali zmanjšujejo v primerjavi z družbenim proizvodom ali z gospodarskimi transakcijami s tujino. Težnje po razbijanju enotnega trga, zapiranju v regionalne okvire, graditvi vzporednih regionalnih gospodarstev oziroma avtarkični proizvodni in trgovinski strukturi pri nas peljejo ravno k temu modelu, torej k regionalnemu zapiranju. Le v tem primeru razpade skupna plačilna bilanca naravnost na regionalne plačilne bilance. Regionalna plačilna bilanca je tedaj vsebinsko in metodološko povsem enaka plačilni bilanci države, saj prav tako vsebuje samo transakcije s tujino, le da so njihovi neposredni nosilci regionalizirani.

Edino realen je, seveda, primer v tujino odprtega in medregionalno odprtega regionalnega gospodarstva. V ravnotežju velja

$$Y_r + M_r + N = C_r + I_r + G_r + X_r + P, \text{ in če upoštevamo}$$

$$Y_r - (C_r + I_r + G_r) = (X_r - M_r) + (P - N), \text{ dobimo}$$

$$S_r - I_r = (X_r - M_r) + (P - N), \text{ pri čemer je}$$

$$P - N = CM_d,$$

$$X_r - M_r = CM_{tr} \text{ in}$$

$$S_r - I_r = CM_d + CM_{tr} = CM_r.$$

V primeru v tujino odprtega in medregionalnega odprtega regionalnega gospodarstva torej absorbirajo neravnotežje med ustvarjenim in porabljenim družbenim proizvodom neto tokovi realnih resursov iz tujine in/ali iz drugih regij domačega gospodarstva. V skladu s tem priteka potrebna akumulacija za pokrivanje domačega regionalnega finančnega deficita iz neto kapitalnih tokov iz tujine in/ali iz kapitalnih tokov iz drugih regij domačega gospodarstva. Vsota saldov medregionalnih transakcij je enaka nič, vsota saldov transakcij s tujino po posameznih regijah pa je enaka saldu skupne državne plačilne bilance. V posamezni regiji je mogoče ugotavljati gospodarske odnose regije s tujino in z drugimi domačimi regijami ter skupne »zunanje« gospodarske odnose regije. (Iz tega izhajajo različni načini regionalizacije skupne plačilne bilance, ki jih obravnavamo v nadaljevanju). V tem primeru je največ možnih kombinacij (v razmerju gospodarski odnosi s tujino – domače medregionalne transakcije), ki pojasnjujejo nastanek skupnega salda državne plačilne bilance, za njegovo regionalno razporejanje in za vodenje ustreznih plačilnobilančnih politik. Če ima neka regija deficit v gospodarskih odnosih s tujino in suficit v medregionalnih transakcijah, lahko prvega »utemeljuje« z drugim. Akcija, usmerjena v povečevanje izvoza, tedaj lahko vpliva na zmanjšanje prodaje v druge regije. Če podobno ravna tudi druge regije, se lahko začne obseg medregionalne menjave krčiti. Zato lahko regionalno saldiranje gospodarskih odnosov s tujino porodi težnjo po saldiranju medregionalnih tokov, to pa je lažje doseči, če je medregionalnih transakcij manj, torej z regionalnim zapiranjem. Na ta način je možno razložiti procese regionalnega zapiranja, primerjava z dejanskim dogajanjem pa bi zahtevala obširnejšo empirično analizo, ki bi razčlenila povezanost med strukturo medregionalnih transakcij in regionalnimi gospodarskimi odnosi s tujino.

Plačilna bilanca republike in pozicija republike v skupni plačilni bilanci

Regionalizacije skupne plačilne bilance se lahko lotimo na dva glavna načina. Pri prvem se običajno pojmovana plačilna bilanca neposredno prenese z državne na republiško raven. Plačilna bilanca republike obsega vse transakcije prek republiških »meja«, torej tako gospodarske odnose s tujino kot medrepubliške gospodarske odnose. Taka koncepcija je toliko manj smiselna, kolikor bolj so republike povezane v skupni gospodarski prostor in kolikor bolj imajo medrepubliške transakcije značilnosti notranjih gospodarskih odnosov. Smiselna je torej le za bolj ali manj zaokrožena in zaprta gospodarska področja. Ker to pri nas za republike ne velja in še zlasti naj ne bi veljalo, velja koncepcija republiške plačilne bilance za organizacijsko (razpoložljivost podatkov o medrepubliški menjavi), go-

spodarsko (saldiranje in regionalno zapiranje) in politično (nacionalizem) ne primerno. Pri tej koncepciji je tudi povsem nejasen pojem republiške devizne bilance. Če bi zajemal tako devizne (zunanje) kot dinarske (notranje, tj., medregionalne) tokove, bi presegal dosedanje pojmovanje devizne bilance. Če pa bi zajemal samo devizne tokove, bi se močno približal drugi koncepciji, tj., poziciji republike v skupni devizni bilanci. V obeh primerih pa bi ta koncepcija verjetno povečevala zahteve po deviznih plačilih v domačih transakcijah.

Zakon se je opredelil za drugo koncepcijo regionalizacije skupne plačilne bilance, tj., za pozicijo republike v skupni plačilni bilanci. Bistvo te koncepcije je, da v nasprotju s prvo zajema le gospodarske odnose regije s tujino, medtem ko medrepubliški gospodarski odnosi ohranjajo notranji značaj. Namen institucije republiških bilančnih pozicij oziroma njihovih projekcij kot planskega instrumenta je bil predvsem povečati napore, motiviranost in odgovornost republik za izboljšanje skupne jugoslovanske plačilne bilance. Dejansko pa se je ta institucija precej bolj uveljavila kot centralnoplanski mehanizem, v okviru katerega so se republike trudile predvsem za čim ugodnejši delež pri razdelitvi skupnega plačilnobilančnega primanjkljaja.

Kot smo že rekli, temelji sprejeta koncepcija pozicije republike v skupni plačilni bilanci na ugotavljanju republiške pripadnosti gospodarskih odnosov s tujino, in sicer na podlagi neposrednih gospodarskih odnosov, ki jih imajo s tujino subjekti v posamezni republiki. Vprašanje pa je, ali je taka podoba realna in na njej utemeljeno razpolaganje z ustvarjenimi devizami ustrezno, skratka, ali je mogoče zanemariti posredni prispevek posamezne republike h gospodarskim odnosom drugih republik s tujino in s tem skupnim gospodarskim odnosom s tujino? Če koncepcija regionaliziranja plačilne bilance temelji le na končnih, neposrednih gospodarskih odnosih s tujino, ostaja v ozadju vprašanje obravnavanja medrepubliških blagovnih tokov oz. posrednega prispevka h gospodarskim odnosom s tujino, ki izvira iz vertikalne in horizontalne povezanosti med organizacijami združenega dela iz različnih republik tako v procesu proizvodnje kot v procesu menjave. Gospodarski odnosi s tujino pomembno vplivajo na domače procese v proizvodnji, menjavi in porabi, zato moramo gospodarske odnose, ki jih ima republika s tujino, gledati v okviru njenega lastnega reprodukcijskega procesa in v povezavi z njenimi gospodarskimi odnosi z drugimi republikami. Različna proizvodna in trgovinska struktura gospodarstva v posameznih republikah, ki izvira iz zgodovinskih in naravnih možnosti ter iz spontane ali usmerjene regionalne delitve dela, se kaže v različni usmerjenosti posameznih republik v izvoz in v uvoz, pa tudi v smereh medrepubliških blagovnih menjav. Če bi se priznaval izvoz in devizni priliv le na temelju neposrednih gospodarskih odnosov s tujino, bi to povzročilo znatno spremembo proizvodne in trgovinske strukture v republikah, predvsem pa bi zmanjšalo delitev dela med republikami.

Sedanja sistemska ureditev ta problem upošteva in zato obravnava vprašanje posrednega prispevka h gospodarskim odnosom s tujino na poseben način. Devizni sistem se prenese v temeljno organizacijo združenega dela in preskoči na deviznobilančno metodologijo, tj., na spremljanje konkretnih deviznih tokov v združenem delu, medtem ko se lahko posredni prispevek k republiškim gospodarskim odnosom s tujino ugotavlja le z izpeljavo, s teoritorialnim razvrščanjem organizacij združenega dela. Nadaljnja obravnava posrednega prispevka republike h gospodarskim odnosom s tujino je zato tesno povezana z ustvarjanjem in razpolaganjem z devizami v združenem delu.

Ugotavljanje prispevka OZD in republike pri ustvarjanju deviz

Devizni sistem, ki v osnovi ureja odnose pri ustvarjanju, kroženju in porabi deviz, izhaja iz načela, da devize pripadajo tistim, ki so jih ustvarili, in da lahko ti z njimi prosto razpolagajo. Zanima nas zlasti vprašanje »prerazdelitve« deviz glede na prispevek posamezne organizacije združenega dela pri ustvarjanju deviz, pa tudi vprašanje prerazdelitve deviz, s katerimi te organizacije samostojno razpolagajo.

Po 67. členu zakona lahko OZD ustvarja devize samostojno ali pa z različnimi oblikami združevanja in poslovnega sodelovanja. Povsem samostojno ustvarjanje deviz je mogoče praktično le pri izvozni dejavnosti na podlagi uvoženega blaga ali blaga, dobljenega iz narave. V vseh drugih primerih je izvozni rezultat posledica mnogih vertikalnih in horizontalnih povezanosti med OZD. Sedanja sistemska ureditev na poseben način vendarle upošteva tudi indirektni izvoz, oziroma splošneje, posredni prispevek h gospodarskim odnosom s tujino. To vidimo iz pripisovanja izvozne transakcije proizvajalcu izvoznega blaga, ne pa končnemu izvozniku kot trgovinskemu posredniku, iz razporejanja deviznega priliva po verigi reprodukcijskih povezav v skladu s 67. členom, iz obremenjevanja končnega uporabnika pri kreditiranju iz tujine itd. Vsebina deviznega sistema pravzaprav temelji na ugotavljanju indirektnih povezanosti med organizacijami združenega dela pri doseganju izvoza, le da je identifikacija tega posrednega prispevka nedosledna in nepopolna. Praktično se med indirektnimi izvoznimi transakcijami upoštevajo le tiste, ki so urejene s samoupravnimi sporazumi in odražajo trajnejši značaj združevanja dela in sredstev in poslovnega povezovanja. Delitev deviz tedaj poteka v skladu z v samoupravnem sporazumu ugotovljenim deležem posamezne OZD z živim in minulim delom v izvoznem izdelku.

Zakon pa ne upošteva tistega indirektnega izvoza, ki je enkratnega ali občasnega značaja (kupoprodaja blaga predhodne predelovalne faze), čeprav je problem podoben, če že ne enak. V tem oziru je zakon ostal na pol poti, obravnava posrednega prispevka h gospodarskim odnosom s tujino pa nedosledna. Poizkus, da bi zajeli vse indirektno prispevke k

izvozu s samoupravnim sporazumevanjem, mora v danih razmerah zadeti na celo vrsto težav. Sklepati je treba ogromno število samoupravnih sporazumov, ti pa morajo biti hkrati dovolj gibljivi, da se lahko prilagajajo nenehnim spremembam v gospodarstvu; do izraza prihajajo monopolni položaji ter ekonomska in politična moč posameznih partnerjev v sporazumevanju, prednosti višjih faz v reprodukcijski verigi v primerjavi s proizvajalci surovin, skratka, razni pritiski in izsiljevanja; sled posrednega prispevka se izgubi vsaj po drugem, če že ne po prvem členu v verigi.

Sredstvo za ugotavljanje posrednega prispevka naj bi bil interes OZD za združevanje, povezovanje in sporazumevanje, v praksi pa pridejo do izraza monopoli, gospodarski in politični pritiski, končni rezultat pa je v veliki meri odvisen tudi od organizacijskih in administrativnih ukrepov, čeprav se je hotel zakon ogniti ravno temu. Zdi se nam, da ta mehanizem deviznega sistema računa z mnogo višjo stopnjo povezanosti gospodarstva na temelju dohodkovnih odnosov ter združevanja dela in sredstev v okvirih družbenega planiranja, skratka, z organizmom »svobodno združenega dela«, ne pa s sedanjim, močno administriranim, reprodukcijsko in regionalno nepovezanim gospodarstvom, v katerem se gospodarska merila ne uveljavljajo dovolj.

Če bi hoteli dosledno ugotavljati posredni prispevek k izvozu za vsako OZD, bi potrebovali popolno evidenco domačih blagovnih tokov, izraženo v strukturi cene izvoznega izdelka; cena bi se namreč oblikovala z dodajanjem vrednosti v prejšnjih fazah predelave. Zaradi povratnih povezanosti med sektorji oziroma med OZD bi dobili končni rezultat šele po dolgotrajnem ponavljalnem postopku. Tako ugotavljanje kompleksnega (direktnega in indirektnega) prispevka posamezne OZD k izvozu bi povzročilo, da bi se v obračunih in plačilih med OZD v domačih kupoprodajah začele hkrati z dinarskimi tokovi pojavljati tudi devize. To se seveda že sedaj dogaja v povezovanju med OZD, urejenem s samoupravnimi sporazumi po 67. členu, kjer dobivajo nekateri notranji gospodarski odnosi devizni značaj.

Na republiški ravni bi bilo za nekatere potrebe analize in načrtovanja mogoče neposredno ugotavljati, kolikšen posredni prispevek daje posamezna republika k izvozu druge republike na temelju input-output analize, s tem pa bi se ugotovil tudi kompleksni (direktni in indirektni) prispevek republike k skupnemu izvozu. Največjo plansko in analitično moč imajo medregionalne medsektorske tabele, s katerimi je mogoče povezati proizvodnjo ali uvoz nekega sektorja ali regije z izvozom drugega sektorja ali regije. Zaradi nerazvitosti regionalnega družbenega računovodstva medregionalnih medsektorskih tabel pri nas ni mogoče uporabljati. »Prerazdelitev« ustvarjenih deviz med republikami poteka sedaj le na temelju samoupravnih sporazumov med OZD iz različnih republik v skladu s 67. členom zakona, zato jo prizadevajo omenjene slabosti tega mehanizma.

Nazadnje se vprašajmo še, ali bi bilo mogoče podoben sistem ugotavljanja posrednega prispevka vpeljati tudi pri uvozu. Kdo je dolžan priskrbeti devize – končni uvoznik, uporabnik uvoženega blaga, morda končni porabnik? Taka razmišljanja bi morda prispevala k zmanjševanju nepotrebnega uvoza, vsekakor pa bi še spodbujala uvajanje devizne komponente v domača plačila.

Združevanje deviz kot mehanizem kroženja deviz

Razpolaganje z ustvarjenimi devizami vključuje tudi možnost združevanja deviz med OZD (in posredno tudi med republikami) v skladu s 68. členom zakona, zato da bi se dosegel skupni prihodek in dohodek oziroma devizni priliv na podlagi skupnega proizvodnega ali razvojnega programa. Ta mehanizem naj bi na poseben način nadomeščal devizni trg oziroma trg kapitala in omogočal kroženje deviz v združenem delu glede na presojanje, pri kateri uporabi (lastni, v drugi OZD) bo skupni dohodkovni ali devizni učinek največji. S tem naj bi dosegli kar najbolj racionalno alokacijo deviz. Devize pa so se v praksi združevale predvsem za enkratne oziroma kratkoročne dohodkovne učinke, dosežene pri kupoprodaji deviz. Tako združevanje deviz pod formalno obliko samoupravnega sporazumevanja uzakonja kupoprodajo deviz po višji ceni od uradnega tečaja. Z narodnogospodarskega stališča je problem v tem, da se na tem »trgu« za isto »blago« oblikujejo različne cene, ki odražajo individualne, tudi najvišje proizvodne stroške in povzročajo neoptimalno uporabo deviz. Cena deviz odseva tedaj individualne potrebe ter gospodarsko moč in monopolni položaj na trgu, kar je mogoče zaradi nepopolne informiranosti in diskriminacije. To nas še bolj oddaljuje od cene kot objektivne kategorije, povezane z družbeno potrebnim delom, in uveljavlja klirinška in barterska razmišljanja. Za kupca višja cena deviz ni poseben problem, saj jo je pripravljen plačati, ker jih nujno potrebuje za reprodukcijo in ker ima možnost za ugodno prodajo uvoženega blaga na zaščitenem in do nedavnega konjunktornem domačem trgu. Vprašanje je, ali je ta problem mogoče reševati administrativno, tj., z družbeno kontrolo, saj se lahko enaka implicitna cena devize doseže pri različnih eksplicitnih cenah devize, če to razliko kompenzirajo druge okoliščine. Problemi tega združevanja deviz pričajo, da tržni mehanizem in cena v tem primeru ne opravljata svoje ekonomske naloge, tj., ne usklajujeta proizvodnje in porabe, medtem ko se procesi združevanja dela in sredstev, razvijanja dohodkovnih odnosov in samoupravnega družbenega načrtovanja, ki bi naj ju nadomeščali in dopolnjevali, prepočasno razvijajo.

Iz analize izhaja, da so pri obravnavanju mesta republike v skupni plačilni bilanci odprte naslednje možnosti:

a) Plačilna bilanca republike, ki upošteva medregionalne odnose, in to vse, ne le tiste, ki so povezani z izvoznimi tokovi, kot zunanje. Posledice: regionalno saldiranje, zapiranje republik.

b) Pozicija republike v skupni plačilni bilanci

b, a) ki ne upošteva posrednih prispevkov h gospodarskim odnosom s tujino, medrepubliških blagovnih transakcij. Posledica: prestrukturiranje proizvodne in trgovinske strukture republik, zmanjšana delitev dela med republikami;

b, b) ki upošteva le tiste izmed posrednih prispevkov k izvozu, ki so institucionalizirani s samoupravnim sporazumom. Posledice: nedoslednost, arbitrarnost, odvisnost od organizacijskih, administrativnih rešitev, pritiski in izsiljevanja, vštrevši devizna plačila v domačih transakcijah, utemeljenost na domnevem »svobodnem združenem delu«;

b, c) ki bi dosledno upoštevala vse tiste posredne prispevke k izvozu, ki jih sicer pokaže input-output analiza, s tem da povezuje domačo proizvodnjo in uvoz s končnimi izvoznimi tokovi. Posledice: taka bilanca pokaže resnični kompleksni prispevek k izvozu; če z njim utemeljimo tudi pravico do »ustvarjenih deviz«, se hkrati z dinarskim uveljavi devizni tok praktično pri vseh plačilih v domačih transakcijah.

Iz tega sledi, da je vsak način regionaliziranja skupne plačilne bilance po svoje problematičen in da bi bilo treba probleme gospodarskih odnosov s tujino reševati predvsem v združenem delu, tako da bi uredili razmere, v katerih bi devize prenehale biti monopolno blago, zlasti pa tako, da bi ustvarili možnosti, ki bi trajneje omogočale večji izvoz.

POLDE KEJŽAR

Izobraževanje v razvojnih načrtovanjih

Preučevanje razvojnih možnosti in razvojnih tendenc v konkretnih razmerah slovenske in jugoslovanske družbe bi moralo dati tudi izhodišča za temeljne vsebinske in organizacijske usmeritve izobraževanja – posebej še izobraževanja po osnovni šoli. Dokajšnja enotnost in zavzetost, s katero smo se opredeljevali za zelo globoko vsebinsko in sistemsko reformo na tem področju, po svoje kaže, da ni velikih dilem, dokler gre za globalno usklajevanje z dokaj nespornimi razvojnimi tokovi v proizvodnji in družbi. Soglasno smo se lahko odločali o takih pomembnih vprašanjih, kakršna so na primer nujno dvigovanje izobrazbene ravni celotnim generacijam, povečevanje deleža splošnih in strokovno teoretičnih vsebin v vzgojnoizobraževalnih programih, permanentno izobraževanje in podobno. Vse več zadrževanj pa nastaja, ko je treba opredeljeno uresničiti, oblikovati kadrovske programe po posameznih panogah in območjih, ko je treba presegati razhajanje med ambicijami in željami mladih (in odraslih) ter med resničnimi dolgoročnimi družbenimi potrebami (ki se bodo izrazile tudi v realnih zaposlitvenih možnostih), in ne nazadnje, ko je treba usmerjati mlade v izobraževanje, ki naj jim odpre življenjsko perspektivo po letu 2000. Hkrati z vso drugo družbeno strukturo je tudi izobraževanje na razpotju in vse pogostejši so glasovi, da postaja pomanjkanje razvojnih načrtov (ali kadrovskih planov) v združenem delu zavi-ralni dejavnik za nadaljnji tok reforme izobraževanja.

Ti glasovi so seveda le deloma upravičeni, saj mora odgovore na ta vprašanja prav toliko kot drugi iskati tudi izobraževanje samo. Deloma to tudi počne, čeprav navadno vse preveč »čaka na naročilo«, namesto da bi se tudi samo pojavljalo z utemeljeno »ponudbo«. Nekatere že uvedene programske rešitve v srednjem izobraževanju, ki se kot načelo ponujajo tudi za reformo visokega izobraževanja, so brez dvoma v skladu s pričakovanimi tendencami v tehnološkem in družbenem razvoju. Vendar pa ne bo moglo ostati le pri teh, saj bo nadaljnja konkretizacija reforme izobraževanja morala odgovarjati predvsem na konkretna razvojna vprašanja Slovenije – in to ne nekakšne globalne Slovenije, ampak na konkretna razvojna vprašanja posameznih področij združenega dela in obmo-

čij. Aktivnost, ki jo kažejo delavci in občani marsikje, nam kaže, da se te nuje zavedajo – mnogo manj pa jim danes znamo reči, kaj bi bilo v resnici perspektivna potreba.

Dosedanje raziskovalno delo, kolikor ga je na tem področju sploh bilo, je bilo v glavnem namenjeno intepretiranju širših tendenc, ugotovljenih predvsem v razvitih kapitalističnih deželah (Evropa, Severna Amerika, Avstralija, Japonska), manj pa je izhajalo iz analize dosedanjega razvoja Slovenije in Jugoslavije ter njenih razvojnih problemov. Pogrešamo istočasno nastajanje projekcij gospodarskega razvoja Slovenije in njenih možnosti za vključevanje v jugoslovanska gibanja in svetovni trg, da bi tako lahko tehnološka in izobraževalna snovanja oprli na bolj konkretizirane razvojne usmeritve. Včasih celo posamezni avtorji predstavljajo kadre kot prevladujoč, če že ne tako rekoč edini odločujoč dejavnik družbenega razvoja, pri čemer jemljejo v poštev predvsem njihovo formalno šolsko izobrazbo, ne da bi se zanimali za vrsto in strukturo te izobrazbe, niti za njihovo mesto v produkcijskem procesu. Ugotovitve utemeljujejo predvsem z *globalnimi podatki* o številu in deležu visokošolsko izobraženih delavcev med zaposlenimi in s primerjanjem teh podatkov z drugimi republikami v Jugoslaviji in z drugimi deželami, pri čemer pri slednjih po navadi zanemarjajo celo razlike, ki izhajajo iz razlik v izobraževalnih sistemih, kar je zlasti opazno pri primerjavah deleža visokošolskih kadrov v Ameriki in v Evropi, ki brez prave utemeljenosti vzbujajo vtis o velikem zaostajanju Slovenije, zlasti na področju visokošolskega izobraževanja. Prave težave se začenjajo pri vprašanju, kaj ponuditi slovenski družbi v konkretnih razmerah, posebej še z vidika potrebnega prestrukturiranja. Tu pa smo zaenkrat še zelo na splošnem nivoju in tako šolniki kot gospodarstveniki le težko najdejo v takih ugotovitvah podlago za planske in programske odločitve, ki pa jih morajo oblikovati.

Največje težave se nedvomno pojavljajo pri presoji, kaj od tistega, kar je v splošnem perspektivno, bo v konkretnih razmerah, v kakršnih se bo gibala slovenska družba, realno mogoče razviti v posameznih okoljih v Sloveniji, oziroma kaj bomo zmogli v sedanjih razmerah v soočanjih s tekmeči v svetovnem, evropskem in jugoslovanskem trgu uspešno uveljaviti. Ob tem vprašanju izobraževanja tako rekoč že včeraj, ne le danes in jutri, zadevamo na vprašanje, ki ga vsi kaj radi obidemo, to je vprašanje *strukture kadrov in strukture znanj*, ali drugače rečeno: *kakšne strokovnjake in kakšna znanja* naj imajo »ekipe«, ki bodo sposobne planirati in zagotoviti najustreznejše smeri razvoja. Vse prepogosto, včasih že kar iz tega, kako se uporabljajo podatki in primerjave, je čutiti, kot da to pravzaprav ni bistveno vprašanje, da je bistveno predvsem število visokošolsko izobraženih delavcev, ne glede na vrsto in področje. Tudi kadar je govor o strukturi znanja v okviru posameznega profila oziroma programa, se navadno poudarja predvsem splošno izobrazbo, podcenjuje pa strokovna, zlasti posebna znanja.

Pomen splošne izobrazbe seveda narašča in to dejstvo morajo upoštevati vsi perspektivno naravnani izobraževalni sistemi. Tudi celotna naša preosnova vzgoje in izobraževanja je dokaj izrazito naravnana v to smer. Dileme se porajajo bolj ob »izvedbenih« vprašanjih, so pa seveda take narave, da jih ni mogoče enostavno razrešiti, saj jih bo mogoče preseirati le v daljšem razvoju izobraževalne prakse, posebej še s spreminjanjem razmerij med »začetnim« in »permanentnim izobraževanjem«.

Ne glede na to pa je marsikaj jasno tudi že danes, čeprav se nekatera vprašanja s tega področja brez potrebe zapleta. Tako bi, na primer, moralo biti jasno, da se ne spreminja le obseg splošne izobrazbe, ampak tudi njena struktura. Splošne izobrazbe ni mogoče enačiti predvsem z družboslovnimi in kulturnimi znanji, saj mora v sodobnem času obsegati tudi naravoslovna, splošna tehnična, v dokajšnjem obsegu pa tudi posebna tehnična, metodološka in organizacijska znanja. Dilema: več splošnega ali več strokovnega znanja – postaja vse bolj nesmiselna, mnogo bolj pa stopa v ospredje problem, kako oblikovati konkretne programe izobraževanja, da bi ti nudili delavcu največje razvojne možnosti in ga *usposobili za trajno izobraževanje*. S tem se zmanjšuje tudi problem zastaranja znanj, ki je sicer po posameznih področjih dokaj različno, saj ne more biti dvoma, da mora izobraževanje dati človeku znanja, ki jih rabi, da lahko začne delati – ne glede na to, ali bodo jutri za isto delo potrebna drugačna znanja, ki si jih bo moral pridobiti. Znanja, ki ne služijo neposredno potrebam dela, pa morajo biti v sodobnem izobraževanju – če naj izpolnijo svojo vlogo – tako ali tako vedno izbrana z namenom, da usposablajo človeka za življenje in za stalno izobraževanje.

Za izoblikovanje take vrste splošne izobrazbe je nujno izhajati iz konkretnih družbeno-ekonomskih razmer in socialistične samoupravne ureditve, saj bi imelo poigravanje z idejami izločanja šole iz »izobraževanja za delo« in njeno usmerjanje v izobraževanje za nekakšne posplošene družbene in »življenjske« potrebe zunaj konkretnih povezav z združenim delom lahko raznovrstne negativne učinke, ne glede na to, da tudi ni realnih možnosti, da bi s tem lahko vzgojna in strokovna kvaliteta šole kaj pridobila. Morda se ob današnjih družbenih usmeritvah izobraževanja zdi tako poudarjanje odveč, vendar tudi ne kaže spregledati dokaj pogostih razmišljanj, naj bo šola predvsem institucija nekakšne globalne družbe, in da je zato njeno pretesno navezovanje na konkretne uporabnike v združenem delu sistemsko zgrešeno. Lahko tudi pričakujemo, da se bodo ob obstoječih objektivnih zagatah v gospodarstvu želje po takih posplošenih in poenostavljenih rešitvah v »splošnem družbenem interesu« še povečale.

Zelo posplošeno in površno se največkrat obravnava tudi problem zastaranja znanja. Zastarevanje pomeni predvsem nujnost permanentnega izobraževanja. Ta nujnost je toliko večja, kolikor hitrejši je proces staranja znanja na določenem področju, ne more pa biti razlog za to, da bi bilo izobraževanje za konkretne potrebe dela manj pomembno, saj brez takega znanja ni mogoče *začeti delati*. Če se, na primer, v medicini hitro

pojavlja nova znanja, to pomeni predvsem, da se bo moral zdravnik stalno učiti in da ga moramo med šolanjem v to usmeriti in za to usposobiti, ne more pa pomeniti, da lahko današnja šola izobrazuje zdravnike, ki ne bi obvladali tega, kar *mora današnji zdravnik znati*, da bo uspešno opravljal delo. Zastarevanje resnično nalaga šoli nove naloge tudi glede koncipiranja programov in načina dela, vendar ji *sedanjih zahtev ne more bistveno zmanjšati*, razen če je obremenjena z odvečnimi, ki pa jih je treba že zaradi nujne racionalizacije izobraževanja tako ali tako odpravljati.

Za Slovenijo je sicer značilna umirjena rast števila in deleža kadrov z visoko izobrazbo, zaradi česar relativno zaostaja za drugimi republikami v Jugoslaviji (čeprav brez strukturnih primerjav to ne pove veliko). Premiki v dviganju izobrazbe vseh zaposlenih pa so precej drugačni. Že nekaj let praktično skoraj cela generacija po osnovni šoli nadaljuje izobraževanje in tudi različne oblike izobraževanja ob delu – od rednih šol do strokovnega izpopolnjevanja na vseh nivojih in do družbenopolitičnega izobraževanja – so izredno razširjene (okoli 100.000 udeležencev letno). Žal pa izredno malo vemo – in tudi dosedanje raziskave nam tega ne dajejo – o strukturnih problemih izobraževanja kadrov, posebej še v zvezi s projekcijami razvojnih možnosti slovenskega gospodarstva. Najbrž je res, da v Sloveniji na splošno primanjkuje visoko strokovnih kadrov, vendar so razmere po posameznih področjih izredno različne. So stroke, ki so po vseh mednarodnih primerjavah več kot zasičene (npr. arhitektura, psihologija, najbrž tudi uprava, ekonomija, zdravstvo in podobno). Kje pa so možnosti za strokovne in proizvodne »prodore« v bližnji bodočnosti, in kam usmeriti bodoče kadrovske potenciale? To pa je resnični problem »Slovenije 2000« in o njem, žal, vemo zelo malo. Samo s povečano fleksibilnostjo in zamenljivostjo izobraževanja ter z izobraževanjem iz dela najbrž ne bo šlo, če pomislimo, da postaja na današnji stopnji razvoja znanosti in strok človeško življenje vse prekratko še za doseganje upoštevanja vrednih rezultatov na enem samem področju. Možnosti za fleksibilno prilagajanje obstajajo predvsem znotraj strok oziroma strokovnih področij – med strokami in področji pa so uresničljive le v manjšem obsegu.

Usmeritve te vrste so danes več kot potrebne, pa ne le strokovnjakom in samoupravljalcem, ki naj začrtajo razvoj izobraževanja; potrebne so še zlasti mladim, ki iščejo možnosti za svoje mesto v bodoči družbi in prostor za razvoj svojih ustvarjalnih sposobnosti znotraj združenega dela. Izobraževanje, ki mlademu človeku tega ne omogoča, bi lahko postalo slepo črevo, za katerega je znano, da je sicer lahko mesto bolečega bolezenskega procesa, prave funkcije v organizmu pa nima.

ALBIN IGLIČAR

Krajevna skupnost v delegatskem sistemu

Krajevna skupnost se v našem družbenopolitičnem sistemu vse bolj uveljavlja kot specifična interesna skupnost delovnih ljudi in občanov v kraju, kjer stanujejo, kot sestavni del političnega sistema socialističnega samoupravljanja pa se zlasti prek delegatskega sistema vključuje v občino in širše družbenopolitične skupnosti ter povezuje z drugimi samoupravnimi organizacijami in skupnostmi (OZD, SIS). Glede na to je krajevna skupnost po eni strani okvir za razreševanje problemov neposrednega bivalnega okolja, po drugi strani pa tudi element, s pomočjo katerega se problemi politične nadstavbe družbe demokratično približajo obačnom.

Ob številnih drugih vidikih preučevanja odnosov v krajevni skupnosti ter njene organske vključenosti v širši družbeni prostor je bila izvedena tudi javnomnenjska anketa med krajanji in člani delegacije krajevne skupnosti za skupščine družbenopolitičnih skupnosti (v nadaljevanju delegati). Anketa, ki je bila izvedena najprej leta 1977 ter ponovljena leta 1981, spada v okvir projekta Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema v SR Sloveniji. V nadaljevanju prikazani podatki in tabele so vzeti iz Biltena št. 1, Sumarni podatki za krajevne skupnosti (Ljubljana, maj 1981).

V omenjeni anketi že na začetku krajanji postavljajo v ospredje kot najbolj pereče probleme krajevne skupnosti, vprašanja komunalne narave (vodovod, kanalizacija, PTT, ceste ipd.) in problematiko varovanja kmetijskih zemljišč. Številni respondenti so med najbolj perečimi problemi navedli še preveliko onesnaženost okolja, neurejeno otroško varstvo ter pomanjkljivosti na področju obrtnih in drugih storitvenih dejavnosti. (tab. 1.02)

V razreševanju navedenih problemov se v večji meri vključujejo delegati kakor pa drugi krajanji-nedelegati. Na to kažejo že odgovori na vprašanje v anketi, če so bili anketirani kdaj vprašani za mnenje o razreševanju teh problemov. Kar 76,3% krajanov namreč pravi, da jih ni nihče konsultiral o razreševanju zadev, ki so jih označili za pereče v njihovem kraju, medtem ko tako odgovarja le 37,3% anketiranih delegatov. (tab. 1.04)

Prav tako ugotavljajo, da je te probleme v minulem letu (1980) obravnaval zbor delovnih ljudi in občanov v veliko večjem odstotku delegati, kakor pa krajanj-nedelegati. Te odgovore je treba seveda povezati z odgovori glede udeležbe delegatov in drugih krajanov na teh zborih. Samo 8% krajanov namreč pravi, da so se udeležili vseh zborov in kar 53% jih odgovarja, da se niso udeležili nobenega zbora. Pri delegatih pa so odgovori bistveno drugačni. Le dobrih 10% anketiranih pravi, da se niso udeležili nobenega zbora in kar 30%, da so se udeležili vseh zborov. Nadaljnih 41,9% delegatov odgovarja, da so se udeležili večine zborov. Pri krajanjih-nedelegatih je teh odgovorov (udeležil sem se večine zborov) tudi samo 13,2%. Ob upoštevanju takšnih odgovorov je potem seveda jasno, da so bili delegati veliko intenzivneje vključeni v razreševanje problemov krajevne skupnosti kakor pa drugi njeni prebivalci. Delegati spadajo torej v izrazito družbenopolitično aktivni del prebivalstva krajevne skupnosti. (tab. 2.01)

Ob tem kaže biti pozoren še na podatek, da je v letu 1977 okrog 40% delegatov odgovorilo, da so se udeležili vseh zborov delovnih ljudi in občanov, leta 1981 pa samo še 30,3%. Iz navedenih odgovorov izhaja sklep, da udeležba delegatov na zborih v krajevni skupnosti pada. To seveda ni dobro za ustrezno in točno zajemanje avtentičnih interesov krajanov in posredovanje teh interesov v kanale delegatskega sistema. (tab. 2.01) Takšne trende je nujno treba zaustaviti oziroma obrniti v drugačno smer, saj so zbori tako rekoč najbolj »legalno« mesto za razgrinjanje problemov in zato začetna točka v procesu njihovega razreševanja. Zato mora biti na to točko naslonjen tudi del delegatskega sistema v družbenopolitični skupnosti.

Kljub navedenemu pa vendar kar 66,3% anketiranih krajanov ugotavlja, da so se širši problemi iz krajevne skupnosti prenesli v občinsko skupščino in tamkaj razreševali. Pred štirimi leti je bilo teh odstotkov deset manj. (tab. 1.06) To bi vodilo do spoznanj, da so se delegati s problemi in interesi sokrajanov seznanjali pač bolj na druge načine in ne več toliko z udeležbo na zborih delovnih ljudi in občanov. Vsekakor je torej po delegatski poti prišlo iz krajevne skupnosti v občinsko skupščino več interesov kakor v prven obdobju po formalni uveljavitvi delegatskega sistema (1974–78).

Ne glede na to pa se bo treba vseeno bolj nasloniti na zборе delovnih ljudi in občanov, saj se jih krajanj-nedelegati udeležujejo v večjem številu kot pred štirimi leti. Tako izhaja iz anketnih odgovorov, da je v letu 1977 kar 58,9% krajanov odgovorilo, da se niso udeležili nobenega zbora, oziroma da po njihovem mnenju nobenega zbora ni bilo, medtem ko je bilo takšnih krajanov leta 1981 samo še 33,2%. (tab. 2.03) Navedeni podatki kažejo na mnogo večjo družbenopolitično »razgibanost« in oza-veščenost delegatske »baze«, kar je treba izrabiti za hitrejšo uveljavitev delegatskih poti za razreševanje družbenih problemov. Številni krajanj pravijo, da so se zborov udeležili, vendar na njih niso aktivno sodelovali.

Glavne vzroke za svojo pasivnost vidijo v premajhnem poznavanju problemov, zapletenosti sistema in občutku, da se o bistvenih problemih odloča drugje, zunaj delegatskih, skupščinskih organov. Nekateri opozarjajo na premajhno učinkovitost delegatskih poti in na svoj strah pred javnim nastopanjem. Zato čaka na tem področju zlasti družbenopolitične organizacije veliko dela v zvezi z »opogumljanjem« občanov za javno družbeno aktivnost in z družbenopolitičnim izobraževanjem delovnih ljudi in občanov.

Večja družbenopolitična aktivnost delegatov se izraža še v pripravah na seje zborov delovnih ljudi in občanov ter seje raznih organov v krajevni skupnosti. Večina delegatov izjavlja, da preberejo gradivo, ki je pripravljeno za sestanke, pogosto se posvetujejo z delovnimi tovariši in sokrajani ter drugimi člani delegacije. (tab. 204)

Delo delegatov, ki so se udeležili seje zbora krajevnih skupnosti občinske skupščine, spremljajo delegati predvsem v obliki poročanja udeležencev sej v temeljni delegaciji. Iz anketnih odgovorov izhaja, da kar 53,6% delegatov na ta način spremlja delo občinske skupščine, medtem ko le 13,7% krajanov-nedelegatov spremlja delo občinske skupščine prek neposrednega poročanja delegatov. Krajsani za takšno informiranje v večji meri uporabljajo dnevno in lokalno časopisje, radio in televizijo. (tab. 2.05) S tem so seveda v večji meri v vlogi pasivnih spremljevalcev procesov odločanja, saj bi ob neposrednih stikih z delegati lahko bolj posegli v oblikovanje družbenopolitičnih odločitev.

Med krajsani okrog 40% anketiranih pravi, da so z delom delegatov zadovoljni oziroma delno zadovoljni. Naslednjih 50% pa ugotavlja, da z delom delegatov niso seznanjeni, oziroma da njihovega dela ne morejo oceniti. Pri delegatih je seveda takšnih odgovorov le okrog 7%, zadovoljstvo (v celoti ali delno) z delom delegatov pa izraža nad 80% članov delegacije. Seveda člani delegacije mnogo bolje poznajo delo in probleme delegatov krajevne skupnosti ter realne možnosti za uveljavitev interesov krajevne skupnosti v občinski skupščini, kakor pa drugi krajsani. Zato so ocene delegatov – kljub določeni meri »delegatske solidarnosti« verjetno bliže dejanskemu stanju. (tab. 2.06)

Prebivalcem krajevne skupnosti je bilo zastavljeno tudi vprašanje o njihovi aktivnosti v zvezi z dajanjem pobud, predlogov in pripomb. Glede tega lahko ugotovimo, da okrog 80% krajanov ni dalo nikakršne pobude, ki naj bi jo delegacija prenesla v občinsko skupščino. Približno 10% krajanov, ki niso člani delegacije, pravi, da so pobude in predloge sicer dajali, da pa ne vedo, kaj se je z njimi potem zgodilo. V primerjavi z anketiranjem v letu 1977 se je povečal delež krajanov, ki odgovarjajo, da so dajali pobude, pa jih delegacija ni posredovala naprej, v zbor krajevnih skupnosti občinske skupščine. Tako je leta 1977 odgovorilo 1,2% vprašanih, leta 1981 pa 2,5%. Večje število takšnih odgovorov opozarja na neugodne trende pri povezovanju delegatov s krajsani. (tab. 2.08)

Te slabosti ne odtehta večja aktivnost same delegacije glede dajanja pobud in predlogov. V primerjavi s prvim mandatnim obdobjem je namreč narasel delež tistih delegatov, ki trdijo, da so dali pobudo, in da jo je delegat prenesel v občinsko skupščino. Na ta način je odgovarjalo leta 1977 46,7% delegatov, leta 1981 pa 49,4% delegatov. (tab. 2.08)

Pri tem velja opozoriti, da so pobude zadevale v glavnem tiste probleme, ki se kot najbolj pereči pojavljajo v krajevnih skupnostih. Komunalna dejavnost, otroško varstvo in varstvo okolja so najbolj pogosta vsebina pobud delegatov in ostalih krajanov. Člani delegacije so med temami svojih pobud v precejšnjem odstotku navedli še gospodarska vprašanja in problematiko šolstva in športa. (tab. 2.09). Pri teh mnenjih glede na leto 1977 leta 1981 ni zaslediti kakšnih pomembnejših sprememb. Pri razreševanju omenjenih problemov torej nismo bili najbolj uspešni. Seveda pa so to problemi, ki jih ni mogoče učinkovito razrešiti v obdobju enega delegatskega mandata (4 leta).

Seveda pa hitrost razreševanja teh vprašanj vpliva na stopnjo zadovoljstva glede vpliva krajevnih skupnosti na delo občinske skupščine. Zato je samo 21,7% krajanov-nedelegatov in 28,8% delegatov odgovorilo, da so z vplivom krajevnih skupnosti na delo zbora krajevnih skupnosti občinske skupščine zadovoljni. Delno zadovoljstvo s tem vplivom je izrazilo 30,5% krajanov, ki niso člani delegacij in 53,6% delegatov. (tab. 2.12) Takšni subjektivni občutki često izvirajo tudi iz slabe informiranosti delovnih ljudi in občanov o delu in sklepih občinske skupščine. To velja zlasti za krajanov, ki niso člani delegacij, saj jih dobra tretjina samokritično ugotavlja, da ne vedo ničesar povedati o vplivu krajevnih skupnosti na delo občinske skupščine. To so predvsem tisti »ne vključeni« občanov, ki se ne udeležujejo zborov, niso seznanjeni z delovanjem skupščin družbenopolitičnih skupnosti oziroma jih družbenopolitična in samoupravna dejavnost ne pritegujeta (F. Vreg, *Procesi komuniciranja in delegatskega odločanja*, v: *Delegatski sistem v SRS*, Ljubljana 1979, s. 35)

Med razlogi za neaktivnost oziroma za to, da je iz krajevnih skupnosti prišlo malo pobud, navajajo respondenti predvsem nezainteresiranost krajanov, neupoštevanje njihovih mnenj in nezadostno poznavanje sistema. Občanov opozarjajo še na slabo povezanost delegatov z volilci. (tab. 2.13) Zopet je zelo veliko takih, ki so mnenja, da teh razlogov ne morejo oceniti, ali da zanje pač ne vedo. Med krajanov-nedelegatov odgovarja tako več kot polovica respondentov, med delegatov pa blizu 18%. Razlika vendarle opozarja na bistveno večjo družbenopolitično ozaveščenost delegatov in za njihovo sposobnost za sodelovanje v procesih družbenopolitičnega odločanja. Enako so delegatov očitno bolj sposobni poiskati in oceniti vzroke za premajhno aktivnost krajevnih skupnosti oziroma njenih prebivalcev.

Med pomembne nujne pogoje za vključenost v procese reševanja problemov v krajevni skupnosti in občini spada tudi ustrezno informiranje. Krajanom so glavni viri informacij pogovori s sokrajanov, televizija,

radio in časopisi ter udeležba na zborih delovnih ljudi in občanov, člani delegacije pa so odgovorili, da dobivajo informacije najprej na zborih delovnih ljudi in občanov in od članov sveta (skupščine) krajevne skupnosti, potem pa še na sestankih družbenopolitičnih organizacij ter od drugih članov delegacije. (tab. 3.01) Kot pomembna povezava med krajanji in njihovimi delegati se zopet izkaže zbor delovnih ljudi in občanov. Ta oblika osebnega srečevanja in izjavljanja bo morala v prihodnje še pridobivati na pomembnosti, saj je uspešno izhodišče samoupravne socialistične demokracije.

V procesu informiranja je zanimivo ugotoviti, kdaj pride določena informacija iz občinske skupščine do krajanov. V izvedeni anketi 42,5% krajanov izjavlja, da ne vedo, o čem odloča občinska skupščina. Med drugimi pa je največ takih, ki pravijo, da pride do njih informacija po že sprejeti odločitvi v občinski skupščini (21,4%), sledijo pa respondenti z odgovori: v fazi javne razprave (17,2%) in v fazi predloga (8,4%). Pri članih delegacije je seveda vrstni red drugačen. Pri njih je zlasti neznaten odstotek odgovorov, da do njih informacija sploh ne pride. Pri drugih možnih odgovorih pa je največ delegatov izjavilo, da pride do njih informacija o problemih, s katerimi se ukvarja občinska skupščina, v fazi javne razprave, sledi informacija v fazi predloga in strokovne priprave ter šele nato sledijo delegati, ki pravijo, da dobijo informacijo v fazi pobud. (tab. 3.04) Navedeni vrstni red pri informiranju delegatov gotovo ni zadovoljiv. Vse preveč je še informacij, ki jih dobivajo delegati šele v fazi predloga in vse premalo takih, ki zadevajo pobudo. Z okrepljeno vlogo skupščin družbenopolitičnih skupnosti v procesu političnega odločanja in z afirmacijo načela skupščinske vladavine se bo nujno povečal delež delegatov, ki bodo ustrezno informirani že v fazi pobude za razreševanje določenih problemov.

Zaenkrat je tudi še preslaba obveščenost krajanov in članov delegacij o stališčih drugih krajevnih skupnosti glede vprašanj, o katerih odloča občinska skupščina. Ta informiranost se je v primerjavi s prvim mandatnim obdobjem sicer nekoliko povečala, saj se je delež odgovorov »nikoli nisem seznanjen« (s stališči drugih krajevnih skupnosti) zmanjšal in povečal delež odgovorov »včasih sem seznanjen, včasih ne« (tab. 3.06). Kljub temu je medsebojna informiranost krajevnih skupnosti še vedno nezadostna. Velika intenzivnost takšnega sodelovanja je namreč med pomembnimi pogoji za uspešno usklajevanje interesov še pred sklepanjem v občinski skupščini.

Za takšno usklajevanje je nadalje potrebno tudi, da delavci v organizacijah združenega dela poznajo interese krajevnih skupnosti. Subjektivna mnjenja krajanov se zatekajo predvsem k dvema vrstama odgovorov: »ne vem« in »z nekaterimi so, z drugimi pa ne«. (Ali so delavci v organizacijah združenega dela v naši krajevni skupnosti seznanjeni s stališči krajevne skupnosti do problemov, o katerih odločajo v občinski skupščini?) (tab. 3.07). Pri članih delegacije je odgovorov »ne vem« sicer

bistveno manj, vendar je tudi pri njih večina izbrala sredinski odgovor («z nekaterimi da, drugimi ne»). Tako ena kot druga populacija pa o teh odnosih ter seznanjenosti ve premalo.

Pri nadaljnjem izpopolnjevanju delegatskega sistema bo treba še izboljšati dejavno navzočnost delegatov v krajevni skupnosti. Anketa, izvedena pomladi 1981. leta, je namreč pokazala, da čez 60% krajanov ne pozna nobenega člana delegacije za skupščine družbenopolitičnih skupnosti. (tab. 3.07) V takšnih razmerah je seveda potem težko vzpostavljati neposredne stike prebivalcev krajevne skupnosti z delegati, ki naj sodelujejo pri usklajevanju različnih interesov že znotraj krajevne skupnosti in v zboru krajevnih skupnosti občinske skupščine. Ob pomanjkanju takšnega »poznanstva« z delegati pa tudi slednji v krajevni skupnosti težje delujejo, kadar je potrebno pojasnjevati posamezne ukrepe občinske skupščine. Za razvijanje krajevne skupnosti v smislu »naravne življenjske skupnosti« je neposrednost stikov med krajanji in njihovimi delegati zelo pomembna. To še posebej, če vidimo v krajevni skupnosti pomemben element samoupravne integracije v občini, v katerem pomanjkanja aktivnosti krajanov ne smemo nadomeščati z bohotenjem organizacijske strukture. (Najdan Pašić: Pluralizem interesov in samoupravna občina. Teorija in praksa, št. 9, Ljubljana 1981, s 1050)

S pozitivitvijo neposrednih stikov med krajanji in delegati bi gotovo narastel tudi vpliv delegacije na razreševanje problemov v krajevni skupnosti. Po mnenju anketiranih krajanov pa ima sedaj delegacija manjši vpliv na razreševanje problemov v krajevni skupnosti kot svet krajevne skupnosti (1. mesto), občani na zborih (2. mesto), vplivni posamezniki (3. mesto), družbenopolitične organizacije (4. mesto) ter izvršni svet občinske skupščine (5. mesto), saj jo po stopnji vpliva krajanji postavljajo za vse navedene dejavnike (tab. 4.01). Anketirani delegati imajo o moči oziroma vplivu delegacije sicer nekoliko boljše mnenje in jo postavljajo glede tega na 4. mesto, za svetom krajevne skupnosti, občani na zborih ter družbenopolitičnimi organizacijami in pred izvršni svet občinske skupščine ter vplivne posameznike. Omenjena razlika pa ravno opozarja na premajhno seznanjenost krajanov z delom delegacije. Tako delegati kot nedelegati pa so mnenja, da se je vpliv izvršnega sveta občinske skupščine in vplivnih posameznikov na razreševanje problemov v krajevni skupnosti v primerjavi z letom 1977 povečal. Pri delegaciji je po mnenju krajanov ostal ta vpliv enak kot pred štirimi leti, po mnenju delegatov pa se je povečal (za okrog 2%).

Pri obeh vrstah respondentov (nedelegati in delegati) je v primerjavi z letom 1977 padel delež odgovorov, da nobena odločitev v občinski skupščini ni sprejeta že naprej. Po drugi strani pa so leta 1981 delegati v manjšem odstotku odgovorili, da so vse odločitve sprejete že naprej (leta 1977 9,1% anketiranih delegatov, leta 1981 pa 6,4%). Povečal se je zlasti delež sredinskih odgovorov (nekatero odločitve so sprejete že naprej, druge ne). Takšnega naprejšnjega odločanja je vsekakor še vedno preveč,

čeprav so še bolj zaskrbljujoči problemi povezovanja delegacije z njeno samoupravno skupnostjo.

Delo delegatov v republiški skupščini spremlja delegatska baza v krajevni skupnosti predvsem prek televizije (46,5%) in radia (9,5%), medtem ko so krajanje seznanjeni z delom republiške skupščine v obliki poročanja delegatov na sestankih le v 1,6% primerov (glede na druge načine spremljanja dela republiške skupščine). (Tab. 5.01) Ob dejstvu, da pravzaprav majhen delež krajanov odgovarja, da dela republiške skupščine ne spremlja (15,7% anketiranih), se zdi kritičen podatek o neposrednih stikih delegatov v republiški skupščini z volilci na raznih sestankih. Delegati imajo sicer o teh stikih boljše mnenje, saj 17,9% delegatov izjavlja, da spremljajo delo delegatov v republiški skupščini v obliki poročanja teh delegatov na sestankih, kar pa je pač posledica prakse, da občinska skupščina večkrat obravnava zadeve iz pristojnosti republiške skupščine. Na ta način so seveda potem delegati v zborih občinske skupščine bolj seznanjeni z »republiškimi zadevami« kakor drugi občani. Podobna razmerja veljajo za spremljanje dela delegatov v skupščini Jugoslavije.

Čez 70% delegatov nadalje izjavlja, da so zadovoljni oziroma deloma zadovoljni z delom delegatov v republiški skupščini. Odstotek takšnih odgovorov je pri krajanjih-nedelegatih za okrog 10% nižji. (tab. 5.02) Vzrok za to zopet lahko iščemo v večji informiranosti delegatov v primerjavi z nedelegati oziroma v sorazmerno dobri povezanosti občinske skupščine z republiško. Takšen sklep bi izhajal še iz podatka, da med nedelegati okrog 18% vprašanih odgovarja, da niso seznanjeni z delom republiške skupščine, med delegati pa tako odgovarja le 5,2% anketiranih.

V obravnavani anketi je bilo delegatom zastavljeno še vprašanje, če je njihova delegacija dobila kakšno gradivo glede vprašanj, o katerih je odločal zbor občin republiške skupščine. (tab. 11.8) Da so takšno gradivo dobili, je odgovorilo 51,2% vprašanih, 14,8% respondentov je odgovorilo da gradiva niso dobili, drugi odgovori pa so razvrščeni v rubriki »ne vem« (32,1%) in »brez odgovora« (1,8%). Navedena subjektivna pomnenja ter stališča dajejo kar ugodno sliko o povezanosti republiške z občinsko skupščino in prek te z delegati krajevne skupnosti. Njihovo povezavo z volilci pa bo treba v nadaljnjem razvoju delegatskega sistema še bolj okrepiti in napolniti z bogatejšo vsebino.

Na vprašanje, če v delegatskem sistemu načenjajo vprašanja, ki so bistvena za življenje krajevne skupnosti, je pritrdilno odgovorila ena tretjina krajanov in skoraj polovica delegatov. (tab. 7.07) 39,1% delegatov je menilo, da se prek delegatskih kanalov razrešujejo le nekatera vprašanja. Takšnega mnenja je bilo tudi 25,6% nedelegatov. Med slednjimi jih kar 42,8% izjavlja, da ne vedo odgovora na takšno vprašanje. To zopet opozarja na problem »ne vključenih« občanov, ki se ga bodo morale s svojim delovanjem lotiti zlasti družbenopolitične organizacije, da bi politično razgibale čim več takšnih občanov. Med anketiranimi člani

delegacije ni vedelo odgovoriti na obravnavano vprašanje (Ali v delegatskem sistemu načenjajo vprašanja, bistvena za krajevno skupnost?) 8,5% delegatov, kar je verjetno še preveč, saj kaže na določen delež »ne vključenih« tudi znotraj delegacije.

Pri vprašanjih, ki zadevajo vrednotenje delegatskega sistema, zaznavamo v premerjavi z letom 1977 določen napredek. Tako je padel delež odgovorov krajanov, ki pravijo, da delovanje delegatskega sistema ne morejo ocenjevati (tab. 9.01). Delež tistih, ki izjavljajo, da imajo občani v delegatskem sistemu večjo možnost izraziti svoja stališča (v primerjavi z odborniško-poslanskim sistemom), pa je narasel. Več krajanov kot leta 1977 je tudi menilo, da občinska skupščina bolj upošteva interese krajevne skupnosti, da delegacija bolj pozna probleme krajevne skupnosti, in da je sedaj lažje usklajevati interese različnih krajevnih skupnosti med seboj. Anketirani občani, ki niso člani delegacije, so ocenili razreševanje problemov z delegatskim sistemom za bolj učinkovito kot v prvem mandatskem obdobju.

Podobnega mnenja so delegati tudi glede vseh navedenih prednosti delegatskega sistema. Samo pri odgovoru »občinska skupščina bolj upošteva interese krajevne skupnosti« je v letu 1981 pritrdilno odgovorilo manj delegatov kot leta 1977. Na splošno pa lahko ugotovimo, da imajo občani ob sicer številnih kritičnih pripombah na dejansko funkcioniranje delegatskega sistema do tega sistema zelo pozitiven odnos. Na ta način skupščinskega odločanja so vezana velika pričakovanja glede uveljavljanja odločilnega položaja delovnega človeka pri družbenopolitičnem odločanju.

Za še bolj dosledno razreševanje širših družbenih problemov po delegatski poti pa bo treba bolj dosledno odpravljati nekatere najbolj pogoste pomanjkljivosti, ki se pojavljajo pri praktičnem funkcioniranju delegatskega sistema. Mednje uvršča velik del respondentov nezadostno povezanost delegatov z občani v krajevni skupnosti. (tab. 9.02) Te vezi so se po subjektivnih občutkih anketiranih glede na prvo delegatsko obdobje celo zrahljale.

Precej krajanov in delegatov nadalje opozarja na slabo informiranost, nezadostno poznavanje sistema ter na zapletenost pri usklajevanju interesov v delegatskem sistemu.

Zelo samokritični so delegati do lastne usposobljenosti za opravljanje delegatske funkcije. V letu 1981 je kar 40,9% delegatov štelo svojo premajhno usposobljenost za eno od bistvenih pomanjkljivosti, ki zavirajo uspešno delovanje delegatskega sistema. V letu 1977 je tako odgovorilo 32,4% delegatov. V drugem delegatskem mandatu so se delegati očitno seznanili z vsemi velikimi zahtevami, ki jih prednje postavljajo procesi zajemanja in usklajevanja različnih samoupravnih interesov v skupščinskem odločanju in zato bolj čutijo vrzeli pri svojem obvladovanju celotnega skupščinskega mehanizma. S tega vidika bo treba zopet oživiti

izobraževanje delegatov, še posebej tistih, ki bodo v tretjem delegatskem mandatu (v letu 1982) na novo prevzeli delegatske dolžnosti.

V primerjavi z odgovori pred štirimi leti tudi močno izstopa povečano število respondentov, ki vidijo v prevelikem vplivu izvršilnih in upravnih organov eno izmed bistvenih ovir za uspešno uveljavitev delegatskega sistema. Tudi anketni odgovori tedaj opozarjajo, da se še preveč odločitev sprejema zunaj delegatskih skupščin. Skupščine družbenopolitičnih skupnosti so prevečkrat zgolj mesto formalnega potrjevanja sklepov, ki so bili dejansko sprejeti drugje. To pa je eden od ključnih problemov v procesu uveljavljanja delegatskega sistema. Pri razreševanju bistvenih družbenih vprašanj je treba zato dokončno opustiti prakso »zunajdelegatskega« odločanja. Uresničitev ustavne norme o skupščini družbenopolitične skupnosti kot organu samoupravljanja in najvišjem organu državne oblasti zahteva, da ta organ suvereno odloča o temeljnih smereh ekonomskega, socialnega in kulturnega razvoja družbe, in da so ji drugi organi (izvršni svet, uprava) ustrezno podrejeni kot pripravjalci in izvrševalci njenih odločitev.

Za takšno vlogo skupščine družbenopolitične skupnosti pa morajo biti tudi vezi delegatov z okoljem, iz katerega prihajajo, kar se da močne. S tega vidika naj bi bile zato posebej družbenopolitične organizacije pozorne na padajoči odstotek odgovorov o udeležbi delegatov na zborih delovnih ljudi in občanov v primerjavi z letom 1977. Prav tako so manj ugodni odgovori krajanov in delegatov v zvezi s sodelovanjem delegatov s svetom krajevne skupnosti, družbenopolitičnimi organizacijami in drugimi delegacijami. (tab. 9.03)

Subjektivna mnenja in občutki respondentov nadalje ugotavljajo, da delegati občanom poročajo o svojem delu manj kakor ob koncu prvega delegatskega mandatnega obdobja (leta 1977). Če je ob prvem anketiranju 1977. leta 44% krajanov odgovorilo, da delegati poročajo občanom o svojem delu, je ob drugem anketiranju leta 1981 bilo takšnega mnenja le 33,3% krajanov. Podoben padec zaznavamo tudi pri odgovorih samih delegatov. Med njimi jih je namreč pred štirimi leti kar 77% odgovorilo, da poročajo o svojem delu občanom, leta 1981 pa se je za takšen odgovor odločilo le 58,2% vprašanih. (tab. 9.03) Na takšne odgovore gotovo vpliva bistveno povečana kritičnost do dela delegatov in funkcioniranja celotnega delegatskega sistema. Respondenti so mnogo bolj seznanjeni z obveznostmi delegatov glede »povratnega informiranja« delegatske baze in zato bolj dosledno zahtevajo od delegatov takšno ravnanje. Navedeni odgovori namreč ne pomenijo nujno, da delegati tudi zares, objektivno slabše delajo.

K takšnemu sklepu navajajo tudi odgovori na vprašanje, kdo je tesneje povezan z občani: nekdanji odborniki ali sedanji delegati. (tab. 9.05) Mnenja anketiranih so tod zelo ugodna za ocenjevanje delegatskega sistema. Tako se je delež tistih, ki so odgovorili, da so delegati bolj povezani z občani, kot so bili odborniki, se je v letu 1981 glede na delež

takšnih odgovorov v letu 1977 povečal. Takrat se je za stališče, ki daje delegatom prednost pred odborniki, odločilo 33%, leta 1981 pa že 37,2% krajanov. Delegati sami pa so odgovorili, da so bolj povezani s krajani kot odborniki leta 1977 v 58,9 odstotnem deležu, leta 1981 pa že v 65,2 odstotnem deležu.

Pri tej povezanosti gre seveda predvsem za fazo zajemanja interesov. To funkcijo že sedaj delegatski sistem dejansko kar dobro opravlja. Premalo uspešen pa je ta sistem zaenkrat še pri usklajevanju različnih interesov ter pri »povratnem informiranju« volilcev. Na to posebej opozarjajo odgovori o poročanju delegatov delovnim ljudem in občanom v temeljni samoupravni skupnosti.

To potrjujejo tudi delegati sami, ko pojasnjujejo, kako so oblikovali stališča na sestankih delegacije. Leta 1981 ugotavljajo, da so se ta stališča oblikovala na podlagi predlogov zborov občanov v precej manjšem številu primerov kakor pred štirimi leti. Leta 1977 je namreč tako odgovorilo 26,5% delegatov, leta 1981 pa le 17,6% delegatov. Na oblikovanje stališč delegacije so v drugem obdobju bolj vplivali vodja delegacije, svet krajevne skupnosti ter drugi člani delegacije. (tab. 11.04).

Spoznavanje problemov in interesov krajevne skupnosti pa poteka še vedno v veliki meri vendarle na zborih delovnih ljudi in občanov. Močno se je tudi povečal delež delegatov, ki potrebe in interese »svoje« krajevne skupnosti spoznavajo z udeležbo na sejah samoupravnih organov krajevne skupnosti in z udeležbo pri delu družbenopolitičnih organizacij. Druge, bolj pogosto zastopane oblike spoznavanja potreb krajevne skupnosti so še pogovori z občani, branje dokumentov in informacije, ki jih dajo drugi člani delegacije. (tab. 11.03).

Delegacija krajevne skupnosti za skupščine družbenopolitičnih skupnosti se pred sejami občinske skupščine dokaj redno sestaja. Le okrog 5% anketiranih delegatov odgovarja, da se delegacija pred sejami skupščine ne sestane. (tab. 11.05) Na ta način je zagotovljena dobra priprava na odločanje v občinski skupščini in omogočena razčlenitev interesov krajevne skupnosti glede zadev, ki so na dnevnem redu skupščine občine.

Delegati tudi dokaj odgovorno prebirajo »gradiva«, ki jih dobivajo za seje. Prek 90% delegatov pravi, da v celoti ali delno preberejo »gradivo«. (tab. 11.06) Navedeni odgovori kažejo na dokaj vestno ravnanje delegatov pri preučevanju različnih informacij, ki jih dobiva delegacija.

Delegati so sicer še vedno pogosto mnenja, da so informacije preobsežne in včasih tudi premalo kritične. Po drugi strani pa se deletati kar ugodno izražajo o razumljivosti in strokovni zanesljivosti dobljenih informacij. (tab. 11.13) Na tem področju so očitno zaznavni nekateri pozitivni premiki, kar je zelo pomembno pri zagotavljanju možnosti za dobro delo delegatov.

Sodelovanje delegacije krajevne skupnosti za skupščine družbenopolitičnih skupnosti s svetom oziroma skupščino krajevne skupnosti zaenkrat vendar še ni povsem zadovoljivo. Na podlagi anketnih odgovorov pa

lahko ugotovimo, da je v primerjavi z letom 1977 kar 10% več delegatov izjavilo, da se udeležujejo sestankov samoupravnih organov v krajevni skupnosti. (tab. 11.14) Nadalje je narasel delež tistih, ki odgovarjajo, da samoupravni organi delegaciji pošiljajo informacije. To vse kaže na vztrajno izboljševanje sodelovanja organov krajevne skupnosti z delegacijo. Le-to v krajevni skupnosti vse bolj čutijo za »svojo institucijo« in ne kot vsiljeno telo, ki je potrebno zaradi delovanja občinske skupščine oziroma organov v širši družbi.

To mnenje podpirajo tudi odgovori delegatov, ki pravijo, da zavzemajo stališča na seji zboru krajevnih skupnosti občinske skupščine najprej na podlagi smernic svoje temeljne samoupravne skupnosti. Delež takšnih odgovorov je glede na položaj pred štirimi leti narasel za več kot 10%. (tab. 11.16)

Občutek vezanosti na interese »svoje« krajevne skupnosti se je torej pri delegatih povečal. Sklepamo lahko, da te interese precej dosledno prenašajo v občinsko skupščino. Tako se je povečal tudi delež tistih delegatov, ki pravijo, da zavzemajo stališča na seji občinske skupščine na podlagi sklepov delegacije.

Izrazito povečanje zaznavamo še pri odgovorih, ki poudarjajo sporazumevanje z drugimi delegati v zboru. Sami delegati torej zaznavajo več sporazumevanja in usklajevanja med različnimi interesi kot pred štirimi leti, čeprav je objektivno gledano tega usklajevanja še premalo.

Iz odgovorov anketiranih delegatov pa je mogoče sklepati tudi o večjem vplivu predlogov izvršnega sveta in o večjem pomenu lastnih stališč delegatov. Takšen način oblikovanja delegatskih stališč na seji občinske skupščine seveda ne izrablja vseh možnosti, ki jih daje delegatski sistem. Ob tem je seveda tudi jasno, da bodo v določenem obsegu delegati vedno morali oblikovati svoja stališča in podlago za odločanje na ta način. Vselej pač ni mogoče že naprej predvideti vseh možnih razmerij med interesi in se je zato treba tedaj v večji meri nasloniti na mnenje predlagatelja oziroma na lastno stališče in vedenje.

Po subjektivnem mnenju delegatov je po štirih letih upadla vestnost delegatov pri poročanju delegaciji o delu skupščine in svoji dejavnosti v njej. Ob prvem zajemanju podatkov leta 1977 je namreč 57,5% respondentov odgovorilo, da delegat, ki se je udeležil seje skupščine družbenopolitične skupnosti, redno – po vsaki seji – poroča delegaciji. Leta 1981 je tako odgovorilo samo 47,3% respondentov. V letu 1981 pa je za okrog 17% narasel delež tistih, ki odgovarjajo, da delegat »včasih poroča, včasih ne«. (tab. 11.17) Ker je poleg tega tudi za 1% narasel delež tistih, ki pravijo, da delegat nikoli ne poroča delegaciji, bo gotovo treba zaostri odgovornost delegatov glede te njihove dolžnosti. Zopet so zlasti družbenopolitične organizacije poklicane k politični akciji za poživitev tega »povratnega informiranja« do delegacije in seveda potem še naprej do delegatske baze.

Pri odnosu do delegatskih vprašanj se po eni strani kažejo izboljšave. Tako se je povečalo število odgovorov, ki so jih na zastavljena vprašanja dajali predstavniki predlagatelja (izvršnega sveta). Po drugi strani se je istočasno povečalo tudi število odgovorov, da se delegatska vprašanja ne obravnavajo dovolj resno in poglobljeno. (tab. 11.18) To bi verjetno vodilo k sklepu, da se na delegatska vprašanja odgovarja sicer pogosteje, vendar bolj formalno in površinsko.

Podatki iz nekaterih drugih virov (anketa med predsedniki občinskih skupščin, pomladi 1981) glede odnosa do delegatskih vprašanj opozarjajo na precejšnje razlike med občinami. Ponekod se izvršni sveti in vodstva občinske skupščine zelo odgovorno obnašajo do teh vprašanj in dajejo nanje temeljite odgovore. V teh okoljih tudi uvrščajo problematiko iz delegatskih vprašanj v dnevne rede zborov občinske skupščine. V drugih okoljih pa namenjajo delegatskim vprašanjem še premalo pozornosti. Vsekakor so za dobro delovanje delegatskega sistema potrebne resne analize delegatskih vprašanj, saj le-ta večinoma izražajo pristne interese in probleme posameznih samoupravnih organizacij in skupnosti.

Delegati so v anketi odgovarjali tudi na vprašanje o nosilcih največjega vpliva na odločanje v zboru krajevnih skupnosti občinske skupščine. (tab. 11.21) Respondenti so na prvo mesto postavili vpliv delegatov. Takšni odgovori potrjujejo, da se dolgoročno uveljavlja ustavni koncept delegatskega sistema v vsakdanji praksi. Temeljni cilji delegatskega načina odločanja so – ob določenih pomanjkljivostih vendarle dosežene.

Glede na velikost vpliva na odločanje v občinski skupščini so delegati postavili na drugo in tretje mesto izvršni svet in strokovne službe. Moč teh organov je seveda predvsem v njihovih predlogih oziroma v monopolnem položaju pri predlaganju aktov in politike. Na tem področju se poskuša omenjeni monopol na različne načine zmanjšati, čeprav je v veliki meri tudi objektivno pogojen. Pri teh prizadevanjih je predvsem pomembno, da so predlagatelji v tesnem stiku z delegatsko bazo, in da v predlogih uspejo zajeti avtentične interese samoupravnih organizacij in skupnosti.

Po mnenju anketiranih delegatov glede velikosti vpliva v občinski skupščini sledi vpliv vodstev družbenopolitičnih organizacij in dejavnost predsednika zbora.

V splošni oceni delovanja delegatskega sistema je v primerjavi z letom 1977 padel delež tistih respondentov, ki pravijo, da delegacije dobro delujejo. (tab. 11.23) Delno je takšno mnenje gotovo posledica bistveno večje kritičnosti delegatov samih do funkcioniranja delegatskega sistema in boljšega poznavanja vseh potencialnih prednosti, ki jih daje takšen način odločanja.

Med temeljnimi ovirami, ki preprečujejo boljše delovanje delegatskega sistema, navajajo delegati premajhno povezanost delegacije z drugimi telesi krajevne skupnosti, premajhno skrb, ki jo delegacijam namenjajo družbenopolitične organizacije ter dejstvo, da so delegacije često na sploh prepuščene same sebi. Za nadaljnji uspešni razvoj delegatskega

povezovanja krajevne skupnosti z občino ter za zagotavljanje samoupravljanja v sami krajevni skupnosti ter širši družbi bo treba hitreje kot doslej odstranjevati navedene in še nekatere druge ovire.

K takšni aktivnosti so resnično v prvi vrsti poklicane družbenopolitične organizacije. Še vedno je aktualno Kardeljevo opozorilo iz leta 1977, namreč, »...da se vloga subjektivnega faktorja družbe ne sme izražati samo v vrhu delegatske organizacije družbe..., ampak predvsem v temeljni samoupravni skupnosti in v njeni delegaciji.« (Kardelj, Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, Ljubljana 1977, s. 156). Zato se morajo družbenopolitične organizacije usposobiti za delovanje znotraj sistema in si prizadevati za njegovo uresničevanje v praksi ter nasprotovati težnjam po spreminjanju tega sistema. (Marko Bulc, Delo, Ljubljana 29. 11. 1981). V delegatskem sistemu je treba razreševati bistvene družbene probleme, torej tudi vse tiste, ki presegajo okvire posamezne krajevne skupnosti.

SLAVKO SORŠAK

Koncepcija splošne ljudske obrambe SFRJ

(njena idejnopolitična in družbena vsebina)

Ideja o oboroženem ljudstvu kot obliki nepoklicne in nestalne vojske ter njena realizacija je stara¹. Svojo marksistično zasnovo in vizijo bodoče obrambne organizacije socialistične države pa je dobila šele z Marxom in Engelsom. Zamisli o oboroženem ljudstvu nista izdelala kot celovito teorijo, vendar je iz celotnega opusa njune zapuščine mogoče izluščiti glavne elemente, ki dajejo strnjeno podobo njunega odnosa do oboroženega ljudstva in so zato dovolj trden marksistični temelj za današnjo uporabo. Oboroženega ljudstva nista nikdar obravnavala le kot miselno kategorijo, kot statično ali morda dokončno dan družbeni pojav. »Narobe, klasika sta s pojmom oboroženo ljudstvo razumela dolgotrajni, dinamični proces socializacije vojaškega organiziranja.«²

Obrambna organizacija je po njunem mnenju odvisna od značaja materialnih družbenih odnosov, mednarodnih vojnopolitičnih okoliščin in fiziognomije oboroženega boja in vojne. V vsakem primeru je oboroženo ljudstvo, ko nastopi kot oborožena sila revolucije in mehanizem njene obrambe, sredstvo za ustanovitev socialistične države.

V Marxovih in Engelsovih mislih o oboroženem ljudstvu najdemo naslednje prvine:

1. socialistična država potrebuje oboroženo silo, dokler je ogrožen njen obstoj. to pa bo vse dotlej, dokler bodo obstajale kapitalistične države³ in dokler bo obstajala nevarnost kontrarevolucije;

2. oborožene sile socialistične države ne sestavljata le stalni in polni del, ampak vsi za boj sposobni prebivalci;

3. konkretna oblika oborožene sile je odvisna od družbenega razvoja, stvarnih političnih potreb proletariata oz. vladajočega razreda v danem

¹ A. Bebler: Marksizem in vojaštvo, str. 5–11, Ljubljana, Komunist, 1975.

² M. Prelevič: Marksizam u odbrani socialističkog društva, str. 17, Udruženje publicista, 1977.

³ Marx in Engels nista predvidevala, da bi lahko prišlo do spopadov med socialističnimi državami. Ta njuna podmena izvira iz drugačne vizije nastajanja socializma.

trenutku. To pomeni, da se oblika oboroženega ljudstva objektivno spreminja;

4. bolj ko bo rasla socialistična zavest, ali kot pravi Engels, »bolj ko bo družba komunistično urejena in vzgojena«, bolj množično bodo ljudje sodelovali v obrambi, toda nikdar ne bo zajela prav vseh prebivalcev;

5. organiziranje obrambe na načelih oboroženega ljudstva ima veliko, »nezaslišano« moč in svojevrstno taktiko ter zahteva zavestno disciplino in nujno subordinacijo v oboroženi sili;

6. s tem ko si v socializmu ljudje podrejujejo družbene moči kot svoje moči, si hkrati podrejujejo tudi vojaško moč.

Marksistične teze o oboroženem ljudstvu je poglobil Lenin. Pojem oboroženega ljudstva je razširil na vse občane ter upravljanje delavcev z državo povezal tudi z upravljanjem oborožene sile in varnosti. Mnogo razlogov je narekovalo, da je Lenin pristal, da se je začetna oblika samoorganiziranja revolucionarne oborožene sile preoblikovala v stalno armado.⁴ Neprestano je poudarjal, da je to le prehodno. Takoj, ko so bili glavni razlogi odstranjeni, je začel ponovno uvajati poleg stalne armade tudi milične enote.

Po Leninovi smrti je Stalin v skladu s svojo glavno usmeritvijo k močni državi in njenem aparatu tudi oborožene sile postavil na načelo etatistične oborožene sile ter s tem zapustil Leninovo pot in njegove zamisli o sovjetskem socializmu in preraščanju armade v »komunistično oboroženo ljudstvo«. Tudi današnja sovjetska armada ni spremenila svojega odnosa do miličnega načela organiziranja oborožene sile. V teoriji marksistično tezo oboroženega ljudstva odklanjajo kot preživelo ali pa izraz oboroženo ljudstvo opuščajo in govorijo le o organiziranju oborožene sile, ki je skladna z zamislijo klasikov.⁵

Teorija o oboroženem ljudstvu je v praksi potrjena. Vse socialistične revolucije so svojo oboroženo silo ustanovile na načelih oboroženega ljudstva, vsaka seveda v skladu s svojimi zgodovinskimi okoliščinami, zato gre v vsakem posamičnem primeru tudi za posebno obliko oboroženega ljudstva.

Oboroženo ljudstvo kot sestavina socializma

Novonastajajoče socialistične države morajo, v glavnem zaradi mednarodnih razmer, še vedno organizirati oborožene sile za svojo lastno obrambo. M. Ibrahimpašić navaja po poljskem sociologu Wiatru tri faze v razvoju oboroženih sil socializma, in sicer: a) fazo prevzema oblasti, b) fazo diktature proletariata, ki traja od prevzema in stabilizacije oblasti do

⁴ Ustanovitev redne armade so narekovali na eni strani intervencija kapitalističnih držav in kontrarevolucija, na drugi pa nekatere politične slabosti poprejšnjih miličnih (partizanskih) oddelkov oborožene revolucije (A. Bebler: Marksizem in vojaštvo, 96–98).

⁵ A. Bebler: Skripta FSPN VII/22.

popolne urejenosti socialistične družbe in c) etapo ljudske demokracije, potem ko diktatura proletariata uresniči svoje gospodarske in družbene naloge in so odpravljena vsa razredna nasprotja. Ta periodizacija je sicer sporna, vendar pojasnjuje današnji razvoj in družbeno vlogo oboroženih sil vzhodnih socialističnih držav.⁶

Socializem kot prehodno obdobje ali prva faza komunizma ima nalogo, da začne odpravljati mezdni položaj delovnih ljudi na vseh področjih družbenega življenja. Ta proces zadeva tudi razodtujitev moči oborožene sile.

Graditev socializma gre skozi več razvojnih obdobj. Dosedanja praksa kaže dve. Prvo je obdobje etatističnega socializma in je povezano z utrjevanjem socialistične ureditve. To država dosega s svojo krepitvijo in centralizacijo. Zato se oborožena sila organizira na etatistični način kot redna vojska, čeprav ima veliko značilnosti nove družbene institucije. Mnogi znaki kažejo, da je to zakonitost, ki velja za revolucionarno uvedbo socialistične države. V drugem obdobju se začnejo podružbljati človeku odtujene politične in gospodarske sile. Delovni ljudje začnejo upravljati s proizvodnimi sredstvi, dohodkom, politiko in tudi oboroženimi silami; delovni ljudje in občani začno torej sodelovati pri oblikovanju in izvajanju politike do oborožene sile. Vojaška organizacija je neločljiv del delovanja družbe, zato morajo tako kot za odločanje o drugih družbenih funkcijah tudi za odločanje o obrambi postajati pristojni delovni ljudje in občani, njihove asociacije in institucije.

V sodobni praksi socialističnih držav poznamo oborožene sile, ki so še vedno organizirane po načelih, značilnih za prvo obdobje, in oborožene sile, ki po nekaterih elementih že spadajo v drugo obdobje.

Sovjetska armada je danes organizirana po načelih redne armade⁷, drugih oboroženih sil ni, delovni ljudje in občani pa nimajo nobenega vpliva na urejanje zadev v zvezi z obrambo. To seveda ne pomeni, da armada nima stika z ljudstvom.

Značaj oborožene sile Sovjetske zveze ima novo družbeno vsebino in tudi nekatere značilnosti oboroženega ljudstva, kot so, npr., množična udeležba v naborni armadi, povezanost z ljudstvom, politizacija armade, vodilna idejna vloga delavskega razreda itd. Toda te značilnosti so karakteristične za oboroženo silo prvega – etatističnega obdobja. Če bi tudi to obliko lahko pogojno imeli za obliko oboroženega ljudstva, potem moramo ugotoviti, da je močno etatizirana. Manjkata ji predvsem dva elementa, in sicer, a) podružbljanje zadev obrambe, in b) milična sestava oboroženih sil.

Družbena vsebina oboroženih sil je odvisna od družbenega značaja politične oblasti. Če je ta še naprej centralizirana ter delavcem in obča-

⁶ M. Ibrahimpašić: Armija kao društvena institucija, str. 192–198, Beograd, Visoka vojno politička škola JNA 1973, (Vojna sociologija).

⁷ Sovjetska armada ne pozna več miličnega načela, obstaja le stalna armada, s katero neposredno upravlja najvišje politično partijsko vodstvo. V sovjetski armadi je okrog 1.200.000 poklicnih vojakov (A. Bebler: Skripta FSPN VII/15, 16).

nom še vedno odtujena, potem tudi značaj oborožene sile ne more biti drugačen. Tako kot je razvoj sovjetske družbe ostal »zamrznjen« na stopnji etatističnega socializma, tako je ostala »zamrznjena« na isti stopnji tudi obrambna organiziranost.

Oborožene sile socialistične družbe so namenjene boju zoper kontra-revolucijo, če bi se pojavila znotraj socializma, predvsem pa obrambi socialistične družbe pred zunanjim sovražnikom. Njen družbeni značaj je zato usmerjen v obrambno vojno. Uporaba oboroženih sil za napadalne namene pa zanika družbeni značaj socialistične oborožene sile socializma. To velja tudi za primer, kadar se uporabi proti lastnemu delavskemu razredu.

Dosedanja obravnava nas navaja na sklep, da je organiziranje oboroženih sil na načelih oboroženega ljudstva ustrezen način podružbljanja oborožene sile in najbolj demokratična oblika obrambnega organiziranja. Razvoja socializma si ni moč zamisliti brez podružbljanja odtujenih družbenih političnih sil, med katere sodi tudi obramba. Zato je obrambno organiziranje v obliki oboroženega ljudstva zakonitost socialističnega razvoja. Ne gre za tak ali drugačen model, ampak za celotno bistvo socializma, ki ga je v njegovih poglavitnih smereh mogoče uresničiti samo pod pogojem, da delavski razred in delovni ljudje obvladajo in si prisvojijo sebi odtujene družbene moči.

Koncepcija splošne ljudske obrambe SFRJ – specifična oblika realiziranja ideje o oboroženem ljudstvu

Konkretna oblika obrambnega organiziranja socialistične države je po Marxu odvisna od zgodovinskih okoliščin. Mednje sodijo notranje in zunanje politične razmere, značaj vojn, razvoj subjektivnih dejavnikov, razvoj proizvodnih sil, značaj lastnine, značaj družbenopolitičnih odnosov, moč posameznih socialnih skupin v družbi, stopnja zavesti in spoznanja o razvoju socializma. Zato najdemo v praksi socialističnih držav oblike obrambne organizacije, ki nimajo skoraj nobenega elementa, ki bi jih opredeljeval kot oboroženo ljudstvo, ravno tako pa tudi oblike, ki so že dosegle stopnjo podružbljanja obrambnih zadev. Zato lahko upravičeno trdimo, da je vsaka oblika oborožene sile specifična.

Tudi koncepcija splošne ljudske obrambe je oblika uresničevanja Marxove ideje o oboroženem ljudstvu, in sicer gre za posebno obliko, ki ustreza sedanji stopnji družbenopolitičnega in gospodarskega razvoja Jugoslavije.

Koncepcija splošne ljudske obrambe temelji na udeležbi vseh ljudi v obrambi in upravljanju z obrambnimi zadevami. Oboroženo silo sestavlja jugoslavanska ljudska armada in teritorialna obramba. Ta je najširša oblika organiziranja delovnih ljudi in občanov za oborožen boj. Organi-

zira se po teritorialnem načelu, v organizacijah združenega dela, občini, drugih višjih oblikah (pokrajini) in republiki. Milični princip jugoslovanske koncepcije obrambnega organiziranja sam po sebi ni nobena posebnost⁸, novo kvaliteto dobiva v povezavi z drugimi značilnostmi jugoslovanske obrambne organizacije.

Obrambne zadeve postajajo stvar samoupravnega odločanja delovnih ljudi in njihovih oblik samoupravljanja. Delovni ljudje in občani »organizirajo in razvijajo splošno ljudsko obrambo kot neločljivi del socialistične samoupravne družbene ureditve«.⁹ S tem na področju obrambe poteka proces osvobajanja človeka in dela. Delovni ljudje in občani pričenjajo ustvarjati obrambno politiko, izvajajo obrambne priprave in vodijo obrambno vojno. To je nedvomno kvaliteta, po kateri se jugoslovanska obrambna organizacija po svojem družbeno-razrednem in političnem značaju močno loči od vseh obstoječih oblik obrambnega organiziranja¹⁰. Hkrati je to tudi nova kvaliteta v uresničevanju zamisli o oboroženem ljudstvu in graditvi socialistične družbe.

Oboroženo ljudstvo kot oblika obrambnega organiziranja socialistične družbe postaja vse učinkovitejše in obsežnejše z rastjo »komunistične zavesti«. Koncepcija splošne ljudske obrambe sloni med drugim tudi na samoupravni zavesti delovnih ljudi in občanov; bolj ko se ta zavest krepi, bolj se večja tudi obrambna moč jugoslovanske samoupravne družbe.

Koncepcija splošne ljudske obrambe je celovito organiziranje družbe za obrambo, in to takšno, ki bo zagotavljalo uporabo vseh razpoložljivih materialnih in človeških zmogljivosti v vseh vojnih okoliščinah. Zato vključuje splošna ljudska obramba v obrambno organiziranje vse družbene subjekte, in tako postaja množična. Vsak subjekt opravlja obrambne naloge v skladu s svojim družbenim značajem in obrambnim načrtom. Taka organiziranost ustvarja tudi novo taktiko, ki je lahko nedvomno zelo učinkovita.

»Koncepcija splošne ljudske obrambe je – zgodovinsko gledano – celovita, znanstveno, idejnopolitično in vojaškostrateško nova obrambna koncepcija. Po vsebini je univerzalna, ker odseva splošne zakonitosti in težnje sodobne družbe ter bistvene značilnosti sodobne vojne. Koncepcija jugoslovanske splošne ljudske obrambe pa je hkrati posebna pojavna oblika, ker je odsev jugoslovanskih družbenozgodovinskih razmer in okoliščin.«¹¹

⁸ Veliko držav ima danes poleg stalne armade tudi milico. Največjo milično sestavo ima danes LR Kitajska; po kitajskih podatkih je v njej 200 milijonov ljudi. V drugih socialističnih državah poznamo ljudsko milico, milico občanov in delavsko milico, ki so namenjene predvsem notranji varnosti, toda LR Vietnam, Koreja, Kitajska, Kuba in Romunija imajo tudi milične enote, namenjene obrambi. Na ta način dosegajo, da se v oboroženih silah angažira približno 15% vsega prebivalstva, kar je do sedaj poznana najvišja zgornja meja. (A. Bebler: *Skripta FSPN VIII/1, 2*).

⁹ Ustava SFRJ. Temeljna načela VI.

¹⁰ M. Prelević: *Marksizam u odbrani socialističkog društva*, str. 220.

¹¹ N. Ljubičić: *Splošni ljudski odpor, strategija miru*, str. 198, Ljubljana, Partizanska knjiga, 1977.

Povezanost koncepcije splošne ljudske obrambe z narodnoosvobodilnim bojem

Koncepcija splošne obrambe je po svoji vsebini in obliki nova, vendar je neločljivo povezana z obdobjem narodnoosvobodilnega boja. Tako kot je narodnoosvobodilni boj potekal kot oblika oboroženega ljudstva, primerna takratnim posebnim razmeram, tako je sedanja jugoslovanska obrambna organizacija postavljena na temeljih marksistične teorije o oboroženem ljudstvu in v skladu s sedanjimi razmerami.

Značilnosti današnje koncepcije splošne ljudske obrambe so:

1. splošna ljudska obramba je integralna in organska družbena funkcija družbe¹². To pomeni, da je podvržena procesu, ki naj bi odpravil njeno odtujenost, da se z njo vsak dan ukvarjajo delovni ljudje in občani, da se organizira po samoupravnih načelih, zaradi svoje naloge seveda na svoj način, da sodi med elementarne pravice in dolžnosti ljudi in občanov ter da je treba materialni, družbeni, kulturni, urbanistični in vzgojni razvoj povezovati s funkcijo obrambe;

2. splošna ljudska obramba je enotna in nedeljiva.¹³ Idejnopolitični temelji obrambnega organiziranja so enotni in prav tako je enotna koncepcija priprav na obrambo ter vodenja obrambe in odpora. Vsi deli obrambne organizacije delujejo po enotnih smernicah kot celota;

3. splošna ljudska obramba pomeni, da je pravica in dolžnost vseh delovnih ljudi in občanov ter vseh organizacij združenega dela in drugih samoupravnih skupnosti, da se usposabljaajo, pripravljajo in organizirajo za obrambo države ter se v primeru napada združijo v odporu in se bojujejo. Pravica in dolžnost vseh družbenopolitičnih skupnosti je, da urejajo priprave na obrambo, jih organizirajo in zagotavljajo enotna sredstva zanje ter da v primeru napada vodijo splošno ljudsko obrambo;¹⁴

4. družbenopolitične in družbene organizacije ter društva so sestavni del obrambnih sil družbe. Sodelujejo pri obrambnih pripravah in obrambni vojni. Delujejo v skladu s svojo družbeno naravo, predvsem pa kot dejavniki politične in akcijske enotnosti, solidarnosti med delovnimi ljudmi in občani, zavesti o nujnosti in možnosti obrambe, krepitve bratstva in enotnosti itd.;¹⁵

5. v obrambi je posebej poudarjena vodilna vloga zveze komunistov. Ta je glavna idejnopolitična gibalna in povezovalna sila vseh dejavnosti v splošni ljudski obrambi. Zagotavlja razvoj in uresničevanje koncepcije v vseh razmerah, neposredno in politično je odgovorna za obrambne priprave ter za akcijsko in idejno enotnost vseh subjektov in še posebej vodstev;¹⁶

¹² Smernice predsedstva SFRJ za primer agresije, Tito o splošnem ljudskem odporu, str. 127, Beograd, Slovo Ljubve, 1976.

¹³ Zakon o ljudski obrambi SFRJ, Temeljna načela II.

¹⁴ Zakon o ljudski obrambi SRS, 4. člen.

¹⁵ Isto, 6. člen.

¹⁶ Resolucija XI kongresa, str. 184-194, Ljubljana, Komunist, 1978.

6. koncepcija splošne ljudske obrambe temelji na različnih oblikah upiranja napadalcu, pri tem pa je oboroženi boj odločilna oblika boja;¹⁷

7. oborožene sile splošne ljudske obrambe so različne: JLA kot komponenta, ki deluje na celotnem ozemlju, ter znotraj nje partizanske enote s posebnimi nalogami teritorialnega značaja ter teritorialna obramba kot izrecno teritorialna komponenta. Oborožene sile so enotne in imajo enotno poveljstvo;

8. koncepcija splošne ljudske obrambe temelji na načelu dolgotrajne, za agresorja izčrpavajoče vojne, ki poteka v vsakršnih okoliščinah, in na načelu, da morata boj in odpor trajati do dokončne zmage nad napadalcem; zato ustava prepoveduje, da bi kdorkoli priznal kapitulacijo;

9. koncepcija splošne ljudske obrambe temelji na prepričanju, da je človek, ki se zaveda ciljev boja in možnosti, da jih uresniči, odločilni dejavnik obrambe.¹⁸

Primerjava navedenih značilnosti današnje koncepcije splošne ljudske obrambe z značilnostmi narodnoosvobodilnega boja potrjuje, da je današnja obrambna koncepcija povezana s tem bojem.

V vsem času osvobodilnega boja in revolucije je bilo glavno načelo, da je oboroženi boj najpomembnejša oblika boja, hkrati z njim pa so se intenzivno razvijale tudi druge oblike, kot politični boj, sabotaže, diverzije, pasivni odpor in podobno.

Oborožene sile narodnoosvobodilnega boja so bile različne ter so se razvijale in spreminjale. Konec leta 1944 smo imeli »redno« armado, ki je delovala na celotnem ozemlju, partizanske odrede pa kot teritorialno komponento, poleg njih pa še diverzantske in sabotažne skupine na okupiranih območjih.

Vse oborožene sile so bile podrejene vrhovnemu štabu narodnoosvobodilne vojske in POJ, vendar so nekaterim enotam »redne« armade kot tudi vsem partizanskim odredom na njihovem območju poveljevala nacionalna vodstva. To načelo je v koncepciji poveljevanja oboroženim silam SFRJ nekoliko spremenjeno, čeprav je po svoji zasnovi še vedno podobno, kot je bilo v narodnoosvobodilnem boju. JLA je pod izrecnim poveljstvom generalštaba. Kadar gre za enotne strateško operativne naloge, velja to tudi za enote teritorialne obrambe, sicer pa v posebnih okoliščinah napada in pri začasni zasedbi teritorialni obrambi poveljujejo nižja oziroma družbenopolitična vodstva.

V narodnoosvobodilnem boju in revoluciji nastale oborožene sile so bile v razvitem obdobju boja (po letu 1942) sestavni del narodnoosvobodilnega gibanja, instrument nove ljudske oblasti, sredstvo za zavarovanje doseženega in uresničevanje postavljenih ciljev. Brez njih boja ne bi bilo, zato so bile odločilni, marsikdaj tudi nadrejeni del gibanja, v načelu pa vendarle sestavni del celote.

¹⁷ Ustava SFRJ, Temeljna načela VI.

¹⁸ Smernice predsedstva SFRJ za primer agresije, Tito o splošnem ljudskem odporu, str. 127.

Posebnost v primerjavi z današnjimi razmerami je, seveda, predvsem to, da so posamezne sestavine narodnoosvobodilnega boja nastajala v različnih obdobjih, to pa je ustvarjalo med njimi specifične odnose. Danes temelji splošna ljudska obramba na obstoječi samoupravno organizirani državi z izdelanim ter utečenim organizacijskim in samoupravnim političnim mehanizmom, z normativno natančno opredeljenimi pristojnostmi in v glavnem urejenimi medsebojnimi odnosi med različnimi obrambnimi subjekti.

Narodnoosvobodilni boj je oblikoval tako oboroženo silo, ki je temeljila predvsem na človeku kot odločujočem dejavniku vojne. To sodi tudi danes med bistvene kvalitete koncepcije splošne ljudske obrambe.

Družbenopolitične organizacije so imele različno družbeno vlogo in moč, pač glede na okoliščine, v katerih so nastajale. Tam, kjer so imele močnejšo vlogo, so opravile pomembno delo na idejnopolitičnem področju, pri osveščanju prebivalcev, njihovi mobilizaciji za potrebe boja, organiziranju pasivnega boja in podobno. V veliki meri so opravljale podobno funkcijo, kot naj bi jo imele v koncepciji splošne ljudske obrambe danes.

Komunistična partija Jugoslavije je bila idejni in operativni organizator začetka boja, tvorka političnih in vojaških ciljev boja in revolucije, povezovalka vseh oblik osvobodilnega gibanja in gonilna sila pri političnem osveščanju in dvigovanju morale v vseh delih gibanja. Podobno vlogo ima Zveza komunistov Jugoslavije tudi v sedanji koncepciji splošne ljudske obrambe.

Iz tega lahko sklepamo, da se številne značilnosti, ki so opredeljevale družbeni značaj narodnoosvobodilnega gibanja in njegovih delov, nadaljujejo tudi v koncepciji splošne ljudske obrambe kot strateške konstante; čeprav je marsikatera danes sicer drugačna, je vendar očitno, da izvirajo iz narodnoosvobodilnega boja. Zato je povsem opravičljiva trditev, da temelji koncepcija splošne ljudske obrambe na izkušnjah narodnoosvobodilnega boja in revolucije.

Zasnova današnje obrambne koncepcije je torej nastala in se potrdila v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji, današnjo obliko pa je dobivala, razvijajoč se hkrati z graditvijo novega samoupravnega socialističnega sistema.¹⁹

¹⁹ J. B. Tito: Vojno delo, 6/73, str. 11.

JOŽE VOLFAND

Socialistična zveza, kultura in kulturna politika

Snovanje samoupravne socialistične kulturne politike je povezano z uveljavljanjem demokratične družbene vloge SZDL. Zato ni bilo presenetljivo in se ni zgodilo po naključju, da so se v zadnjem obdobju (vključno z vsebino zasedanj kulturnega plenuma OF) predvsem znotraj SZDL kresala mnenja o nekaterih konkretnih zagatah kulturne politike, o nekaterih umetniških pojavih, tudi ekscesnih primerih, in o zakonskem urejanju oziroma domišljanju zasnove samoupravno organiziranih združenih delavcev na področju kulturnih dejavnosti. Nekaj primerov takih kulturnih akcij in razprav: knjiga, jezik, revialna problematika, kritika, vrsta zakonov za kulturne dejavnosti, preoblikovanje republiške kulturne skupnosti, kinematografija itd.

Za nadaljnje poudarjeno uveljavljanje SZDL v postopnem udejanjanju temeljnega načela socialistične samoupravne kulturne politike – da se v združevanju interesov na kulturnem področju osvobajata tako delavec v kulturi kot delavci v drugih delih združenega dela – bi bil zato dobrodošel analitični idejnopolitični prikaz partijskih razpravljanj in dejavnosti ZK na področju kulture. V pripravi kongresnih dokumentov so nekateri organi ZK na zvezni ravni namreč ugotovili, da je ZK v času med obema kongresoma premalokrat postavljala na dnevne rede različnih sej kulturne, znanstvene in vzgojnoizobraževalne teme. V Sloveniji je položaj nekoliko drugačen, vendar terja idejnopolitično oceno nekaj drugega. Tudi v Sloveniji je bilo nekaj primerov, ko se je zahtevalo administrativno ukrepanje zastran raznolikega pojmovanja razmerja med umetnostjo in zgodovino, pa tudi zastran tega, kako v kulturi razreševati materialne in razvojne stiske.

Možnosti za razrešitev raznovrstnih protislovij pri vzpostavljanju samoupravnih družbenoekonomskih odnosov v kulturi ta vrsta predlagalcev iz neumetniških in iz umetniških, kulturnih krogov ni videla v samoupravnih, demokratičnih oblikah znotraj kulture same. Ali znotraj socialistične zveze. Raje je pogledovala drugam, k državi in partiji.

A tudi ZK mora uveljavljati svojo vodilno vlogo v razredno razumljeni samoupravni demokraciji znotraj kulturnega dogajanja. Tam torej,

kjer je treba spreminjati stare odnose in nesamoupravno življenje (v temeljnih kulturnih delegacijah, v kulturnih skupnostih, v raznih svetih in sosvetih, v kulturnih društvih in organizacijah itd.); tam, kjer ni prebujene čuta za kulturno ustvarjalnost, za kulturno organiziranje, za odkrivanje človekovih kulturnih potreb in interesov; pa tudi tam, kjer se raznoliki kulturni in drugi interesi najdemokratičneje izrazijo, kjer se je treba o njih dogovarjati in jih usklajati – torej znotraj SZDL. Vsaka osnovna organizacija ZK je potemtakem dolžna premeriti svojo kulturnopolitično vlogo v matičnem družbenoekonomskem okolju. Ta samokritični pregled bo povedal, koliko je ZK predvsem v »bazi« prisluhnila kulturnim vprašanjem, kako se je do njih opredeljevala, in kako se je usposabljala za idejni boj znotraj samoupravnih organov in znotraj SZDL.

Ne da se namreč prezreti, a to velja tako za ZK kot za SZDL, da so mnoga premišljena zasnovana in politično spodbujena razpravljanja o kulturi in umetnosti v zadnjih dveh, treh letih, ostala bolj ne republiški ravni. Celó, na primer, razpravljanja o jeziku. Komiteji občinskih konferenc ZKS se nasploh težko odločajo za seje s kulturno problematiko, pa tudi sveti za kulturo pri občinskih konferencah SZDL so usmerjeni praviloma v »lokalno kulturo«. Misel o nedeljivosti slovenskega kulturnega prostora naj bi se potrjevala tudi v bolj mnogostranih premišljevanjih (odmevih) na terenu o tem, kako izpeljati akcijo za izboljšanje družbenoekonomskega položaja knjige, o delovanju kulturnih skupnosti, o kulturni politiki organizacij združenega dela itd. Taka odmevnost terena na bistvena vprašanja slovenske kulturne politike bi sooblikovala nacionalno odgovornost do načrta skupnih nalog, do osnovnih ciljev nacionalnega kulturnega razvoja. Pomenila pa bi še nekaj več: odkrivala bi možne poti za demokratično pogovarjanje o kulturi, kulturni politiki in o posameznih dejavnostih. Še preveč zakoreninjene teze o demokratizaciji kulture, o nekakem prosvetljevanju množice, o tem, kako je treba »približati kulturo delavcem« ali »jim kulturo dati«, se bodo umikale drugačnemu spoznanju. Namreč temu, da človekova osvoboditev pelje samo prek njegove resnično ustvarjalne, samoupravljalne vloge na slehernem področju združenega dela. Torej tudi v kulturi.

Na sedANJI stopnji družbeno-gospodarskega razvoja pri nas je za uspešno izpeljavo zgodovinskih interesov delavskega razreda tudi v ožje razumljeni kulturi odločilno, ali bo zmagovala in prevladovala družbena zavest o osvoboditvi dela in človeka ter o podružbljanju politike.

V procesu delavčevega osvobajanja v kulturi se kaže nekaj zanimivih značilnosti:

a) ni bistvenih sprememb v hierarhiji uporabnikovih interesov za posamezne umetniške oziroma kulturne dejavnosti (kino, muzeji, knjižnice, televizija – tak je vrstni red obiskov, za katere se je poprečni Slovenec odločil v letu 1970–1980);

b) izrazitejši in ugodnejši so podatki o množični ljubiteljski kulturni ustvarjalnosti (v primerjalnem obdobju zadnjih petnajstih let);

c) človekovo izražanje interesov in potreb, mnenj, stališč, ocen in predlogov v demokratičnih oblikah sestajanja in v samoupravno organizirani kulturi o raznolikih kulturnih in umetniških vprašanjih je še šibko (v občinah in krajevnih skupnostih se zelo počasi uveljavlja sekcijsko delo v SZDL, četudi so pri nekaterih krajevnih konferencah SZDL ustanovili stalne sekretariate sekcij za kulturo; redki so sindikalni kulturni plenumi; kulturna društva bolj poudarjajo načelo interesnega povezovanja, težnjo po dejavnosti, kot pa svojo samoupravno funkcijo v soustvarjanju kulturne politike (na zasedanjih skupščin kulturnih skupnosti niso samo razmeroma redko zasedena mesta uporabnikov – ponekod komaj nad 50 odstotkov, marveč tudi mesta izvajalcev itd.).

Zdi se, da podružbljanje kulturne politike, vzpostavljanje modela samoupravne organizirane kulture (združenih izvajalcev in uporabnikov), najteže zmaguje v idejnem spopadu z etatično in liberalno, klanovsko filozofijo razreševanja kulturnih problemov. Značilno je, da se v skupščinah kulturnih skupnosti večinoma ukvarjajo predvsem z materialnimi zagatami kulture in kulturnega razvoja.

Samoupravni interes in politična volja združenih delavcev pa se vendarle pomikata od ekonomskih problemov, proizvodnje in delitve dohodka v temeljni organizaciji združenega dela vsak dan bolj tudi v območje družbene nadgradnje. Torej v območje politike, ideologije, znanosti, kulture, sociale. Izvirni življenjski, tudi kulturni interes delavci v osnovnih samoupravnih celicah oblikujejo v stališče, ki ga hočejo uveljaviti v ožjem okolju in v delegatskih skupščinah. Razvijanje avtentičnega in integralnega samoupravljanja pa ni preprosto opravilo, še posebej ne v dejavnostih, ki še zmeraj čutijo nekdanjo močno povezanost z državo. V temeljnih organizacijah združenega dela pa so poleg tega, npr., v samoupravnih organih še vedno primarna ekonomska in proizvodna tehnološka vprašanja. Preveč na strani so še vprašanja delavčevega življenja in bivanja v krajevni skupnosti oziroma v samoupravni komuni, kar v precejšnji meri velja prav za človekove kulturne interese in potrebe. Delovne organizacije in krajevne skupnosti praviloma ne sprejemajo načrtov kulturnega življenja in dejavnosti delavcev. Samoupravni organi prepuščajo delegacijam obravnavo aktualnih vprašanj kulturne politike, kulturnih potreb in oblikovanje predlogov iz tega področja. V konkretni družbenoekonomski, razvojni politiki in v samoupravnih odločitvah se še ne izhaja dovolj iz združenosti celovitih in parcialnih potreb ter interesov človeka. Kaj to pomeni?

Dosedanje izkušnje iz nekajletnega delovanja delegatskega sistema pa glede na obstoječo razvejanost interesnega organiziranja delavcev in občanov opozarjajo ne samo na izjemni pomen izražanja, ampak tudi integracije izraženih interesov – tako v temeljnih organizacijah združe-

nega dela kot pri uveljavljanju načela samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja. V kulturi ne prihaja do zagat pri združevanju interesov le med izvajalci znotraj dejavnosti (nasprotja med profesionalci in amateriji, med materialnimi interesi izvajalcev posameznih vej umetniškega ustvarjanja itd.), med izvajalci in uporabniki (odločanje o naložbah v kulturo, programske usmeritve in delovni načrti kulturnih ustanov – repertoar gledališč, vloga knjižnic ipd.), amapk tudi med interesnimi skupnostmi (izobraževalne skupnosti v samoupravne sporazume praviloma ne vnašajo nalog kulturne vzgoje, skupnosti otroškega varstva redkokdaj usklajujejo vsebine in obseg kulturnega programa dejavnosti za otroke s skupščinami kulturnih skupnosti itd.). V krajevnih skupnostih, kjer so na volitvah 1978 izvolili posebne delegacije za posamezne samoupravne interesne skupnosti, se člani »kulturne« in »vzgojnoizobraževalne« delegacije ne poznajo in največkrat ne sodelujejo v razpravah o vprašanih, kjer se prepletajo problematika kulturnega, vzgojnoizobraževalnega dela, kulture odnosov, kulture bivanja itd.

V samoupravni družbi združenega dela pa se je treba stalno teoretično in raziskovalno lotevati vseh poskusov vztrajanja pri sektorski delitvi dela ali dejavnosti, pri premajhni pripravljenosti za dogovarjanje in usklajanje v zvezi z raznolikimi interesi. Samoupravno organiziranje interesov združenih delavcev po dejavnosti (kultura, šolstvo, zdravstvo, socialno skrbstvo itd.) temelji na demokratičnem izražanju in uveljavljanju življenjskih človekovih potreb. Toliko bolj nujno in potrebno je usklajevanje interesov in potreb med občani in delavci, med politično in samoupravno organiziranimi samoupravljalci, in toliko bolj premišljeno bi morali strokovno odgovoriti na to, kaj je prinesla takšna sektorska samoupravna organiziranost.

Samoupravne interesne skupnosti v programskih dokumentih in razvojnih zasnovah preočitno uveljavljajo le interese in potrebe družbene dejavnosti, ki jo »pokrivajo«.

Socialistična zveza kot najširša osnova samoupravljanja lahko bistri poglede, ki dajejo prednost sektorski delitvi družbene nadgradnje in celotnega združenega dela, in ki ločujejo kulturo od dela in delo od kulture. Širše pojmovanje kulture, ki se odločno odmika od istovetenja kulture s kulturnimi dejavnostmi in od enačenja ustvarjalnosti s posameznimi dejavnostmi (umetnost, znanost, področje duhovnega), bo pomagalo k strnitvi vseh sil za celovito kulturno politiko. V krajevnih skupnostih, npr., se v razpravljanih o razvojnih načrtih kraja najbolj ustavljajo ob stopnji ekonomske in komunalne razvitosti. Stopnja in dinamika kulturnega razvoja (od demokratičnih in medčloveških odnosov, socializacije osebnosti, vsebine in oblik samoupravnega in delegatskega odločanja, političnega in interesnega združevanja, do mnoštva oblik ustvarjalnega izražanja človeka) kot procesa samoosvobajanja združenih ljudi je v senci planskih domišljanj in predlogov. Krajevni načrtovalci bolj upoštevajo le

posamezne sektorje in pojave, ne da bi videli ali povezali celoto razvojnih procesov v lokalni ali teritorialni enoti.

Po ustanovitvi interesnih skupnosti oziroma po institucionalizaciji samoupravnih interesov in z razbohotenim sistemom krajevne samouprave krajevna skupnost postopoma le prerašča utesnjeno obleko prevladujočih komunalnih interesov. Namesto komunalne politike razvoja kraja bodo delavci in občani seznanjati potreb, želja in pobud osmišljali tudi v kulturno politiko krajevne skupnosti, v dogovarjanje o novi kakovosti življenja. To je življenje družbeno bolj povezanih ljudi, ki zavestno ustvarjajo boljše razmere za različne oblike ustvarjalnega delovanja – umetniškega, znanstvenega, tehniškega, interesnega, telesnokulturnega, hortikulturnega itd. Iz tega vidika je zanimiv pogled na dejavnost krajevnih skupnosti v letu 1978 (Vir: Statistični koledar Jugoslavije).

Dejavnost krajevnih skupnosti v letu 1978

	Zgrajeni – usposobljeni objekti				
	zgradbe za dnevno bivanje otrok m ²	fizkulturni tereni	zgradbe za družabno življenje mladine m ²	kulturni domovi	objekti storitvenih dejavnosti
SFRJ	85.758	1604	74.726	598	921
Bosna in Hercegovina	7.495	313	26.536	103	213
Črna Gora	30	30	1.040	16	32
Hrvaška	12.195	561	18.683	144	202
Makedonija	1.520	118	3.733	29	105
Slovenija	52.339	168	1.103	121	110
Srbija	12.179	414	23.631	185	259
Ožje območje	3.926	326	15.542	156	177
Kosovo	–	7	340	4	10
Vojvodina	8.253	81	7.749	25	72

V socialistični zvezi v krajevni skupnosti potemtakem na eni strani odgrinjamo množico človekovih interesov in pobud, po drugi strani pa jih združujemo in strnjujemo kot dogovorjeno politično osnovo za razpravo in odločanje v vseh interesnih delegacijah in v vseh organih samoupravnega odločanja v kraju. V krajevni organizaciji SZDL nastaja tudi program kulturne akcije in načrt kulturnih potreb in ciljev, ki jih upošteva delegacija za skupščino skupnosti otroškega varstva, za občinsko izobraževalno skupnost, za telesnokulturno skupnost, za zvezo kulturnih organizacij, za društveno interesno dejavnost itd. Krajevna delegacija za skupščino skupnosti otroškega vrstva bo, na primer, predlagala razpravo o kulturni ustvarjalnosti otrok. Občinska izobraževalna skupnost se na seji

skupščine ne bo ogibala tem o odnosih med spoloma, o kulturnem življenju mladine, o kulturni vzgoji, o učencih kot subjektih učno-vzgojnega procesa in podobno.

Pred desetimi leti sta republiška konferenca SZDL in republiški svet zveze sindikatov Slovenije sprejela dogovor o kulturni akciji. V označitvi namena in ciljev kulturne akcije sta oba podpisnika dogovora zapisala, da je kultura neločljiva sestavina človekovega življenja in dela, da ne gre za izločeno področje človekovega delovanja in da ni zunaj funkcij, ki jih človek opravlja zato, da bi spreminjal naravo in uresničeval svojo ustvarjalno voljo.

In kaj naj bi bilo v središču kulturnega programa samoupravne družbe? Razodtujitev je središčna misel Marxovega razumevanja kulture in njenega osvobodilnega poslanstva. Samoupravljanje, možnost izražati množstvo samoupravnih interesov, podružbljanje javnih funkcij, načelo kolektivnega vodenja, spreminjanje človeka v subjekt celotne družbene politike in vseh družbenih procesov, osvoboditev dela in človeka, združevanje dela in delavcev, samopotrjevanje človeka na razsežnih področjih ustvarjanja in življenja – to so realni temelji demokratičnega kulturnega programa. V socialistični zvezi je treba dobivati bitke za utemeljevanje takega demokratičnega kulturnega programa, zlasti tudi v sekcijah in društvih. Na fronti kritičnega vrednotenja družbenokulturnega gibanja za razodtujitev delavca v kulturi in delavca na drugih področjih družbenega dela se nezmagljivo združujejo interesi in cilji vseh demokratičnih, naprednih sil – tistih, ki so proti vsem monopolom, proti proletkultovstvu, birokratizmu in etatizmu v kulturi, proti tehnokratizmu, in tisti, ki so proti malomeščanski plehkosti, proti nekulturi in nesvobodi.

Zakaj so sekcije socialistične zveze še neizrabljena možnost in nezvožena pot za demokratični pogovor, za ustvarjalno analizo kulturnih razmer in kulturnih potreb človeka, za združevanje neenotnih interesov glede skupnega kulturnega programa in celovite kulturne politike?

V sekcijah socialistične zveze se, žal, še nismo odrekli presplošnim in načelnim razpravljanjem. Zato lahko pridrvijo na površje prenapeti in enostranski pogledi na kulturo, ustvarjalnost in družbenoekonomski položaj delavca v kulturi.

Sekcija za kulturo pri krajevni konferenci SZDL ni le ena izmed oblik demokratičnega pogovarjanja delavcev in občanov. Sekcija združuje delavce in občane po njihovih interesih – povezala bo vse, ki se zanimajo za kulturno življenje in delo, ki so prizadeti zaradi razrahljanih medčloveških odnosov, ki so občutljivi za kulturo okolja in bivanja, ki delajo v poklicnih ustanovah ali v amaterskih kulturnih društvih in skupinah, ki radi hodijo v gledališča, muzeje in kino, ki niso zadovoljni s kulturno vzgojo v šoli, ki so člani delegacije za skupščino občinske kulturne skupnosti, ki jih vznemirjata mlačnost ali enostrano usmerjena kulturna aktivnost mladine, ki kritično vrednotijo kakovost proslav in družabnega življenja v kraju, ki bi

radi organizirali likovno kolonijo, ki se ukvarjajo z rockom, jazzom ali narodnozabavno glasbo itd.

Sekcija za kulturo pri krajevni konferenci SZDL ni le demokratični razpravljalni klub. Ni le združevalka interesov ljubiteljev in poklicnih umetnikov, delegatov društev, organizacij, političnih, strokovnih in drugih organizacij. Ni le pobudnica kulturnih dejavnosti ali celo nosilka organizacijskih priprav na ustanovitev kulturno-umetniškega društva. Je predvsem oblika političnega interesnega združevanja občanov za področje kulture, in sicer znotraj SZDL. Po tej poti, v sekciji, občani in delavci demokratično in samoupravno snujejo kulturno politiko in kulturni program v kraju kot praktično izvedbo dogovorjenih usmeritev pri spodbujanju ustvarjalnega kulturnega življenja občanov. Vsebina kritičnih, celostnih in interesno raznolikih razpravljanj v sekciji je lahko nadvse pisana, še zdaleč ne samo ozko kulturniška:

- razvoj humanih socialističnih odnosov med krajani;
- kulturne razmere, kulturni utrip in kulturno življenje v krajevni skupnosti; možnosti za inovacijsko, umetniško, znanstveno, tehnično, vzgojnoizobraževalno in drugo ustvarjalno delovanje;
- kultura in kulturni cilji v načrtih družbenoekonomskega razvoja krajevne skupnosti;
- izražanje, širjenje in bogatenje človekovih kulturnih interesov in potreb;
- razvijanje samoupravnih in delegatskih odnosov v kulturnoumetniških društvih in skupinah v kraju, v drugih oblikah kulturnega združevanja in dela, v delegaciji in občinski kulturni skupnosti;
- ustvarjanje družbenega in političnega demokratičnega ozračja za svobodo ustvarjalnosti, za množstvo umetniških slogov in smeri, za podružbljeno in humano kritiko, za kulturni boj proti vsemu, kar človeka razčlovečuje in zasužnjuje;
- spodbujanje družbenega dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja med izvajalci in porabniki kulturnih dejavnosti kot enega izmed bistvenih in realnih pogojev za samoupravnejši položaj poklicnih delavcev v kulturi;
- organiziranje vzgojnoizobraževalnega dela na področju kulture, uvajanje seminarskih in drugih oblik kulturne vzgoje v krajevni skupnosti;
- usklajevanje kulturne politike in kulturnega programa organizacij in dejavnosti v kraju (šol, organizacij združenega dela, vzgojnovarstvenih zavodov in drugih).

Krajani v sekciji za kulturo pri krajevni konferenci SZDL se dogovarjajo in oblikujejo izhodišča kulturne politike v kraju in v širši družbeni skupnosti. Pripravljajo demokratično poenotene temelje za odločanje o kulturnih vprašanjih, problemih, ciljih in akcijah na vseh ravneh, v samoupravnih organih krajevne skupnosti, v občinski skupščini, v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti, posebej v kulturni, v kulturnih društvih, v organih družbenega upravljanja, v organizacijah združenega

dela v kulturi, v svetlih množičnih sredstev obveščanja (za kulturne strani, rubrike, priloge, oddaje itd.).

Sekcije socialistične zveze ne smejo postati le plenumi poklicnih delavcev v kulturi in nosilcev samoupravnih ali političnih nalog v interesni skupnosti, v zvezi kulturnih organizacij in v družbenopolitičnih organizacijah. V tej obliki delovanja najbolj množične, ljudske in frontne, povezovalne, združevalne družbenopolitične organizacije potrjujejo in utrjujejo bistvo SZDL in demokratičnosti političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Pluralizem samoupravnih interesov v sekciji oživljajo delegati političnih, samoupravnih, interesnih, društvenih, oblastnih in strokovnih organov, poklicnih in nepoklicnih dejavnosti, kritiki, novinarji, delegati iz krajevnih skupnosti in organizacij združenega dela, ti in vsi drugi, ki sprejemajo sekcijsko obliko dela kot možnost za dogovor o enotni kulturni fronti. Prav takšno združevanje interesov, pogledov, idej in akcij bo osmišljalo premišljevanja o celoviti in enotni kulturni fronti. Odvzemalo bo možnosti za poglobljanje prepadov med zamišljeno kulturno politiko, med usmerjanjem družbenih in samoupravnih prizadevanj za kakovostno, podružbljeno, samoupravno kulturno politiko in med kulturno politiko pri delu založniških, diskografskih, časopisnih, kinematografskih, gospodarskih itd. organizacij. Pojasnjevalo bo družbenoekonomske razloge za ali proti predlagani kulturni politiki. Pomagalo bo združevati materialne, organizacijske in kadrovske sile za kulturno politiko, ki bo mobilizirala človeka k ustvarjalnosti, h kulturnemu, k smiselnemu življenju.

Socialistična zveza bo z neforumskim delovanjem korenito preobrazala naziranje o tem, kdo je nosilec samoupravne kulturne politike v družbi. To ni prenašanje pravic in dolžnosti na manj »poklicane« v kulturi. Dogovore, za katere cilje si bomo v družbi prizadevali v kulturnih dejavnostih in v medsebojnih odnosih, najprej predložimo v demokratično razpravo in dopolnjevanje v SZDL. Tu naj nastaja kulturna politika samoupravne družbe. Navzočnost frontne SZDL v prvi fazi presojanja kulturne situacije v temeljnih samoupravnih skupnostih je nepogrešljiva za kakovostno dogovarjanje med izvajalci in porabniki, za živahno usklajevanje pogostoma različnih interesov v samoupravni interesni skupnosti za kulturo.

Brez takšne vloge SZDL bo le težko uveljaviti demokratično kulturno politiko.

V socialistični zvezi se samoupravljalci dogovorijo o družbenih interesih in razvojnih ciljeh v kulturi. Na problemskih konferencah SZDL, na javnih razpravah, v sekcijških oblikah dela, v društvih, na sejah svetov za kulturo, na seminarjih, s programom akcij Človek, delo, kultura, s stalnim oživljanjem kulturne akcije v zvezi z načrtovanjem itd. delavci in občani na podlagi potreb in interesov začrtujejo okvire kompleksnega in konkretnega programa kulturnega razvoja. Načrt kulturnega razvoja je rezultat usklajanj med vsemi zainteresiranimi:

- določa prednostne cilje v združenju, frontni kulturni akciji;
- usmerja samoupravno voljo k spreminjanju kulturnih razmer in odnosov, h kakovosti dela in življenja;
- usmerja k ustvarjalnosti, h konkretnim potezam v celosti dolgoročnega kulturnega razvoja;
- k oblikovanju meril za vrednotenje kulturne ustvarjalnosti in kulturnih prizadevanj;
- k izdelavi metodologije za spremljanje, za sociološko raziskovanje in ugotavljanje sprememb v kulturnem, družbenem življenju ljudi;
- povezuje vse nosilce družbenega razvoja v odločno odpravljanje korenin trdoživega ohranjanja tehnokratske miselnosti, administrativno-proračunskega in porabniškega obravnavanja kulture ter umetniške ustvarjalnosti (boj proti banalnosti, kiču, množični protikulturi, malomeščanstvu, potrošništvu, zlorabi umetniške svobode, klanovstvu in monopolom itd.).

V krajevnih skupnostih družbenogospodarskega razvoja ne more izpolniti le razvijanje komunalne infrastrukture. V organizacijah združenega dela kulturno življenje delavcev preveč hranijo od zunaj oziroma so obrnjeni predvsem k porabi, k pasivnemu sprejemanju kulturnih programov. Dve bistveni napaki povzemamo iz družbene prakse:

- v organizacijah združenega dela tradicionalno, »kulturniško« pojmujejo kulturo in podobno tudi OZD le kot proizvajalno organizacijo, ne uvrščajo pa v letne načrte družbenogospodarskega razvoja nalog v zvezi s postavljanjem temeljev za kulturno življenje v proizvodnji in proizvodnem delu, v medsebojnih in samoupravnih odnosih, v delovnem okolju, v ustvarjanju možnosti za bolj ustvarjalno delavčevo življenje v proizvodnji in v kraju bivanja;

- delegatske in sindikalne pobude so bolj usmerjene k materialnim in ekonomskim razmeram v kulturnih dejavnostih, manj v vsebino, samoupravne odnose, v strokovno delo in v kadrovske politike v društvih in še manj v delovne načrte poklicnih kulturnih dejavnosti – delavci se še bolj sporazumevajo z izvajalci o obsegu sredstev, manj o kulturni politiki, o vsebinskih vprašanjih.

Na 9. kongresu Zveze sindikatov Slovenije so se delegati v načrtu prizadevanj za razvoj družbenega in osebnega standarda za kulturno življenje ter smotrno izrabo prostega časa dogovorili o nalogah za bogatnje kulturnega življenja delavcev. Med drugim so zapisali:

- da mora postati skrb za kulturno rast in življenje delavcev sestavina razvojnih programov in samoupravnega odločanja delavcev v organizacijah združenega dela in občanov v KS,

- da morajo vsi programi kulturnega dela upoštevati resnične potrebe in interese delavcev,

- da mora kultura postati sestavina življenja in dela vseh delavcev, njihove zavestne ustvarjalnosti ter vsestranskega razvoja in ne le ljubi-

teljstvo ali privilegij posameznikov, da mora biti dejavnik osveščanja in osvobajanja človeka in še v večji meri kot doslej prispevati k humanim medsebojnim odnosom, k višji kulturi dela in življenja delavcev itd.

Marsikje sindikalne organizacije in organizacije ZK v temeljnih organizacijah združenega dela pozabljajo na idejnopolitične in programske cilje trajne kulturne akcije. V delovnih in akcijskih usmeritvah zanemarijajo mobilizacijska samoupravna in politična izhodišča akcije Človek, delo, kultura.

Vprašanj kulturne politike, kulturnega življenja in ustvarjalnosti delavcev, kulturne vzgoje, samoupravljanja in svobodne menjave dela v kulturi v družbenopolitičnih organizacijah, v temeljnih organizacijah združenega dela in krajevnih skupnostih ne obravnavajo načrtno.

V letu 1978 je svet za kulturo pri RK SZDL pripravil posvetovanje, na katerem so razpravljali o nalogah socialistične zveze pri oblikovanju socialistične samoupravne kulturne politike. V središče vsebine dela SZDL so kot nepretrgano, živo usmeritev postavili:

a) o kulturni politiki se dogovarjamo in jo snujemo v okoljih, kjer človek živi in dela – proizvaja, to je v temeljnih organizacijah združenega dela, v krajevnih skupnostih, v družbenopolitičnih organizacijah, v kulturnih in drugih interesnih skupnostih;

b) v socialistični zvezi se moramo organizirati tako, da bo postala najširša oblika samoupravljanja v kulturi in za kulturo, prostor za demokratično organiziranje kulturnih pobud, za sporazumevanje, dogovarjanje in za neposredno kulturno akcijo.

Na podlagi teh izhodišč so udeleženci posveta sprejeli načrt stalne in konkretne dejavnosti SZDL pri izpeljavi sprejetih nalog. Če jih postavimo v današnji čas, v leto ustalitenih napreznj, jih lahko opredelimo takole:

– ne le utrjevanje samoupravne organiziranosti kulturnih dejavnosti, temveč uvajanje novih, svežih vsebin in oblik povezovanja med izvajalci in uporabniki, zlasti neposrednega združevanja interesov, skladno z zakonom o osnovah svobodne menjave dela;

– ne zoževanje in krčenje kulturnih programov, ampak doseganje večje kakovosti dela, izboljšanje organizacije dela, izvajanje ukrepov racionalizacije v načrtovanju, domišljeno programsko, repertoarno usklajevanje in povezovanje raznovrstnih kulturnih pobud med poklicnimi kulturnimi ustanovami;

– spodbujanje množične ustvarjalnosti kot vogelnega kamna v razvojnih družbenih načrtih občin, kjer sta kulturno delo in kulturna politika najprej začutila stabilizacijske oklestitve;

– kot prednostni nalogi je treba v vse načrte kulturnega dela uvrstiti uresničevanje portoroškega posveta Slovenščina v javnosti in cilje stalne akcije za izboljšanje družbenega in ekonomskega položaja knjige;

– v socialistični zvezi, v zvezi kulturnih organizacij, v poklicnih kulturnih ustanovah, v vzgojnoizobraževalnih organizacijah in v drugih organizacijah in skupnostih se moramo dogovoriti o nalogah za čimbolj kako-

vostno izvedbo umetnostne in kulturne vzgoje v usmerjenem izobraževanju;

– v prvem letu srednjeročnega družbenega načrta sprejmimo obogateno akcijsko vsebino kulturnih prizadevanj pod geslom Človek, delo, kultura – želimo več ustvarjalcev, več porabnikov, več samoupravljalcev in več načrtovalcev v kulturi;

– vsaka slovenska krajevna skupnost in vsaka šola ustanovi kulturno-umetniško društvo kot eno izmed poti za bolj razgibano kulturno življenje občanov in mladine;

– vsak slovenski dom – naročnik knjižne zbirke Prešernove družbe.

Tudi resolucija 8. kongresa ZKS je poudarila, da mora biti kulturna politika usmerjena k temeljnim problemom delovnih ljudi in vse družbe. Kultura socialistične samoupravne družbe se lahko uveljavi le kot celovit družbeni proces osvobajanja in ustvarjanja, ki ima svoj idejni temelj v humanih vrednotah kulturne dediščine in v zgodovinskih interesih delavskega razreda. Kulturna politika mora zato rasti iz naprednih in osvobodilnih tradicij slovenskega naroda ter iz potreb, interesov in hotenj delovnih ljudi po svobodnem ustvarjalnem delu. Tudi v prihodnje se bomo bojevali za svobodo kulturnega in umetniškega ustvarjanja, za pluralizem umetniških smeri, stilov in šol. Z uveljavljanjem samoupravljanja, kulturne vzgoje in vrednot socialističnega humanizma bomo zavračali komercializem, elitizem, malomeščanščino in druge težnje po razčlovečenju ter odtujevanju in razvrednotenju osvobodilnih dosežkov in naporov delovnih ljudi... (Resolucija VIII. kongresa ZKS, ČZP Komunist, Ljubljana, 1978, str. 53–54).

Zakaj lahko rečemo, da se kultura naroda in demokratičnost družbene skupnosti najbolj razodevata v človekovi svobodni ustvarjalnosti? Zakaj je ustvarjalnost pot k človekovi svobodi? In zakaj ne moremo in ne smemo biti zadovoljni s tistim, kar dosegamo in počenjamo v kulturni politiki?

Končno – zakaj bi bilo dobro vsaj na nekaj od teh vprašanj odgovoriti v mesecih kongresne dejavnosti ZK?

Položaj marksistične literature

Aktualne razmere na področju izdajanja marksistične družboslovne literature¹ in založenosti s tovrstno literaturo v SR Sloveniji, je moč zapopasti samo v zgodovinski perspektivi. Samo analiza zgodovinskih procesov, ki so pripeljali do sedanjih razmer, lahko poda perspektive prihodnjega razvoja in omogoči oblikovanje ali vsaj vplivanje na ta razvoj. Tekst, ki sledi, skuša nakazati te procese oziroma trende, pri tem pa ne govori posebej o tem, zakaj in kako je marksistična teorija konstitutivni moment revolucionarnega spreminjanja družbe ter izraz vedno konkretnih zgodovinskih razmerij razrednih sil v družbi: pogoj za njegovo razumevanje je poznavanje temeljnih »smeri razvoja« naše družbe v preteklih 20. letih.

Aktualno stanje in historiat

Pred dvajsetimi leti so bile ukinjene tiste knjižne zbirke, katerih naloga je bilo izdajanje politične, filozofske in sploh marksistične literature, in ki jih prvi val razformacij okoli leta 1950 ni prizadel ali pa so bile ustanovljene konec petdesetih let. Iz slovenskega založništva so bile na ta način izbrisane knjižne zbirke, ki bi sistematično in kontinuirano izdajale tovrstno literaturo. V zaletu gospodarske reforme so se založbe na ta način otresle »neproduktivnih stroškov« marksizma in teorije sploh.

Leta 1967 je bila sicer ustanovljena zbirka Misel in čas, a je bila tako široko profilirana, da je kmalu razvodenela in po začetnem zagonu za dalj časa zamrla. Nekaj edicij je bilo zasnovanih v sedemdesetih letih, a so izhajale in izhajajo zelo priložnostno, pogosto pa tudi brez razpoznavne vsebinske usmeritve, tako da danes nimamo veliko pokazati. V zadnjih dveh letih so se nakazovali na tem področju nekateri premiki (zlasti pri

¹ V tem prikazu se omejujem na temeljno marksistično teoretsko literaturo, v prvi vrsti na klasike marksizma in na marksizem 20. stoletja. Številne domače družboslovne literature tu ne upoštevam – zato ne, ker nimamo niti zgodovine tovrstne literature na Slovenskem (zgodovine, ki bi segala do današnjih dni) niti, tudi še zdaj ne, organiziranega kritičnega, strokovnega in javnega spremljanja te publicistične dejavnosti pri nas. To oboje je delo, ki se ga je treba šele zares lotiti, seveda ne v danem prikazu.

Dodatni razlog za to neupoštevanje je, da zaradi specifičnega družbenega položaja pri nas nastopajo z imenom in v imenu marksizma najrazličnejše idejne in teoretske smeri in vsebine. Čas je, da te različnosti ne prikrivamo več s pavšalnim govorjenjem o marksizmu na sploh, temveč da jo analiziramo, da bi videli, kdo smo, kje smo in kam hočemo (ter kdo s kom).

Poleg tega veljata v tem tekstu še dva pridržka:

– dejavnost ljubljanske založbe »Komunist« ni vključena v ta prikaz, ker jo bo obravnaval prispevek Sonje Lokar. (Izjema je samo zbornik o marksizmu in religiji kot edina publikacija te založbe, ki prinaša nekaj novih prevodov klasikov marksizma.) Vprašanja učbeniške in priročniške literature načenja razprava Leva Krefta.

– kjer ni nujno, zaradi kratkosti ne navajam imen knjižnih zbirk in avtorjev ter naslovov knjig.

izdajanju teorije kulture in umetnosti), vprašanje pa je, če bodo preživeli »stabilizacijo«.

V letih 1962–1981 je izšlo 28 knjig Marxa, Engelsa, Lenina ter Plehanova, Luxemburgove, Togliattija, Labriole, Gramscija ter izbor utopičnih socialistov. Od teh 28 knjig so bili v 18 objavljeni novi prevodi, med temi naslovi pa je nadalje 10 takih, ki deloma prenašajo stare prevode ali pa nove prevode že prevedenih tekstov. Kakšen nov prevod temeljne marksistične literature smo torej izdali povprečno vsaki dve leti. Številčno to pomeni – glede na to, da izide vsako leto okoli 2000 knjižnih naslovov (lani je bila številka že malo nižja, ampak je bila zato v prejšnjih letih toliko višja) – da izide letno v razmerju do celotne knjižne produkcije na Slovenskem četrť promila novih prevodov temeljnih marksističnih del ali pol promila vse temeljne marksistične literature. Naklade te literature, tako kot siceršnje teoretske literarne produkcije, praviloma ne presegajo 1000 izvodov. Če bi za ilustracijo sešteli vse naklade te temeljne marksistične literature, ki je izšla v slovenščini zadnjih dvajset let, in če bi vse te knjige pokupili člani ZK, bi še vedno par deset tisoč članov ostalo brez enega edinega izvoda. (Takšne primerjave so seveda prisiljene, so pa ilustrativne.) Če letno knjižno produkcijo prevodne temeljne marksistične literature primerjamo s številom članov ZK – ki bi se že po definiciji morali permanentno idejno usposabljanje, v to usposabljanje pa bi skorajda mogli šteti tudi študij klasičnih marksističnih tekstov – bi na vsakega dvajsetega člana prišla ena knjiga letno. Po statističnem letopisu, ki šteje v rubriko marksizem-leninizem tudi domača teoretska dela, so naklade marksistične literature padle s 13.000 izvodov leta 1973 na 5000 izvodov v letih 1976/77 (in to je obdobje, ki velja za čas konsolidacije zveze komunistov in idejne ofenzive po desetletju liberalizma).

Tako kot so naklade marksistične literature padale, so se cene te literature dvigovale. Danes so v Sloveniji takšne, da precejšnjemu številu članstva ZK – in to tistim članom, na katere se sklicujemo, ko govorimo o razredni strukturi članstva – te knjige že niso več dostopne, še toliko manj pa so dostopne precejšnjemu delu t. i. »učee se mladine«.

Če opazujemo nihanja števil naslovov vse literature (ne le prevodne) po letih, ni težko opaziti, kako organizirana družbena skrb za tovrstno literaturo upade v sredini šestdesetih let, in kako se začnejo razmere zopet konsolidirati – čeprav počasi in diskontinuirano – v prvi polovici sedemdesetih let. Prav tako bode v oči, kako se položaj kampanjsko izboljšuje v letih kongresov ZK, da bi potem stvari za določen čas spet spustili iz rok, kar pa je pripeljalo do tega, da letos nimamo več niti predkongresne založniške kampanje. Tudi ustrezni sklepi VIII. kongresa ZKS niso bili realizirani, a zaradi tega nikogar ne boli glava. (Zanimivo bi bilo primerjati, kolikšna pozornost je v dokumentih prejšnjih kongresov ZKS in v predlogih dokumentov za letošnji kongres namenjena vprašanem razvijanja in uveljavljanja marksizma).

Če pogledamo to literaturo, izdano v zadnjih dvajsetih letih, z vidika kvalitete, lahko najprej ugotovimo, da pripravljajo literature po liniji najmanjšega odpora, da kampanjsko delo gotovo ne prispeva h kvaliteti, in da odsotnost organizacijskega substrata tovrstne publicistične dejavnosti nujno proizvaja kampanjskost.

Nadalje, dve desetletji samostojnega in organiziranega študija sta dvignili teoretski nivo kadrov, ki se z marksizmom, če tako rečem, poklicno ukvarjajo, po drugi strani pa razvoj socializma pri nas postavlja pred marksistično teorijo in zahteva od nje razreševanje vse bolj zapletenih, specialnih in pretanjenih problemov, vprašanj in nalog. Kar bi se morda v fazi priprav na revolucijo prikazovalo kot nepotrebno dlakocepstvo, postaja zdaj, dobrih 35 let po osvojitvi politične oblasti, temeljno vprašanje teoretskega dela, ki je angažirano v aktualnih bojih za razvijanje socialističnega samoupravljanja. Vse to je seveda moralo povzročiti oziroma mora povzročiti prelom v praksi izdajanja temeljne marksistične literature pri nas.

Pred kakšnimi desetimi leti so se začela uveljavljati spremenjena merila za prevajanje in izdajateljska načela drugačna od tistih, ki so veljali v prejšnjem obdobju. Za razliko od prvih petih povojnih let, ko so pogosto samo ponatiskovali predvojne prevode, nove izdaje pa pripravljali na podlagi ruskih izdaj, prevzemali ruske izbore, predgovore in redakcijske opombe, se je način posredovanja prevodne marksistične teorije slovenskemu bralstvu konec šestdesetih let začel spreminjati, postavljal se je začel na lastno teoretsko bazo. Pri prevajanju in izdajanju so se začele uveljavljati znanstvene metode, znanstvena razčlemba teoretskih izhodišč prevajanja in izdajateljskih načel. Uveljavljati se je začel, ni se še uveljavil.

Mnogi povojni in še predvojni prevodi in izdaje so se izkazali kot nezadovoljivi,² zaradi česar je nastopil niz novih problemov, ki so, na žalost, prevzeli obliko nekakšnega generacijskega konflikta in vprašanj osebne prestiža, kar seveda škodi v prvi vrsti stvari sami. S tem lahko razlagamo tudi konflikt ob novem prevodu 1. zvezka Marxovega »Kapitala«. Prevod leži v predalu že 4 leta, argumentirana strokovna in znanstvena diskusija pa je bila blokirana. Poskus, da bi jo deblokirali, je bil storjen v Časopisu za kritiko znanosti. Dodati je treba, da naletijo strožji strokovni kriteriji za prevajanje in redakcijsko obdelavo (znanstveni aparat) temeljne marksistične literature pri posameznih založnikih vse prej kot na razumevanje. Če marksizem in teorijo sploh, kot rečeno, štejejo tu za neproduktivne stroške, se prikazuje to kot dodaten neproduktivni strošek.

Naslednje vprašanje je razmerje med objavljanjem temeljne marksistične literature v knjigah in periodičnem tisku. Za šestdeseta leta in prvo polovico sedemdesetih let je značilno, da je izšla velika večina novih

² »Nezadovoljivi« v aktualnih procesih. Zgodovinski vlogi, ki so jo odigrali v dolgem maršu socialistične revolucije, zato ta trditev ne oporeka.

prevodov Marxa in Engelsa v knjižni obliki. Samo leta 1967 je izšlo v reviji Problemi okoli 100 strani prvih prevodov odlomkov iz Marxovih Grundrisse in delni prevod njegovih Obrobnih pripomb k Wagnerju. Istega leta je izšlo okoli 1000 strani novih prevodov Marxa in Engelsa v knjižni obliki. Razmerje med periodičnimi in knjižnimi objavami je bilo tedaj 1:10. V letih 1968–75 je izšlo v periodiki samo eno Marxovo pismo, v zadnjih šestih letih pa se je položaj presenetljivo zaobrnil. V knjižni obliki je izšlo v teh letih okoli 500 strani novih prevodov Marxa in Engelsa, v periodiki – in to izključno v mladinski periodiki – pa okoli 600 strani. Razmerje se je od 1:10 spremenilo v 6:5. Iz programov, predloženih za leto 1982, lahko sklepamo, da se bo to razmerje še povečevalo v korist periodičnega tiska in bo znašalo v naslednjem letu okoli 7:5. Če upoštevamo, da se napovedani novi knjižni prevod Marxa in Engelsa za leto 1982 pripravlja tri leta, je realno razmerje za prihodnje leto celo 20:5. Poleg Marxa in Engelsa so bili v periodičnem tisku, večinoma spet mladinskem, objavljeni tudi številni prevodi in komentarji Leninovih tekstov, marksizma 20. stoletja in sodobnega marksizma.

Vprašanja in sklepi, ki izhajajo iz teh podatkov, so: prvič, da obstaja avtorski in prevajalski potencial, ki ni vezan ne na založniške ne na pedagoške (in) akademske institucije, ki pa organizirano posredujejo temeljno marksistično teorijo. Ljudje, ki to delajo, so očitno zainteresirani za publiciranje marksistične literature in razvijanje marksistične teorije (kar na Slovenskem v zadnjih desetletjih ni bilo pogosto). Kolikšen je ta interes, lahko sklepamo iz tega, da delajo pri publikacijah, ki životarijo na robu eksistenčnega minimuma, ki plačujejo večkrat nižje honorarje kot založbe (čeprav za ta posel honorarji tudi pri založbah niso stimulatívni), ali pa sploh nobenih honorarjev.

Zakaj izhaja tolikšen del prevodov Marxa in Engelsa v periodičnih publikacijah? Ali se ta literarna produkcija ne more ali noče vezati na dejavnost založb? Zakaj in kako, da izhaja večina novih prevodov Marxa in Engelsa v publikacijah, ki so v izrazito podprivilegiranem materialnem položaju, in zakaj ostaja tisti del slovenskega tiska, ki izdaja več kot polovico novih prevodov Marxa in Engelsa, materialno podprivilegiran?

Zakaj, naposled, najdemo izdelane srednjeročne, in celo dolgoročneje, jasno oblikovane programe izdajanja prav tu, ne pa pri institucijah, ki naj bi se s tem ukvarjale po definiciji?

Kot nov pojav na področju izdajanja temeljne marksistične in sploh teoretske literature pri nas moramo omeniti ne le manjše založbe, kakršna je DDU, DE, itn., ki so gibčnejše in fleksibilnejše in tudi prinašajo določeno vsebinsko in oblikovno osvežitev, ampak tudi knjižno zbirko ZSMS Knjižnica revolucionarne teorije, ki je v programskem in organizacijskem pogledu, pa tudi z desetkrat nižjimi cenami, kot so v navadi pri velikih založbah, poskus alternativne publicistične dejavnosti. Pri tem je pomembno videti in vedeti, da nastopa kot alternativa prav marksistična teorija. V javnosti je bila knjižna zbirka dobro sprejeta, medtem ko so

nekateri založniški poizkusi monopolizacije reagirali nasprotujoče. Ob tem je treba najprej pripomniti, da so tovrstne oblike publicistične dejavnosti, kakršne so majhne založbe in ta knjižna zbirka, izrazit svetovni trend, potem pa, da založniškim monopolom pri nas niti ni toliko do tega, da bi tovrstno literaturo izdajali sami, kolikor do tega, da je ne bi kdo drug (še sploh ne po nizkih cenah, za katere zatrjujejo, da so nemogoče, in z nakladami, ki naj bi bile nerealne). Prav tako se lahko opazi, da izdajanje temeljne marksistične literature kot nekakšne družbene oziroma politične legitimacije ne more prinesiti nobenih trajnih rezultatov, v nasprotju s sicer redkimi primeri, ko je ta dejavnost postavljena kot potreba določenih organiziranih družbenih sil.

Kakšen je položaj na področju izdajanja temeljne marksistične literature, bomo še jasneje videli, če pogledamo, kaj smo doslej izdali, pa tudi, česa nismo. V slovenskem prevodu imamo dobro dvajsetino Marxovih in Engelsovih tekstov in približno desetino Leninovih del. Po sklepu VIII. kongresa ZKS bi morali pripraviti temeljno izdajo Marxovih in Engelsovih del. Priprava je bila zaupana Inštitutu za marksistične študije pri SAZU, a doslej ni izšla še nobena knjiga iz tega projekta. Dovolil bi si pripombo, da je ta inštitut že koncipiran »stabilizacijsko«, tako da je pri projektu, pri kakršnih dela na kakem sorodnem inštitutu v svetu 80 zaposlenih, pri nas angažiran en sam delavec, sicer pa računajo na zunanje sodelavce. Ob tako »močni« kadrovski zasedbi seve velikih rezultatov v kratkem času ni mogoče pričakovati, tudi če se zadolženi še tako trudi(jo) in si prizadeva(jo).

Pričakovali bi pa morda, da ne bi »stabilizirali« ravno idejnih in teoretskih vzgibov revolucionarnega razvoja, prav marksizma, saj vemo, da je v skrajno težkih ekonomskih razmerah po drugi svetovni vojni izšlo največ naslovov marksističnih del, in da je celo med NOB izšlo 6 izdaj Komunističnega manifesta.

Veliko slabše kot s klasiki marksizma je pri nas z viri marksizma. V petdesetih letih je izšlo nekaj prevodov francoskih materialistov – razsvetljencev, v zadnjih dvajsetih letih noben več. Leta 1962 je bilo prevedeno edino delo klasične angleške politične ekonomije – zdaj že davno razprodano in neponatisnjeno. Od vse nemške klasične filozofije imamo en fragmentarni prevod Hegla, a niti enega njegovih »ključnih tekstov«, ter dva drobna Kanta: enega še izpred vojne, sicer pa Prolegomeno, toda nobene od Kantovih »Kritik«. Imamo zbornik tekstov utopičnih socialistov, ki je izšel pred tremi leti in je edino delo, ki ga štejemo med vire marksizma, izšlo v zadnjih 15 letih. To je vse, kar imamo v slovenščini s tega področja.

Imamo kakšnih 15 knjig marksistične teorije iz prve polovice 20. stoletja, vključno s Plehanovim, od tega 5 na ustreznem izdajateljskem nivoju in v ustreznem prevodu. (Ko govorim o ustreznem prevodu, mislim na prevod, ki omogoča več kot samo informativno branje, se pravi poglobljen, resnejši študij.) Sodobnega marksizma v slovenskih prevodih

praktično ne poznamo; vsega skupaj je izšlo morda 10 knjig v neznatnih nakladah in pogosto še bizarnih avtorjev, kakršen je, denimo, Fromm (od vsega sodobnega marksizma imamo največ prevedenega prav Fromma). S celim nizom jezikovnih področij oziroma, če tako rečem, nacionalnih marksizmov sploh nismo seznanjeni. Ne s španskim ne z angleškim, ne z nizozemskim, ne s skandinavskim, ne z ameriškim, ne z latinskoameriškim, ne z afriškim, ne z azijskim (in tu še posebej ne s kitajskim in japonskim, kjer je marksizem dovolj močan). Celo italijanski marksizem, ki ga imamo prevedenega največ, le zelo slabo poznamo, še slabše zahodnonemškega itd.

Za razliko od drugih jugoslovanskih jezikov nimamo niti enega prevoda kakega t. i. spornega avtorja: ne revizionistov ne stalinistov (vprašanja leninizma so že dolgo nedosegljiva), ne anarhistov, ne delavske opozicije, ne levega komunizma, ne reakcionarnega socializma. Te izdaje bi morale biti seveda kritične, zelo kritično pa je, da ostaja zgodovina delavskega gibanja za nas tabu. Po eni strani stalinizem, po drugi pa humanistični marksizem sta izključila iz diskusije celo vrsto Marxovih, Engelsovih in Leninovih tekstov in problemskih sklopov, s katerimi so se klasiki marksizma ukvarjali.

Nimamo zgodovine marksizma, nimamo zgodovine delavskega gibanja (razen Abendrothovega poljudnega kratkega orisa, tudi že razprodanega) – ne svetovnega ne jugoslovanskega, ne slovenskega delavskega gibanja (samo določeno število monografij). Nimamo nobene izčrpne in sistematične marksistične kritične analize fašizma, revizionizma, anarhizma, levega ali desnega ekstremizma. Razen Britovškovih študij politične zgodovine Sovjetske zveze nimamo nobene kritike stalinizma. (Ob tem nočem govoriti, čez kakšno založniško Golgoto so šle te Britovškove knjige, ki so še kako pomembne v naših idejnih bojih.) Kritika stalinizma, izrečena na VI. kongresu ZKJ, je arhivirana. Celo prevod dokaj blage (in ne posebej dobre) Elleinsteinove zgodovine »stalinskega fenomena« je bil sredi dela zaustavljen, Carillo iz neznanih razlogov ni izšel, čeprav je bilo na tem, da izide. Ob tem pa izhajajo odkrito protikomunistične kritike sovjetske zgodovine. Francoske revolucije iz slovenskih knjig ne poznamo, oktobrsko revolucijo nam še vedno predstavljajo večinoma staliniistični izdelki, publicirani prva leta po vojni. Nič bolje ni z evropskimi revolucijami po I. svetovni vojni, s kitajsko revolucijo itn., komaj kaj bolje je s pariško komuno, špansko državljansko vojno itd. Naša lastna revolucija in zgodovina KPJ in ZKJ ostaja mladim generacijam še vedno velika neznanka. Del naših predvojnih marksistov in publicistov delavskega gibanja nihče ne ponatiskuje, nekaj pobud, da bi njihova dela predstavili vsaj v izborih, je izzvenelo v prazno.

Kako je z izdajanjem del voditeljev naše socialistične revolucije? V zadnjih letih je izšlo veliko število posameznih in izbranih Titovih in Kardeljevih spisov. Nekateri Titovi teksti so cenzurirani, nekaj Kardeljevih tekstov je bilo dolgo časa nedostopnih (spomnimo se, kako težko je

bilo objaviti njegov pogovor s kosovskimi komunisti). Titova zbrana dela so začela izhajati zelo intenzivno, a je tempo že popustil. Poleg tega strokovnjaki pravijo, da je v aparatu teh zbranih del preveč napak – zgodovinskih, faktičnih. Odločitev, naj se izdajo Kidričeva zbrana dela, je bila sprejeta leta 1959. Danes imamo v slovenščini izdane 4 zvezke, v srbohrvaščini samo 3. Peti in šesti zvezek sta že leta in leta napovedovana, ampak iz vsega ni nič. Zvezki, ki so izšli, so pod vsakim uredniškim nivojem, nekateri teksti so povrh tega preprosto izpuščeni. Na konkretno izdajo sklepa, da se izdajo Kardeljeva zbrana dela, še vedno čakamo. Upajmo, da ne bo predolgo trajalo, in da bomo dočakali vsaj študijsko, če že ne znanstvene izdaje teh del. Za ilustracijo naj to zadostuje.

Če primerjamo položaj v Socialistični republiki Sloveniji s položajem v drugih delih jugoslovanskega prostora, že na prvi pogled ugotovimo, da je položaj pri nas neprimerno slabši. Na vseh točkah, ki sem jih nakazal kot deficitarne pri nas, pa tudi na drugih, so deficiti v jugoslovanskem prostoru neprimerno manjši, ali pa jih sploh ni. Knjižna produkcija tam celo lovi korak s svetovnimi idejnimi gibanji – naj gre za nove avtorje ali za ponovno aktualiziranje starih – kar je pri nas le izjemen dogodek, ki pa je, če se že zgodi, pogosto še neopažen oziroma slabo opažen. Posebej je treba poudariti, da je ena najažurnejših, ena najprodornejših in tudi najdrznejših založb, ki izdajajo temeljno teoretsko marksistično literaturo, založba Komunist v Beogradu, medtem ko ljubljanske založbe Komunist v slovenskem teoretskem življenju sploh ni opaziti.

Ideologi slovenske nacionalne kulture in naše kulturniške birokracije, ki idejno in idealno dopolnjujejo ignoranco oziroma indiferentizem drugih »poklicanih«, trdijo, da je temu tako, ker smo »majhen narod«, ker »nimamo sil« in podobno. To seveda ne morejo biti argumenti, če stojimo in vztrajamo pri revolucionarnih socialističnih pozicijah. Vprašanje ne leži v nekakšni »narodovi biti«, temveč v naši družbeni biti, ne v »usodi slovenskega naroda«, marveč v smereh razvoja socialističnega delavskega samoupravljanja.

Poleg tega jadikovanja, da smo premajhni, obstaja še neka drugačna pozicija. Nekateri naši teoretiki menijo, da so preveliki za republiške in državne meje. Seveda je treba podpirati prizadevanja za uveljavljanje naše teoretske produkcije onkraj teh meja, vendar pod pogojem, da uveljavljamo in uveljavimo teorijo in posebej marksistično teorijo tudi in najprej v teh mejah. Sicer samo zamegljujemo bistvena vprašanja.

Kompleksna družbena neorganiziranost

Če naj nakažemo vzroke za sedanje razmere ter pri tem pustimo ob strani – a le pod pogojem, da jih sicer stalno analiziramo – globalne družbene procese, bi bili ti vzroki na kratko naslednji:

Najprej založništvo (vrstni red seveda ni hierarhija vrednotenja). Založbe imajo status gospodarskih organizacij. Tako kot vsaka knjiga je

tudi marksistična knjiga blago. Prevladuje oziroma vlada mnenje, da je knjiga, še posebej pa marksistična knjiga, nekurantno blago, zato postaja knjižna produkcija postranska dejavnost nekaterih slovenskih založb in se te raje ukvarjajo z donosnejšimi posli. Drugič, kar se marksističnih knjig tiče, njihova nekurantnost ni nobeno t. i. objektivno dejstvo, temveč je produkt subjektivnih sil v založbah in v družbi sploh. Kakor se ta knjiga producira, tako približno se tudi prodaja, le da se v prodajo te knjige investira še manj kot v njeno produkcijo.

Pod to rubriko je treba omeniti še naslednje elemente:

- davke – založbe imajo vse manj davčnih olajšav;
- kredite – kreditni pogoji so se zaostriili v celotni družbi in to čutijo tudi založbe;
- tiskarski stroški so se zaradi dražitve reprodukcijskega materiala, energije itn. močno povišali;
- papir se skokovito draži in ga pogosto ni na (dinarskem) trgu; ob tem pa je treba povedati, da se za produkcijo knjig porabi pri nas zelo nizek odstotek papirja, menda smo 1,5% celotnega porabljenega papirja, prav toliko za časopise, ostalih 97% pa pripade drugim »družbenim dejavnostim«;
- obstaja konkurenca med založbami, ki sicer vpliva na publiciranje marksistične literature samo posredno, kolikor pač slabi gospodarski položaj založb.

Naslednji problem v založništvu so programi izdajanja temeljne marksistične literature. Teh programov praktično sploh ni, če pod programom razumemo seveda kaj več kot letni program, ki se oblikuje vsako leto sproti. Ti programi so pogosto fiktivni, mašijo se iz leta v leto in prelagajo iz leta v leto. Sestavljeni so brez širše diskusije in družbenega preverjanja (zložniški sveti imajo namreč pogosto precej formalno vlogo), kriteriji so večkrat politične, takšne ali drugačne, konjunktore, nadalje zveze in osebna prijateljstva ter nagnjenja. Pogosto se zgodi, da so tej ali oni založbi predloženi dolgi spiski knjig, ki so potrebne tej ali oni stroki, ki so teoretsko relevantne in aktualne, priložene so tudi recenzije itn., a vse to pogosto obleži v predalih brez vsakršnega otipljivega rezultata, ne da bi prispelo vsaj na založniški svet. Če so kakšne aktualne ali vsaj aktualnejše knjige le sprejete v programe, se potem izid toliko časa zavlačuje, pa tudi če se ne zavlačuje, produkcija toliko časa traja, da te knjige, če so res aktualne, izidejo prej v srbohrvaščini, in to po nižji ceni, kar seveda negativno vpliva na prodajo in ponuja spet vrsto argumentov proti izdajanju te literature. Rigidnost slovenskih založb v tem pogledu je fenomenalna in nobena, še tako zavzeta osebna iniciativa stvari ne more bistveno premakniti (seveda, če ta osebna iniciativa ne sedi na kakšni vodilni poziciji).

Iščejo knjige, ki naj bi bile aktualne, in ki naj bi se prodajale, tiskajo pa knjige, ki niso ne aktualne ne komercialne. Vlada predstava o neuki množici, ki ni ne sposobna ne zainteresirana za teoretsko knjigo, tej

predstavi so priravnani programi, rezultat pa je, da se potem te predstave faktično realizirajo. Želi se ustreči vsem, ne ustreže pa se nikomur. Vlada strah pred teorijo in averzija do teorije.

Dodati je treba, da vlada mnenje, da izdamo tako malo temeljne marksistične družboslovne literature zato, ker ta knjiga nima občinstva in prinaša izgubo. Številke povedo, da je procent vse družboslovne literature v celotni knjižni produkciji v naši republici nižji od jugoslovanskega povprečja. Dejstvo pa je, da prinašajo veliko večjo izgubo knjige domače beletristike, da imajo te knjige – razen redkih izjem – zelo pičlo in negotovo bralstvo, a kljub temu nihče ne pomisli, da jih ne bi tiskali, saj velja to za »kulturno dejanje«. Prav tako je zanimivo, da se v kriznih ekonomskih razmerah izkaže, da prve izgubljajo kupce t. i. komercialne in reprezentančne knjige, torej prav knjige, na račun katerih je večina slovenskih založnikov zamorila temeljno teoretsko literaturo.

Nadaljnji problem so kadri, ki delajo v založbah. Vprašanje je, če vse založbe sploh imajo posebne urednike za izdajanje tovrstne literature, in če jih imajo, ali so ti strokovno kompetentni. Pogosto namreč raje »špekulirajo« z zunanjimi sodelavci.

Sicer prevladuje v občem uredniškem kadru tako imenovana humanistična inteligenca, ki je do marksizma v najboljšem primeru dobronamerna oziroma ga tolerira, pozna pa ga ne kaj posebej. Izključena ni niti sovražnost do marksizma, ki se seveda ne artikulira odkrito, pač pa v nekakšni pasivni rezistenci.

Sistem financiranja oziroma subvencioniranja je tog in razbija kontinuirano pripravo knjig, praktično deluje kot eden od elementov počasne produkcije knjig. Temeljna marksistična družboslovna literatura praviloma ne izhaja, če ne dobi subvencije, zato se pomanjkljivosti sistema družbene podpore knjigi pri tej literaturi najbolj občutijo. Poleg tega so sredstva, namenjena za družbeno podporo knjig, ne le relativno majhna (tako da niti ne zadostujejo za vse relevantne naslove niti izdanih knjig ne pocenijo bistveno), temveč tudi vsako leto relativno manjša.

Sistem honoriranja, zlasti prevajalcev in urednikov te literature, je vse bolj nestimulativen. Stvari se na tem področju ne premaknejo nikamor, čeprav so avtorski honorarji ena manjših postavk v strukturi knjižne cene.

Cene knjig so previsoke, glavna postavka dražitve knjig pa so režijski stroški, ki knjigo nekajkrat podražijo. Večja kot je založba, večji so ti stroški in višja je cena knjige. Razpon povprečnih cen družboslovnih knjig med slovenskimi založbami je 1:9. (In večja je kot je založba, manj zaposlenih se ukvarja s produkcijo in distribucijo knjig.)

Zgovorno je tudi dejstvo, kako trdovratno vztrajajo slovenske založbe pri tiskanju dragih izdaj – od kvalitete papirja do formata in zunanje opreme. Pravijo, da ni tako majhne knjižne produkcije, ki bi bila v tem pogledu tako draga, da ne rečem luksuzna.

Priprava knjig je pri nas izredno počasna, in to velja za celoten proces produkcije knjige, od evidentiranja zamisli dalje. Posledica je dodatna dražitev knjige, krčenje programov, blokiranje novih zamisli in pobud, neaktualnost tekoče knjižne produkcije. Ob tem nam izjemni primeri kažejo, da je mogoče proizvesti knjigo tudi v nekajkrat krajšem času od povprečnega. Ta za prevodno temeljno marksistično literaturo praviloma ni krajši od dveh let, znaša pa tudi tri, štiri leta in več.

V distribuiranje tovrstne literature se investirajo minimalna sredstva; reklame, kakršne so deležne t. i. komercialne (pa tudi nekatere beletristične) izdaje, tu praviloma ne poznamo. Skrajni domet so tiskovne konference, na katerih ni pravega mesta ne za business ne za strokovno razpravo, neredko se predstavlja na njih po več knjig hkrati, četudi so vsebinsko še tako različne, le da je teh dodatnih stroškov čim manj. Povrh vsega so tovrstne prireditve v sredstvih javnega obveščanja pogosto malo manj kot zamolčane. (Vse to seveda ne gre na račun založb.)

Toliko o založništvu.

Tesno vezano na vprašanja založništva je tiskarstvo. Tu vladajo isti zakoni in isti problemi kot v celotnem »narodnem gospodarstvu«. Značilno je tudi, da večina slovenskih založb nima lastnih tiskarn, kjer pa jih imajo, so do njih prav tako v »vnanjem razmerju«.

Nadaljnji sklop vzrokov za aktualne razmere na področju izdajanja temeljne družboslovne teorije je treba iskati v družbenopolitičnih organizacijah. Tu temeljni problem ni v tem, da bi v njih ne bilo idejnopolitičnega usposabljanja, naslonjenega tudi na določeno knjižno bazo. Vprašanje je, kakšno je to usposabljanje. Modeli, ki so tu še vedno v veljavi, nikakor ne spodbujajo ne produkcije ne konsumpcije temeljne marksistične družboslovne literature.

Seveda ne gre le za idejnopolitično usposabljanje. Gre tudi za odnos do temeljne izvirne teoretske produkcije. Ko to vprašanje zastavljamo v zvezi z družbenopolitičnimi organizacijami, se včasih nehote spominjamo Marxove pripombe na račun »partijskih tovarišev«, ki revolucionarno teoretsko delo samo »tolerirajo« – za pomiritev »par lepih duš«.

To je pomembno, ker gre pri teh družbenih subjektih za organizirano bralstvo, ki je poleg tega interesno profilirano (vsaj naj bi bilo). Če bi stvari s te strani stekle, kot je treba, bi to bistveno vplivalo na programiranje in izdajanje temeljne marksistične družboslovne literature, na produkcijo in distribucijo množične, poceni in kvalitetne knjige.

V izobraževalnem sistemu, od osnovne šole do univerzitetnega študija, se temeljna marksistična literatura (niti na družboslovnih fakultetah) praviloma ne uporablja oziroma je študentom ni treba uporabljati. Še več, brali smo npr., da so prepovedali uporabo Komunističnega manifesta v neki osnovni šoli, pa da študentje Ekonomske fakultete zahtevajo, naj se na spisek obvezne študijske literature postavi Marxov Kapital, pa da na neki drugi ljubljanski družboslovni fakulteti postrani gledajo organiziran obštudijski študij Kapitala itn. Pri tem ne gre le za to, da s tem izgubljamo

številne organizirane bralce marksistične literature – kar bi v vseh pogledih ugodno vplivalo na produkcijo tovrstne literature pri nas –, temveč da izgubljam številne potencialne teoretike in marksiste.

Nadalje je treba omeniti znanstveno-raziskovalne ustanove. Te nimajo vpliva na založniško dejavnost, prav tako kot subjektivne družbene sile nimajo posebnega vpliva na delo teh institucij. Tako kot so potrpane zveze med izobraževalnim sistemom in založništvom, so pretrpane tudi med založništvom in znanstveno-raziskovalnimi institucijami. Pretrpane seveda, če domnevamo, da so nekoč bile vzpostavljene.

Zanimivo je, da se je velik del mlajših kadrov, ki danes prevajajo temeljno marksistično literaturo, za to usposobil mimo obeh teh sistemov, tako rekoč na svojo roko. Ne v programih družboslovnega ne v programih jezikoslovnega študija ni predvideno usposabljanje študentov za takšne naloge in dela.

ANA BARBIČ

Kmet-delavec: njegov položaj in vloga v razvoju kmetijstva in podeželja

I

Zaporedje pojmov v izrazu »kmet-delavec« vsiljuje misel, da je primarna aktivnost te družbenoekonomske kategorije kmetovanje, zaposlitev zunaj kmetijstva pa samo dodatna dejavnost. Res je sicer, da je kapitalistični način proizvodnje v drugi polovici 19. stoletja za svoj razmah potreboval veliko število delavcev in zato nujno rekrutiral delovno silo med kmečkim prebivalstvom, ki je takrat predstavljalo največji del populacije. Resnično pa je tudi dejstvo, da se del kmetov, ki so se zaposlili, ni mogel ali ni želel odpovedati zemlji; opredelili so se za dvojno zaposlitev in tako postavili temelje novi družbenoekonomski kategoriji, ki kljub nekaterim predvidevanjem ni izginila in je še danes pomemben ali vsaj poseben družbeni sloj tako v državah razvitega kapitalizma kot v socialističnih državah in državah tretjega sveta.

Prehodnost pojava kmeta-delavca je moč utemeljevati z dejstvom, da je človeku težko delati vse življenje na dve strani, še zlasti kadar mu to zaradi doseženega dohodka zunaj kmetije ni več potrebno. Zato je pričakovati, da morda že v drugi, prav gotovo pa v tretji ali četrti generaciji potomec praviloma za vselej obrne kmetiji hrbet. Domneva o prehodnosti same institucije kmeta-delavca pa izvira tudi iz prepričanja, da bo ta institucija izginila, kakor hitro bo kmetijska proizvodnja dosegla raven, ki bo kmetu zagotovila enak poprečni življenjski standard, kot ga imajo zaposleni, in narobe, kakor hitro bodo nižjekvalificirani in nekvalificirani delavci zaslužili zadosti, da se bodo lahko dostojno preživljali (Krašovec; 1974: 144).

Tako so v klasični marksistični analizi kmetov kmetje-delavci, dostikrat imenovani polproletarci, revni oziroma najbolj revni kmetje, ki ne morejo živeti samo od malega posestva, ampak so prisiljeni iskati dodatni zaslužek. Ker na svoji zemlji zaradi slabše opreme pridelajo razmeroma malo, se zadovoljujejo z nižjim zaslužkom pri bogatem kmetu, v lokalni

industriji ali zunaj svojega kraja pri opravljanju nekvalificiranih sezonskih del. Takšne trditve še vedno veljajo »v pogojih velike zaostalosti, slabe industrijske razvitosti, visoke agrarne prenaseljenosti, ki pospešuje beg iz vasi, zelo oddaljenih industrijskih centrov od vasi, dolgega delovnega dne (bodisi zakonito ali samo stvarno dolgega), slabe socialne zakonodaje in predvsem šibkega in nerazvitega delavskega gibanja«, ugotavlja Levstik v študiji o ekonomski in družbeni problematiki polproletariata v SR Sloveniji. Hkrati pa avtor opozarja na dejstvo, da tako dobiva polproletarec v razvitem kapitalizmu kot v socialističnih deželah razmeroma boljšo mezdo, kar mu omogoča investiranje v zemljo in mehanizacijo, tako da je njegov materialni položaj čestokrat boljši od položaja kmeta, ki ima preveliko posestvo in ne more iskati dodatnega zaslužka zunaj kmetijstva (Levstik; 1964: III.).

Hitri napredek tehnologije kmetijske proizvodnje in nagli razvoj kmetijske mehanizacije sta v zadnjih desetih, petnajstih letih bistveno spremenila tudi motive, zaradi katerih se kmetje zaposlujejo zunaj kmetijstva, oziroma znanim motivom dodala nove. Sodobno opremljenemu kmetu z usmerjeno proizvodnjo pogosto ne zadošča količina zemlje, ki jo ima na voljo (zemljiški maksimum), da bi v celoti izkoristil strojno opremljenost kmetije in družinske delovne sile. Zato se posamezni člani kmečkih gospodinjstev vse bolj pogosto zaposlujejo v nekmetijskih dejavnostih. Za Madžarsko, na primer, celo velja, da je dohodek tistih kmetov-delavcev, ki se zaposlujejo v tako imenovanih pomožnih aktivnostih, kot so gradbeništvo, storitvene dejavnosti, kooperacija z velikimi industrijskimi obrati, v splošnem višji od tistih, ki delajo v državnih podjetjih (Gyenes, 1981: 8).

Razmišljanja o položaju kmeta-delavca, o njegovem nižjem ali višjem dohodku v primerjavi s čistim kmetom ali industrijskim delavcem pridobijo na prepričljivosti, kakor hitro namesto posameznika upoštevamo njegovo družino ali gospodinjstvo, v katero je vključen. Ker sta lastnina zemlje in kmetijska proizvodnja tipično družinska zadeva, je treba nujno tudi pojav kmeta-delavca obravnavati v okviru družine oziroma gospodinjstva.

II

Za družino ali gospodinjstvo, ki pridobiva dohodek iz kmetijstva in nekmetijskih dejavnosti, se je pri nas nekako uveljavil izraz mešana kmetija, čeprav se pogosto uporablja tudi izraz mešano gospodinjstvo. Vprašanje o tem, kateri izraz najbolj ustreza večstranski dejavnosti gospodinjstva, nikakor ni obrobne pomena, saj mora besedni izraz kar se da zvesto izražati pojmovano vsebino.¹

¹ Priznati moramo, da različne stroke uporabljajo različne pojme (mešana kmetija, mešano gospodinjstvo, mešano gospodarstvo) in jih tudi različno definirajo. Da bi čimbolj ustrezno in natančno opredelili pojav večstranske zaposlitve oziroma večstranske dejavnosti »kmečkih«¹ gospodinjstev, so se junija 1981 zbrali v Ljubljani strokovnjaki iz različnih dežel

Ta vsebina pa je v primeru mešanih kmetij dokaj raznolika, saj moramo mešane kmetije razločevati po vrsti kriterijev. Glavno merilo je nedvomno delež dohodka iz kmetijstva in nekmetijskih dejavnosti v skupnem dohodku gospodinjstva. Dodatna in pojasnjevalna merila pa so, če naštejemo le nekatera, površina obdelovalne zemlje, vrsta kmetijske proizvodnje, strojna opremljenost, število in stratifikacijska struktura članov, ki se v okviru gospodinjstva ukvarjajo s kmetijsko dejavnostjo oziroma so zaposleni zunaj kmetijstva.²

V mnogih deželah še vedno opredeljujejo kot mešana samo tista kmečka gospodinjstva, katerih večji delež dohodka izvira iz nekmetijskih dejavnosti. Če takšna kmetija pridobiva polovico ali več dohodka iz kmetijstva, je opredeljena, ali natančneje, je bila še v začetku sedemdesetih let opredeljena kot čista kmetija.³ Prikazano pojmovanje premalo upošteva dejstvo, da se v svetu veča število tistih, ki jim je zaposlitev zunaj kmetije sicer glavna dejavnost, vendar tudi kmetijska dejavnost njihovih gospodinjstev ni zanemarljiva. Ob tem velja poudariti, da ne gre vedno le za čisti ekonomski učinek kmetovanja, temveč tudi za sociološke in psihološke dejavnike, ki spodbujajo tiste člane kmečkih gospodinjstev, ki se zaposlijo v nekmetijskih dejavnostih, da še naprej živijo v okviru svojega matičnega kmečkega gospodinjstva in seveda tudi prispevajo svoj delež k njegovi večji učinkovitosti.

Za kakšne dejavnike gre? Da bi se posameznik zaposlil zunaj kmetije, mu ni več potrebno zapustiti domačega gospodinjstva in se preseliti v mesto, kjer je težko priti do stanovanja in kjer je življenje mnogo dražje kot v podeželskem gospodinjstvu, ki ima vsaj nekaj obdelovalne zemlje. Dobre ceste in prometne zveze ali celo organiziran prevoz delavcev na delo in nazaj skrajšuje tudi čas, ki ga delavec porabi za pot na delo in domov. Mnogo pa je celo primerov, da večje delovne organizacije gradijo manjše obrate prav na podeželju, kjer je še dovolj delovne sile.

Dodaten motiv za življenje na podeželju postaja tudi pri nas, še bolj pogosto pa v razvitem zahodnem svetu ekološka čistost okolja. Mesta namreč postajajo zaradi svoje onesnaženosti vse manj privlačna, kar potrjuje tudi vse močnejša težnja po izseljevanju iz velikih mest, pri nas pa iz mestnih centrov v okolico. Ta okolica sicer ni pravo podeželje, ki je še vse pre malo privlačno zato, ker s storitvenimi dejavnostmi ni tako opremljeno kot mesta, temveč le bližnja okolica mest, kjer nastajajo nova primestna, pretežno bivalna naselja. Zato je toliko bolj pomembno spod-

na seminarju o mešanih gospodarstvih. Pobudo zanj je dal in ga organiziral medakademjski odbor jugoslovanskih akademij znanosti pod predstvom Staneta Krašoveca s slovenske akademije. Ker poročilo o seminarju in njegovih zaključkih še ni izdelano, v tem sestavku še ni možno posredovati ugotovitev seminarja.

² OECD (The Organization for Economic Cooperation and Development) je že pred nekaj leti uvedla v vseh deželah članicah razločevanje mešanih kmetij po deležu v skupnem dohodku gospodinjstva na mešane kmetije tipa 1 in mešane kmetije tipa 2, ker se ekonomsko različno obnašata. Medtem ko se tip 1 (dohodek od kmetijstva je večji kot od nekmetijskih dejavnosti) usmerja v povečanje produktivnosti, pa sta za tip 2 (nekmetijska dejavnost predstavlja večji delež dohodka gospodinjstva) hektarski donos in rentabilnost kmetije manj pomembna.

³ *Primeri takšnih opredelitev obširno obravnava in komentira Krašovec v svoji razpravi »K splošnemu vprašanju kmeta-delavca«*. Ekonomski zbornik, VII. letnik, Ljubljana: 1965, str. 3–60.

bujati zaposlene člane mešanih gospodinjstev, da ne zapustijo podeželja, ker bi se to sicer kmalu izpraznilo. Torej kmeta-delavca ne gre obravnovati in vrednotiti le kot kmetijskega proizvajalca, temveč tudi, če ne celo predvsem – kot prebivalca podeželja. (Glaj tudi: Štefe, 1981: 87–90.) Prav zato, ker mešane kmetije združujejo zaposlene člane gospodinjstva na podeželju, jim pripada posebna vloga v preprečevanju praznjenja podeželja in s tem tudi pomembna vloga v večanju obrambne sposobnosti dežele.

III

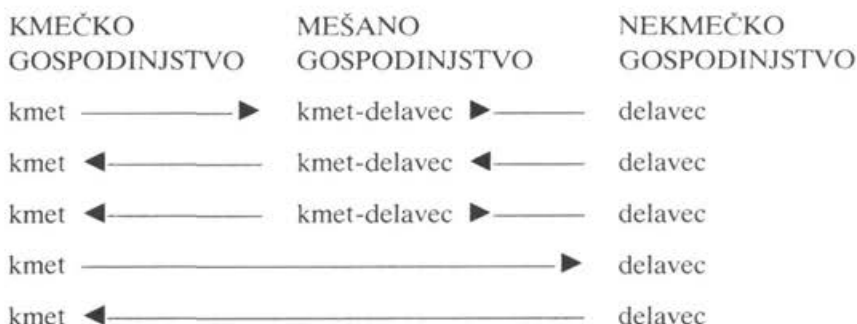
Če kot izhodišče razmišljanj o trajnosti ali prehodnosti mešane kmetije kot institucije vzamemo mešano gospodinjstvo in ne posameznika z dvojno zaposlitvijo, postane teza o začasnosti tega pojava relativna.

Po mnenju S. Krašovca, ki se je doslej pri nas najbolj intenzivno ukvarjal s problemi kmetovalcev in mešanih gospodinjstev, teze o začasnosti oziroma prehodnosti institucije kmeta-delavca ne gre jemati statično. Po njegovem se »stanje nerazvitosti ali zaostajanja poljedelstva ali nekega rajona sploh lahko obnavlja na višjih ravneh in tedaj verjetno tudi kombinacija z zaslužki v nekoliko drugačnih oblikah. Družbeno potrebno delo, ki ustvarja vrednost, ni glede svoje količine niti v poljedelstvu nekaj sekularno stalnega. Kakor je dejanski razvoj zadnjih desetletij potrdil, da v nacionalnem obsegu narašča poprečna velikost agrarnega posestva, tako narašča tudi mejna velikost posestva, ki lahko še dostojno preživlja obdelovalca, ne da bi v splošnem bil odvisen še od drugega dodatnega zaslužka ali dohodka... Tisti, ki se znajdejo pod novo mejo, prehajajo na drugo, dodatno aktivnost – bodisi sami, bodisi s člani družine, kjer je in če je mogoča, ali pa zapuščajo zemljo v celoti. Evropska gospodarska skupnost je s svojo močjo integracije privedla do dviganja te meje od Francije do Nemčije in Italije. V tem naglem premikanju meje je začelo naraščati tudi število posestnikov, katerih gospodinjstva kombinirajo skupni dohodek z vrsto zelo različnih nekmečkih zaslužkov...« (Krašovec, 1974: str. 145, 146.)

Ta Krašovčeva razmišljanja citiram iz dveh razlogov: prvič, mnogi politiki, pa tudi znanstveniki pri nas zapirajo oči pred tem pojavom ali pa vztrajajo na klasičnem marksističnem pojmovanju prehodnosti kategorije kmeta-delavca. Drugi razlog pa je Krašovčevo poudarjanje dinamičnosti tega pojava – o tem izčrpno govori v nadaljevanju navedenega članka – ki zavzema v zgodovinskem razvoju glede na stopnjo razvitosti proizvodjalnih sil ter konkretnih proizvodjalnih in družbenopolitičnih odnosov različne pojavne oblike in različen obseg. Čeprav se v nekaterih obdobjih število mešanih kmetij oziroma kmetov-delavcev večja, v drugih pa zmanjšuje – odvisno pač od prevladujočih ekonomskih tokov in zakonitosti – so ti v sodobnem svetu in tudi v naši samoupravni socialistični družbi pomembna

družbenoekonomska kategorija, ki ji je potrebno nameniti ustrezno družbeno in znanstveno pozornost.

Teoretično ponazarja dinamičnost različnih kategorij gospodinjstev (kmečkih, mešanih in nekmečkih) in njihovo mobilnost naslednji shematski prikaz:

Medtem ko je ali je vsaj v preteklosti bil glavni razlog prehajanja kmečkih gospodinjstev v nekmečka, bodisi neposredno, bodisi posredno preko mešanih gospodinjstev, predvsem ekonomske narave, pa se v primeru nasprotnega prehoda (takšni primeri so pri nas le izjeme) in v primeru polarizacije mešanih gospodinjstev bodisi v kmečka, bodisi v nekmečka pridružujejo ekonomskim tudi drugi motivi, ki lahko postanejo celo odločilni dejavniki prehoda gospodinjstva iz ene v drugo kategorijo. Med takšne motive sodijo v razvitem svetu želja po begu iz urbane prenaseljenosti, ponovno uveljavljanje vrednot podeželskega načina življenja, čistega okolja in pristnih sosedskih stikov v zameno za odtujenost bivanja v tesnih mestnih ulicah in stolpnica kot tudi privlačnost samega dela na zemlji, ki postaja zaradi vse bolj razvite tehnologije in mehanizacije vedno manj naporno, pa tudi časovno krajše. Dodatno pa večja zanimanje za obdelovanje zemlje nagla rast življenjskih stroškov, med katerimi ima hrana pomembno mesto.

Očitno so prehodi iz kmečkih v nekmečka gospodinjstva in narobe prek mešanih gospodinjstev pogostejši kot pa neposredno iz ene v drugo ekstremno kategorijo. Kljub temu se zdi, da prehodi iz kmečkih gospodinjstev neposredno v nekmečka niso le izjema. Povzročajo jih predvsem nagli skoki generacij mladih vzdolž nekaterih stratifikacijskih razsežnosti, kot so izobrazba ali družbenopolitične funkcije, popolno pomanjkanje interesa za kmetovanje in prostorska gibljivost (migracija) iz različnih vzrokov.

Torej imamo v dosedanjem zgodovinskem razvoju in v predvidljivi prihodnosti opraviti na eni strani z razmeroma stalno kategorijo mešanega gospodinjstva (relativna je predvsem njena številčnost v posameznih obdobjih in dežalah), na drugi strani pa z relativno prehodnostjo, kar

zadeva pripadnost različnih generacij posameznih gospodinjstev tej družbenoekonomski kategoriji.

O pomembnosti kategorije mešanih gospodinjstev v nekem družbenoekonomskem prostoru je moč sklepati že na podlagi njene obsežnosti. V sodobnem razvitem svetu je očitna težnja po večanju števila mešanih kmetij ne le zaradi ekonomskih, temveč tudi zaradi mnogih drugih že omenjenih motivov. Za ilustracijo o razširjenosti te kategorije naj omenim le nekaj primerov. Na Poljskem je možno kot mešana gospodinjstva opredeliti skoraj polovico kmečkih gospodinjstev (Tryfan, 1980: 12). Na Japonskem, kjer tradicija dodatne zaposlitve članov kmečkih gospodinjstev sega daleč v preteklost (sredina 19. stoletja in še dalj), je po podatkih za leto 1980 med vsemi kmečkimi gospodinjstvi samo še 13,4 odstotke čistih kmetij in kar 86,6 odstotkov mešanih kmetij, medtem ko je bilo še leta 1950 vsakih polovico (Kada, 1981). Za Jugoslavijo navajamo iz popisa kmečkih gospodinjstev podatke za 1969. leto: po njih znaša delež mešanih gospodinjstev v skupnem številu gospodinjstev z individualnimi gospodarstvi 43,8 odstotkov v skupnem številu vseh gospodinjstev v državi (citirano po: *Mješovita domačinstva i seljaci-radnici u Jugoslaviji*, skupina avtorjev, 1980: 233). Gre sicer za dvanajst let stare podatke, ki pa bodo ob primerjavi s podatki letošnjega popisa prebivalstva pomagali odgovoriti na vprašanje o večanju ali upadanju števila mešanih kmetij. Domnevamo, da število teh kmetij pri nas raste podobno kot v razvitih deželah, zato bomo opredeljevali njihovo vlogo in pomen v naši družbi z vidika razvoja kmetijstva in podeželja, posredno pa tudi z vidika celotne družbe.

IV

Tako kot čista tudi mešana kmetija prideluje hrano za svoje potrebe. Čista kmetija mora za svoj obstoj kmetijske pridelke tudi prodajati, medtem ko za mešano kmetijo to ni nujno. Kljub temu tudi mešane kmetije, predvsem tiste, ki pridobivajo več dohodka od kmetijstva kot iz nekmetijskih dejavnosti (tip 1), del svojih pridelkov prodajajo in se zaradi tega tudi odločajo za usmerjeno proizvodnjo. Določitev, ali se bo mešana kmetija usmerila pretežno v tržno proizvodnjo ali pa bo svojo aktivnost namenila predvsem pridelovanju hrane za svoje potrebe in morda še za potrebe tistih družbenih članov, ki živijo zunaj gospodinjstva, ni odvisna samo od ekonomske in vrednostne naravnosti takšnega gospodinjstva, marveč tudi od površine in kakovosti zemlje, ki jo ima v lasti. V primeru tržne proizvodnje gospodarski prispevek mešanih kmetij tipa 1 verjetno ni manjši od prispevka čistih kmetij, če primerjamo le ti dve kategoriji. Narobe, nekateri podatki govore celo v prid tezi, da usmerjena mešana kmetija lahko pridelata na enaki površini več hrane kot čista kmetija, ker v kmetijsko dejavnost investira tudi dohodek iz nekmetijstva. Vrednost skupne kmetijske proizvodnje je sicer večja na čistih kot na mešanih

kmetijah – prve imajo praviloma več obdelovalne površine kot druge – medtem ko je vrednost proizvodnje na hektar obdelovalne zemlje večja na mešanih kot na čistih kmetijah. Joko Sparavelo, ki navaja takšne podatke, ob tem poudarja, da večina mešanih kmetij v Bosni in Hercegovini, za katero veljajo prikazane posplošitve, pripada ekonomsko najbolj razvitim območjem, za katere je značilen najnižji delež kmečke populacije in hkrati najvišji odstotek zaposlenega prebivalstva (Sparavelo, 1981). Do podobnih ugotovitev sta prišla tudi S. Popović in M. Nikolić. Navajata podatke, po katerih čiste kmetije nekoliko prednjačijo pred mešanimi kmetijami po rastlinski proizvodnji za trg, zato pa mešane kmetije pride-lajo za trg več živine kot čiste kmetije.

Kmetija		Delež lastne rastlinske proizv. za trg	Delež lastne živalske proizv. za trg
1970	čista	30,8%	47,8%
	mešana	28,2%	49,4%
1977	čista	25,7%	47,3%
	mešana	22,7%	51,7%

Vir: Popović in Nikolić, 1981.

• Iz Slovenije naj opozorim na študijo Kmetijskega inštituta Slovenije o stanju in možnostih razvoja kmetijstva v Suhi krajini iz leta 1980. Predvsem izstopa podatek, da je od skupaj 2200 anketiranih kmetij kar 54,1 odstotek mešanih kmetij prvega tipa (vsaj en član gospodinjstva je redno zaposlen in vsaj eden dela samo na kmetiji), 20 odstotkov čistih kmetij, slabih deset odstotkov je mešanih kmetij drugega tipa (vsi člani gospodinjstva so redno zaposleni), 2,7 odstotka kmetij pa je opuščeni. Avtorji študije ugotavljajo, da so najbolj vitalne mešane kmetije prvega tipa. Čiste kmetije so populacijsko šibkejše od poprečja. Manj ugodna je tudi njihova starostna sestava, tako da vse sedanje čiste kmetije nimajo razvojnih možnosti. Avtorji študije hkrati ugotavljajo, da tržnost mešanih kmetij prvega tipa v poprečju le malo zaostaja za tržnostjo čistih kmetij, čeprav je med velikimi tržnimi proizvajalci (tržnost nad 100.000 din) vendarle razmeroma več čistih kmetij (Gliha, Kovačič, Rednak, 1981: 336, 337). Vsiljuje se misel, da je v prikazanem primeru tržnost vezana na količino obdelovalne zemlje, ki bi lahko pojasnila ugotovitev o nekoliko manjši tržnosti mešanih kmetij prvega tipa v primerjavi s tržnostjo čistih kmetij.

Najmanj, kar lahko povzamemo iz prikazanih podatkov, je ugotovitev, da ob kmetijski proizvodnji mešanih kmetij ni razloga za pesimizem. Narobe, nekateri razlogi govore celo v prid večje produktivnosti na mešanih kmetijah v primerjavi s čistimi kmečkimi gospodarstvi. Kateri so ti razlogi?

Glede na to da je eden ali več članov mešanega gospodinjstva redno zaposlenih zunaj kmetijstva, morajo večino dela na kmetiji opraviti drugi člani gospodinjstva. Pojavi se nova delitev dela med družinskimi člani. Vlogo »gospodarja« običajno prevzame eden od članov, ki niso zaposleni. Dostikrat so to kmečke žene, ki v novih razmerah prevzamejo poleg vloge matere in gospodinje še vlogo gospodarice posestva ne glede na formalno lastništvo zemlje. Zaradi kumuliranja vlog nujno pride do racionalizacije dela, katere pomemben element je usmerjena proizvodnja. Ta vse bolj prehaja od delovne ekstenzivne na delovno intenzivnost ne samo zaradi manjšega števila delovnih rok za kmetijsko proizvodnjo, temveč tudi zaradi tega, ker imajo mešane kmetije praviloma manjšo količino obdelovalne zemlje kot čiste kmetije. To pa nikakor ne pomeni, da člani gospodinjstva, ki so zaposleni, v prostem času ne pomagajo na kmetiji. Narobe, s svojim delom prispevajo k učinkovitejšemu poslovanju kmetije, Tudi v primeru, da mešana kmetija ni usmerjena v tržno proizvodnjo, temveč prideluje hrano pretežno za lastne potrebe, ni moč zanikati njenega gospodarskega pomena. Mešana gospodinjstva namreč v tem primeru ne nastopajo na trgu kot potrošniki kmetijskih pridelkov, ker jih pač pridelajo sami. Čeprav je takšen »pasiven« gospodarski prispevek manjši od prispevka tržne proizvodnje, ima svojo ekonomsko vrednost zlasti v primerih, ko ima mešano gospodinjstvo na voljo majhne površine obdelovalne zemlje ali površine, ki so manj primerne za usmerjeno proizvodnjo. Dodatno k temu se dohodek, ki ga v mešano kmečko gospodinjstvo prinesejo člani, zaposleni zunaj kmetijstva, pogosto vloga v modernizacijo kmetijske proizvodnje (nakup mehanizacije, adaptacija gospodarskih poslopij), zlasti v primerih, ko so za to ugodni tudi družbenopolitični pogoji.

Poleg prispevka k delu in vlaganjem v kmetijo ne gre prezreti vrednot, ki ga iz delavskega, industrijskega in večinoma urbanega okolja prinašajo na podeželje tisti, ki so zaposleni zunaj kmetije. Zaposleni člani gospodinjstva, predvsem tisti, ki opravljajo kvalificirano delo, prenašajo na kmetijo značilnosti industrijske proizvodnje (tržna usmerjenost, organizacija dela, dohodkovno povezovanje, načrtovanje), te pa se ne razlikujejo od značilnosti kmetijske proizvodnje, katere glavni cilj je pridelati čim več ob čim manjših stroških (v denarju in delu).

Zaposleni se v industrijskem okolju navadijo fleksibilnosti v mišljenju in odločanju, tipičnem za industrijskega delavca in še vedno atipičnem za (našega) kmeta, ki je zaradi stoletja dolge tradicije in navad tog in stereotipen v svojem mišljenju in odločanju (Trstenjak, 1981). Moderna družba, nagli razvoj tehnologije in upravljanja pa terja tudi od kmeta sposobnost hitrega prilagajanja in spreminjanja tradicionalnih vrednot. Prav v tem lahko dobiva nove vzpodbude in nova znanja od tistih članov gospodinjstva, ki so zaposleni zunaj kmetijstva, če sam ni osebno zaposlen z obojim – kmetovanjem in delom zunaj kmetijstva.

Naštete možne prednosti mešanih gospodinjstev pred kmečkimi pa nikakor niso nujno tudi resnično izkoriščene, temveč so samo relativne v smislu, da ima mešano gospodinjstvo boljše možnosti, da se sodobno organizira in opremi ter prevzame in prilagodi vrednote industrijskega okolja kmetijski proizvodnji.

Opozoriti pa velja tudi na prednosti, ki jih imajo čiste kmetije pred mešanimi. Čiste kmetije imajo običajno na voljo več obdelovalne zemlje, člani kmečkih gospodinjstev so na zemljo bolj navezani in ekonomsko prisiljeni, da jo optimalno izkoriščajo. Zato dostikrat hitreje kot pa člani mešanih gospodinjstev uvidijo pomen povezovanja in sodelovanja v kmetijskih zadrugah in temeljnih organizacijah kooperantov ter tudi v okviru krajevne skupnosti kot temeljne samoupravne skupnosti krajanov, prek katere občani zadovoljujejo svoje skupne potrebe. Z drugimi besedami, mešane kmetije so v primerjavi s čistimi bolj učinkovite na mikro ravni, to je na ravni samega gospodinjstva, čiste kmetije pa na makro ravni, na ravni povezovanja in delovanja v širših skupnostih. Nekateri celo menijo, da mešane kmetije ovirajo hitrejši razvoj kmetijstva, ker jim je kmetovanje postranska dejavnost in da zagotovo ovirajo in bodo ovirale zložbe zemljišč, uvajanje novosti itd. (Lipušček, 1981: 348). Takšnih in drugačnih trditev nikakor ne gre prehitro posploševati, saj je nujno razlikovati med tipi mešanih kmetij, ki se nedvomno razlikujejo po svojem odnosu do kmetovanja in kmetijstva, do različnih oblik sodelovanja in povezovanja ter do pomena podeželja za vso družbeno skupnost.

V

Doslej smo obravnavali kmeta-delavca in mešano kmetijo z vidika kmetijstva in podeželja. Sedaj pa si oglejmo kmeta-delavca še v drugi vlogi, to je, kot delavca v industriji ali drugih opravilih v rednem delovnem razmerju. Pogosto je slišati, da je tak delavec v redni zaposlitvi manj učinkovit, ker prihaja utrujen na delo in ker nima razvitih delovnih navad in vrednot industrijske družbe, da pogosto izostaja z dela, zlasti v času večjih opravil na kmetiji, da zato v večjem številu kot drugi zaposleni obremenjuje zdravstveno varstvo in podobno. Še bi lahko naštevali pomisleke proti kmetu-delavcu, razširjene zlasti med tistimi, ki s to skupino nimajo neposrednih stikov. Nedvomno takšni pomisleki niso povsem iz trte izviti, marveč imajo, ali natančneje, so vsaj delno imeli realno podlago. Utemeljeni so verjetno tedaj, kadar kmet-delavec dejansko opravlja oba poklica: obdeluje zemljo in je hkrati redno zaposlen zunaj kmetije. Danes pa v največ primerih obe vlogi nista enakovredni. Ker je delo v mešanem gospodinjstvu razdeljeno, se zaposleni člani posvečajo pretežno svoji zaposlitveni dejavnosti, delo na kmetiji pa jim je samo dodatna dejavnost. Kot tako je delo na kmetiji psihično manj obremenjujoče, saj odgovornost za delovanje mešanega gospodinjstva nosi tisti član družine, ki ni zaposlen. Manjšo fizično obremenjenost, ki ne izčrpava

delavčevih telesnih moči, pa zagotavljata sodobna tehnologija in strojna opremljenost mešanih gospodinjstev. Ni sicer mogoče trditi, da je za zaposlenega delo na kmetiji povsem rekreativne narave, prav tako pa ni moč zagovarjati stališča, da takšno delo zmanjšuje delavčevo produktivnost na delovnem mestu in njegovo samoupravljalno zavzetost v delovni organizaciji. Celo več, delavec-kmet prinaša s seboj na delovno mesto tradicionalne vrednote delovnega kmeta, ki mu je jasno, da je učinkovitost (produktivnost) njegovega dela odvisna od njega samega in da za neuspeh ne more kriviti kolektiva (Trstenjak, 1981.)

Problem učinkovitosti delavcev-kmetov v delovnih organizacijah obravnava že študija o ekonomski in družbeni problematiki polproletarcev iz začetka sedemdesetih let. Obširna anketa, ki so jo strokovnjaki opravili v več velikih delovnih organizacijah (v tovarni elektroporcelana Izlake, občina Zagorje ob Savi, v rudniku rjavega premoga Zagorje, v tovarni celuloze Videm-Krško, v rudniku Mežica, v jeklarni Ravne na Koroškem, v opekarni v Gornji Radgoni in jeseniški železarni) je pokazala predvsem dvoje: prvič, v proučevanih delovnih organizacijah je delež kmetov-delavcev izredno velik. Giblje se od 30 do 85 odstotkov (za Litostroj in jeseniško železarno ni ocene njihovega deleža); drugič, predstavniki vseh delovnih organizacij pozitivno ocenjujejo delovni prispevek delavcev-kmetov tako glede produktivnosti njihovega dela kot glede števila izostankov in fluktuacije (Levstik, 1964: 65–76)

V delovnih organizacijah, kjer se kmetje-delavci po ničemer ne ločijo od drugih delavcev, jim tudi ne namenjajo posebne pozornosti. Takšno mnenje je bilo zaslediti v tovarni nogavic Polzela (Barbič, 1981: 331), potrdili pa so ga tudi podatki študije, ki jo je opravila skupina sociologov dolenjske regije. Spremljanje doseganja norm v štiriletnem obdobju na primerih skupine delavcev in skupine kmetov-delavcev, bolj ali manj izenačenih po delovnih operacijah, starosti in spolu, je dokazalo, da se obe skupini v doseganju norm ne razlikujeta. Proučevanje odsotnosti z dela na vzorcu večje delovne organizacije pa je pokazalo, da kmetje-delavci celo v manjšem številu izostajajo z dela kot drugi delavci (Kovačič in sodelavci, 1981).

Z vidika samega delavca-kmeta se prednosti dvojne aktivnosti kažejo predvsem v višjem življenjskem standardu mešanih gospodinjstev, tako v primerjavi s čistimi kmečkimi kot čistimi delavskimi organizacijami. Del tega standarda izražajo višji dohodki na člana mešanega gospodinjstva v primerjavi z delavskim gospodinjstvom. Po podatkih študije o delavcu-kmetu v dolenjski regiji je znašal poprečni dohodek v letu 1980 na člana družine v mešanem gospodinjstvu 77.334,00 dinarjev, na člana delavske družine pa le 52.900,00 dinarjev. Avtorji sicer navajajo, da je pri dohodku mešanega gospodinjstva nujno upoštevati, da se ves prihodek kmetije ne preliva v osebno porabo, ker ga velik del poberejo vzdrževanja strojne opreme, nakupi nove opreme, gnojila in pokrivanje drugih potreb. Kljub temu da se po odštetju teh izdatkov razmerje med dohodkom na

člana delavske družine in dohodkom člana družine kmeta-delavca bistveno spremeni, avtorji študije menijo, da je ekonomski položaj delavca-kmeta boljši od ekonomskega položaja delavca, če ne zaradi drugega, pa vsaj zaradi tega, ker delavec-kmet pokriva velik del prehrambenih potreb iz lastne kmetije.

VI

Problemov mešanih kmetij, kmetov-delavcev in kmetijstva nasploh ni moč reševati le v okviru kmetijstva in delovnih organizacij, v katerih delajo kmetje-delavci, temveč samo v okviru celotne družbe. Predvsem se moramo vsi zavedati pomena kmetijstva kot gospodarske panoge in kot zadrževalca deagrarnizacije podeželja.

Če izhajamo iz družbenega cilja, potrjenega v resoluciji III. kongresa samoupravljalcev Jugoslavije, da moramo razviti kmetijstvo in proizvodnjo hrane do takšne mere, da bomo pokrili domače potrebe in povečali izvoz, si moramo prizadevati, da bomo v celoti izrabili obdelovalne površine in povečali pridelek na zasebnih posestvih (Resolucija III. kongresa samoupravljalcev Jugoslavije, 1981: 25).

Upravičena bojazen pred skorajšnjo izgubo obdelovalne zemlje zaradi opuščanja kmetovanja, zapravljanja obdelovalnih površin, pozidavanja najbolj plodne zemlje ipd. zahteva organizirano družbeno akcijo in angažiranje vseh socialističnih sil, da se ti trendi zaustavijo in obrnejo v prid večjega in čim bolj smotrnega izkoriščanja kmetijskih površin oziroma njihove popolne izrabe. Pri uresničevanju tega cilja lahko igrajo mešane kmetije izredno pomembno vlogo, saj prav te zagotavljajo, da bo obdelana tudi zemlja tistih kmetij, katerih obseg obdelovalnih površin ni tolikšen, da bi zagotavljal primeren dohodek vsej družini. Tudi v primeru, da je kmetija dovolj velika, nekateri družinski člani, predvsem mlajši, vseeno ne želijo postati kmetje, vendar pa kmetije ne zapustijo, čeprav se zaposlijo, in tako ohranijo delovni in socialni stik s kmetijo in podeželjem. Vlaganje dela dohodka, pridobljenega z nekmetijsko dejavnostjo, v kmetijo, prenašanje informacij in vrednot industrijske proizvodnje v takšno gospodinjstvo ima nemalokrat za posledico pospešeni razvoj mešane kmetije.

Podeželje kot pomemben dejavnik splošnega ljudskega odpora in teritorialne obrambe, varstva okolja ter ohranjanja naravnih in kulturnih bogastev zahteva še posebno družbeno skrb. Ta se ne sme začeti in končati z načelnimi sklepi, temveč se mora pokazati v strategijah za njihovo uresničevanje. Treba je torej izdelati poti, po katerih bomo take cilje uresničevali, ter predvideti načine za spremljanje in kontrolo izvajanja zastavljenih strategij.

Pospešeni procesi deagrarnizacije podeželja zaradi industrijskih potreb po delovni sili, pa tudi zaradi slabih družbenih pogojev za kmetovanje v neposredni preteklosti so grozili povsem izprazniti podeželje. To pa ne bi

pomenilo samo povečanja neobdelanih zemljiških površin, temveč hkrati tudi večanje prepada med razvitimi in manj razvitimi, hribovskimi območji ter zmanjševanje obrambnih sposobnosti dežele.

Pri reševanju problemov podeželja gre spet pomembna vloga članom mešanih gospodinjstev, zaposlenih zunaj kmetijstva oziroma mešanim kmetijam. Kmetje-delavci morda res niso več vsi zainteresirani za obdelovanje zemlje, vendar to sploh ni nujno potrebno ker za zemljo skrbe tisti člani družine ali gospodinjstva, ki so ostali na kmetiji. Važno je predvsem to, da kmetje-delavci ne zapustijo vasi, da ostanejo prebivalci podeželja in kot krajani zainteresirani za njegov razvoj.

Dodatno k temu pa zaposleni zunaj kmetije, zlasti tisti iz oddaljenih vasi in zaselkov ter hribovskih območij, prispevajo tudi k zmanjševanju razlik med podeželjem in večjimi, bodisi industrijskimi, bodisi upravno-političnimi središči. Ker gre v vseh primerih zaposlenih članov mešanih kmetij za dnevne migracije, se na videz zmanjšuje celo dejanska razdalja med krajem zaposlitve in krajem bivanja. Na ta način pa se zmanjšuje tudi socialna razdalja, saj zaposleni člani dan za dnem prinašajo domov informacije, ki bi bile članom gospodinjstva, ki delajo na kmetiji, sicer težje dostopne. V osebnih stikih pa gre tudi za oblikovanje stališč in vrednot, ki niso več tipična stališča in vrednote neposrednega ruralnega okolja, temveč se vanje vpletejo stališča in vrednote širšega družbenega okolja (Barbič, 1981: 329). Naj sklenem: delavci-kmetje so nekakšen most med delavci in kmeti, med urbanimi središči in podeželjem ter s tem pomembno prispevajo k razvoju kmetijstva in podeželja.

UPORABLJENA LITERATURA

- Barbič, Ana. Skrb za razvoj podeželja in kmetijstva: primer občine Žalec. *Sodobno kmetijstvo*. Ljubljana, 1981, let. 14, št. 9, str. 328–332.
- Gliha, Slavko Matija Kovačič in Miroslav Rednak. Stanje in možnosti razvoja kmetijstva v Suhi krajini. *Sodobno kmetijstvo*. Ljubljana, 1981, let. 14, št. 9, str. 334–337.
- Gynes, Antal. *Rural Employment in Hungary within the Circumstances of the Large-scale Transformation of Agriculture and Rapid Industrialization*. Referat na XI. evropskem kongresu za ruralno sociologijo. Espoo, Finska 9.–15. september 1981.
- Kada, Ryhoei. Part-time farming in Japan. *Seminar o mešanih gospodinjstvih*. Ljubljana, 22.–24. junij 1980.
- Kovačič, Boštjan in sodelavci. Dolenjska regija: njene razvojne dileme in sociološke karakteristike polproletarcev. Referat na posvetu *Sociološki preseki slovenske družbe*. Slovensko sociološko društvo, Otočec, 18. in 19. junij 1981.
- Krašovec, Stane. K splošnemu vprašanju kmeta-delavca. *Ekonomski revija*. Ljubljana, 1974, št. 2–3, str. 143–157.
- Levstik, Jože (nosilec raziskave). *Ekonomski in družbeni problematika polproletariata v SR Sloveniji*. Ljubljana, 1964, poročilo skladu Borisa Kidriča.
- Lipušček, Miha. Živnorejca na Primorskem – da ali ne? *Sodobno kmetijstvo*. Ljubljana, 1981, let. 14, št. 9, str. 347–350.
- Mješovitva domačinstva i seljaci-radnici u Jugoslaviji (skupina avtorjev). Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1980.
- Popović, Sveta in Milan Nikolić. Mixed households in Less Developed Areas of Yugoslavia. *Seminar o mešanih gospodinjstvih*. Ljubljana, 22.–24. junij 1981.
- Resolucija III. kongresa samoupravljalcev Jugoslavije. Knjižnica Sindikati, 1981, str. 40.
- Sparavelo, Joko. Adaptation of Mixed Farms to Multiple Professions. *Seminar o mešanih gospodinjstvih*. Ljubljana, 22.–24. junij 1981.
- Štefe, Tomo. Preobrazba podeželja. *Sodobno kmetijstvo*. Ljubljana, 1981, let. 14, št. 3, str. 87–90.
- Trstenjak, Anton. The Adjustment of Part-time Farmer from an Economic and Psychological Point of View. *Seminar o mešanih gospodinjstvih*. Ljubljana, 22.–24. junij 1981.
- Tryfan, Barbara. Factors Influencing the Income of an Agricultural Family in Selected European Countries. *FAO: Fifth Session of the Working Party on Home Economics for Europe*. Innsbruck, 8.–12. september 1980.

Ali je možen prerod delavskega gibanja v ZDA

(Pogovor Vukašina Pavlovića s Stanleyem Aronowitzem)*

VUKAŠIN PAVLOVIĆ:

Kaj lahko poveste o najpomembnejših frontah razrednih bojev v sodobni ameriški družbi – o delavskih in sindikalnih akcijah v javnem in zasebnem sektorju?

STANLEY ARONOWITZ:

V sedanjem trenutku imamo težave na obeh teh bojnih frontah. Na boj proti kapitalu v proizvodjalnih gospodarskih panogah močno vpliva, da je tudi ZDA zajela sedanja svetovna gospodarska kriza. Kapital postavlja sindikatom zahteve po restitucijah (ali kot pravimo pri nas – »give-backs«), se pravi, da zahteva od sindikatov in delavcev, naj se odrečejo dosežkom, ki so si jih z velikim trudom pridobili v zadnjih petih, desetih ali petnajstih letih. Marsikdaj delodajalci opozarjajo delavce, da bo kapital, če se delavci ne bodo odrekli doseženim pridobitvam – povečanju mezd ali beneficijam na pokojninskem, zdravstvenem in drugih področjih – ustavil delo tovarne, umaknil kapital in investiral kje drugje. Nekajkrat so bili delavci prisiljeni sprejeti sklep o dolgotrajni stavki, vendar pa so v zadnjih nekaj letih številne od teh stavk propadle.

Najpomembnejši boji potekajo danes na dveh frontah. V javnem sektorju delavci zelo odločno in bojevito stavkajo zaradi zahtev krajevnih in zveznih oblasti ter zvezne vlade, naj se odrečejo doseženim pridobitvam. Najslovitejši boj v javnem sektorju je gotovo stavka kontrolorjev poletov, med katero je predsednik Reagan odpustil 14.000 delavcev (11.000 jih je še zmeraj brez dela), in sicer se je skliceval na to, da so stavke javnih uslužbencev prepovedane. Tudi v lokalnih okvirih potekajo številni boji, na primer, med učitelji, nadalje med krajevnimi uslužbenci itd.

Hkrati z omenjenimi boji v javnem sektorju potekajo boji v zasebnem. Tako v javnem kot v zasebnem sektorju zahtevajo od delavcev, naj

* Stanley Aronowitz je vidnejši teoretik delavskega in sindikalnega gibanja v ZDA. Sodeloval je na lanskoletni tribuni »Socializem v svetu« v Cavtatu, kjer se je z njim pogovarjal V. Pavlović. – op. ur.

se odrečejo pridobljenim pravicam, le da lahko v nasprotju z zasebnim sektorjem vlada zaposlenim v javnem sektorju reče: »Če boste stavkali, bomo uporabili zakon, ki prepoveduje stavke javnim uslužbencem, denarno vas bomo kaznovali, lahko pa vas tudi zapremo ali odpustimo,« kot se je to zgodilo, ko so stavkali kontrolorji poletov.

Ena izmed pomembnih in ofenzivnih akcij je bila akcija mestnih uslužbencev v kalifornijskem San Joseju. San Jose je danes tretje največje kalifornijsko mesto – ima 700.000 prebivalcev, županuje pa mu ženska, ki se ima za feministko. Ko je sindikat zahteval, naj se sprejme sporazum, s katerim se bo vlada zavezala, da bodo »primerljiva dela« (takoj bom pojasnil, kaj je to) enako plačana, je vlada tak sporazum zavrnila, delavci pa so začeli stavko, ki se je uspešno končala tako, da je bila njihova zahteva ugodno rešena. Kaj po mojem mnenju pomenijo »primerljiva dela«? To pomeni, da mora vlada oziroma delodajalec delo ženske, ki je zaposlena kot tajnica ali prodajalka ali opravlja katerikoli drug poklic, v katerem se zaposlujejo bolj ženske kot moški, vrednotiti na podlagi objektivnih meril, primerjaje ga z delom, ki ga pogosteje opravljajo moški. To pomeni, da nihče več ne more izhajati iz domneve, da je tajnica manj kvalificirana in da ima manj pravic do višje plače kot, recimo, moški, ki opravlja administrativna dela. Tako so si ženske na neki način pridobile enakost z bojem, s tem da gre tukaj za neobičajno enakost, ki ne priznava nikakršne podrejenosti na podlagi delitve dela po spolu. To je bil zelo zelo pomemben boj.

VUKAŠIN PAVLOVIČ:

Katera področja boja in katere zahteve delavcev so v tem trenutku v ZDA najpomembnejše?

STANLEY ARONOWITZ:

Sedanje zahteve delavcev zadevajo več področij. Prvič, v sedanji gospodarski krizi delavci poudarjajo zahtevo, da mora biti zaposlitev zanesljiva. Ob stavki kontrolorjev poletov je ta zahteva dobila obliko poskusa, da bi se zaposlenim omogočila predčasna upokojitev oziroma da bi se delavcem, ki imajo 20 let delovne dobe zagotovila pokojnina, od katere bi bilo mogoče dostojno živeti. V nekaterih drugih primerih zahtevajo delavci od družbe ali delodajalcev, da ne dajo soglasja k odpuščanju delavcev, dokler velja ustrezní sporazum.

Druga zahteva, ki postaja vse pomembnejša in ki je bila tudi postavljena ob stavki kontrolorjev poletov (in v drugih bojih), se nanaša na varnost in zdravstvene razmere na delovnem mestu. V zvezi z zahtevo po programu varnosti in zdravstvenih razmer pri delu znova poteka pomemben boj. Zgled za to je bila tudi stavka kontrolorjev, ki je poleg predčasne upokojitve zahtevala tudi skrajšanje delovnega tedna. Glavni razlog za to zahtevo ni bila želja, da bi se manj delalo (čeprav je bilo, kot domnevam,

tudi to važno), temveč dejstvo, da povzroča takšna vrsta dela, ki temelji na visoko razviti tehniki, številne strese. Prej se je navadno mislilo, da so varnost in zdravstvene razmere pri delu problem, ki zadeva samo rudarje, delavce v jeklarnah in tovarniške delavce, tokrat pa je skupina tehnično visoko usposobljenih ljudi poudarila, da zahteva krajši delovni teden zaradi mentalnih in emocionalnih stresov, ki jih doživlja pri nadziranju zračnega prometa. Zaradi tega je tudi to del velikega boja za urejanje delovnih razmer.

Tretja pomembna zahteva (in bojno področje) še naprej ostaja zahteva po enakopravnosti Črncev, Latinoameričanov in žensk v zvezi z dostopnostjo zaposlitve, uresničenje načela o enakih plačah za primerljiva dela (o tem vprašanju sem že govoril), in še več, boj za odpiranje novih delovnih mest oziroma boj delavcev proti nezaposlenosti, ki je posebno huda med Črncci in Latinoameričani. Pri nas znaša stopnja nezaposlenosti okrog 7%, med Črncci in Latinoameričani pa okrog 15%, med tem ko znaša med mladimi iz teh dveh skupin celo 65% (splošna stopnja nezaposlenosti med mladimi je nekaj čez 35%). Tudi boj za zaposlitev lahko zaradi tega pojmuje kot enega izmed vidikov boja za enakost.

To bi bile tri najpomembnejše delavske zahteve. Poleg njih se postavljajo še ena, in sicer defenzivna zahteva: obdržati težko dosežene pridobitve oziroma upreti se zahtevi kapitala, ki jo recesija in svetovna kriza še potencirata, naj se delavci odrečejo pridobljenemu.

VUKAŠIN PAVLOVIĆ:

Pred nekaj leti si ne bi bilo mogoče niti predstavljati, da bi se dalo v ZDA pogovarjati o delavski participaciji? Kako je s to stvarjo danes?

STANLEY ARONOWITZ:

V zadnjih štirih, petih letih smo bili priče več tovrstnim poskusom in tudi nekaterim sporazumom o delavski participaciji; med njimi so najvažnejši tisti, ki so bili sklenjeni v avtomobilski industriji in v nekaterih tovarnah, za katere je značilna visoka stopnja tehnološkega razvoja. Vendar pa moram poudariti, da zahteve po participaciji niso prišle od delavcev, temveč da so takšne rešitve ponudile uprave, sodeč, da lahko delavska participacija odpravi nezadovoljnost, ki jo delavci občutijo pri delu. V številnih primerih sindikati niso sodelovali pri teh predlogih in jih niso podprli, ker ti predlogi niso bili usklajeni s položajem sindikata niti s tem, kako sindikat pojmuje te probleme, temveč kako nanje gleda uprava.

Najzanimivejši poskusi uvajanja delavske participacije so poskusi, ki jih je organiziral sindikat ali jih vsaj podprl. Tako poteka, na primer, v javnem sektorju zelo pomemben boj za delavsko participacijo v San Franciscu. Zelo živahno se bojujejo za delavsko participacijo tudi v nekaterih drugih krajih.

Zapletena akcija je potekala v zvezi s Chryslerjevo družbo: družba je bila pred tem, da ustavi proizvodnjo, in eden od pogojev, ki jih je postavil sindikat, če naj bi popustil in bi se lahko proizvodnja nadaljevala, je bil, da mora postati njegov predsednik Douglas Frazer član upravnega odbora korporacije. V nekem smislu je šlo za inačico nemškega »soodločanja«, vendar na zelo nizki ravni.

Sindikat v avtomobilski industriji dostikrat organizira dejavnost, katere namen je omogočiti delavcem, da bi bolj sodelovali pri upravljanju na delovnem mestu.

Čeprav se akcije za delavsko participacijo nadaljujejo, menim, da gospodarska kriza slabo deluje na to dejavnost in da je za zdaj pri nas delavska participacija na nizki ravni.

VUKAŠIN PAVLOVIČ:

Kaj bi rekli o precej razširjenem mnenju, da so v ZDA razlike med delavskim razredom in srednjimi sloji zbrisane? Ali drži trditev, da se je delavski razred ZDA s svojim visokim življenjskim standardom in posebnim ameriškim načinom življenja kakor tudi s svojo ideologijo in stopnjo razredne zavesti zlil z vse številnejšimi srednjimi sloji?

STANLEY ARONOWITZ:

Nedvomno je res, da ima veliko delavcev, zlasti tistih, ki so zaposleni v monopolnih panogah in ne živijo v glavnih mestih, ampak predmestjih, v bližini novih decentraliziranih tovarn po vsej državi, svojo hišo, avtomobil in precej višji življenjski standard kakor delavci, pa naj so nekvalificirani ali polkvalificirani, ki delajo sicer v konkurenčnih, vendar nemonopolnih sektorjih. Zaradi tega mislijo, da pripadajo srednjemu razredu. Vendar gre tukaj za različno dojemanje njihovega položaja. Na eni strani imajo aspiracije srednjega razreda, kot npr., »moj otrok bo imel avto, moj otrok bo zdravnik, pravnik, inženir, strokovnjak, ne bo delal v tovarni«, na drugi strani pa se na svojem delovnem mestu ne morejo prav nič slepiti, kajti podrejenost je tu ravno tako močna kot kjerkoli drugje na svetu.

Delavec ali skupina delavcev bo na eni strani skrajno bojevito zahtevala svoje pravice pri delu, višje plače itd., ko pa bodo šli potem domov, bodo sedli pred televizorje in opredeljevali svoj razredni položaj s potrošniškimi parametri. Res je, da je njihov standard v primerjavi s številnimi drugimi državami precej visok, čeprav seveda ni višji kot v Švedski ali Nemčiji, vendar pa se v zadnjih 13 letih življenjski standard v ZDA nenehno slabša. V tem času so bili vzponi in padci, v zadnjih petih, šestih letih pa se ves čas nadaljuje dolgoročno padanje. Posledica je, da se pri delavcih vse bolj utrjuje spoznanje, da niso nikakršen srednji razred, temveč da delijo usodo delavskega razreda v svetu. Vendar mislim, da v

razredni zavesti omenjeno nasprotje obstaja in da je v ameriških razmerah ta zavest na zelo nizki ravni. Pri tem ni kakšnega posebnega napredka.

VUKAŠIN PAVLOVIČ:

Kaj je danes z valom »divjih« stavk, ki so bile značilne za zgodnja sedemdeseta leta?

STANLEY ARONOWITZ:

Mislím, da je bil val divjih stavk izraz gospodarskega razcveta in pa dejstva, da so delovno silo pomnožili milijoni novih delavcev – Črncev, žensk, mladih (večina med njimi so mladi ljudje). Divje stavke so bile organizirane zaradi precej neznosnih delovnih razmer in so odsevale demografske spremembe oziroma spremembe v strukturi delovne sile. Teh stavk tudi danes ni konec, še zmeraj je mogoče 20% pogodb takšnih, da jih delavci nočejo sprejeti. Ta pojav torej še obstaja. Ob stavki kontrolorjev poletov (to ni bila divja stavka, temveč stavka, ki je bila organizirana proti volji sindikalnega vodstva) se je pokazalo, da se delodajalci nagibljejo k represivni reakciji, da ostane veliko ljudi brez dela, da se lahko družbe prenesejo v kak drug del ZDA ali sveta. Zaradi tega je opaziti, da število stavk nekoliko upada. Protest in odpor se ne kaže več v obliki divje stavke, temveč pogosteje v obliki odsotnosti z dela in zamujanja ter zniževanja delovne storilnosti, ki ni samo posledica nizke investicijske stopnje (čeprav to je vzrok), temveč tudi tega, da ljudje nočejo več trdo delati. Zmanjšuje se pomen dela kot človeške vrednote. To je čutiti pri veliko ameriških delavcih. Delavci hočejo denar, hočejo dobiti dohodek za porabo, množična občila pa jim obljublajo: »če delate, če ne zamujate na delo, imate lahko hišo, avto« – vendar, kot kaže, zdaj to ni dovolj. Mlajši delavci, ki so pred desetimi leti stavkali, zdaj najbrž ne bodo stavkali, temveč se bodo bojevali, zavestno ali ne, z zniževanjem delovne storilnosti, sabotajami.

Druga oblika protesta je nenehni boj, ki poteka znotraj delavskega gibanja proti birokratskemu sindikalnemu vodstvu. Ta boj je še posebno pomemben v vrstah ameriških voznikov na medmestnih linijah (»teamsters«). Organizirali so svoj sindikat, ki je res borbena organizacija in se postopno bojuje za vodstvo. Narasla je na 8000 do 10.000 članov in ima resničen vpliv tudi na vrste voznikov na dolgih progah. Tej organizaciji se je tudi posrečilo spremeniti sindikalno politiko v najbolj nedemokratičnem in represivnem od vseh ameriških sindikatov – mednarodni organizaciji »teamsterjev«.

Drugod se nadaljuje boj v lokalnih okvirih. Žal je bil v mednarodnem sindikatu delavcev v naftno-kemično-atomske industriji, ki je zelo demokratična in bojovita organizacija, napredni kandidat za predsednika vsega sindikata na letošnjih volitvah tesno poražen. Se pravi, so tudi porazi, vendar se boj nadaljuje, in sicer ne toliko z divjimi stavkami, temveč bolj s protestiranjem članstva proti sindikalnemu vodstvu.

VUKAŠIN PAVLOVIĆ:

Ali menite, da je kakšna zveza med delavskimi boji v tovarnah in novimi družbenimi gibanji v mestih, kot so ekološka in še posebej v ZDA dejavna protijedrsko, feministična in druga gibanja?

STANLEY ARONOWITZ:

Nedavno so bile v Washingtonu pomembne demonstracije proti politiki Reaganove administracije. Nemara je prvič v ameriški zgodovini neka uradna delavska zveza sklicala množične demonstracije v prestolnici ZDA. Povrhu so bile to zelo uspešne demonstracije – udeležilo se jih je več kot 300.000 ljudi. Mogoče jih veliko med njimi, vsaj nekateri gotovo, pripada feminističnemu gibanju in ekologistom ali sodeluje pri delu katere od organizacij za državljanske pravice.

Vodstvo AFL-CIO, ki je sicer zelo konservativno, začena zaradi upadanja svojega članstva in moči spoznavati, da se mora povezati z drugimi družbenimi gibanji, če hoče uresničiti svoje cilje. Tako ob teh demonstracijah prvič ni zahtevalo, naj se uveljavi »protikomunistično načelo«; vedelo je, da bodo prišli pripadniki levice, vedelo je, da bodo prišli feministi – in bilo je srečno, da ima podporo. To je bistvena sprememba v stališčih ameriškega delavskega gibanja.

VUKAŠIN PAVLOVIĆ:

Kakšne so možnosti, da bi na delavsko gibanje vplivale leve politične sile v ameriškem političnem življenju?

STANLEY ARONOWITZ:

Zavedati se je treba, da obstajajo v ZDA različni sektorji delavskega gibanja in da ta vpliv ni povsod enak. Na primer, v javnem sektorju obstajajo zelo številni sindikati, ki so se v zadnjih 20 letih neverjetno povečali – zdaj imajo že 4,5 milijona članov. Levica dejansko vpliva na te sindikate, in to na vseh ravneh – v nekaterih organizacijah so vodstva socialistična, levica ima vpliv na srednjih ravneh upravljanja, pa tudi v bazi. Napredne ideje, ki se širijo iz levičarskih krogov, sprejemajo v številnih od teh sindikatov za zakonite, na primer, v sindikatu vladnih uslužbencev, poštnih delavcev, krajevnih uslužbencev; levica ni osamljena, njena navzočnost je opazna, vsekakor nima večine, vendar pa ima dejanski vpliv.

V več sindikatih industrijskih delavcev v proizvodnih panogah in monopolnem sektorju, kot v sindikatu avtomobilske industrije ali strojnih delavcev (v tem je predsednik socialist) in drugod, zagovarjajo naprednejšo, liberalnejšo politiko, pomembnost in vpliv levice, socialistov, marksistične levice naraščata. Ta vpliv je posreden, na nekaterih področjih tudi zanemarljiv, vendar pa je dejstvo, da levica ni osamljena.

Najšibkejši vpliv ima levica na naslednjih področjih: med delavci, zaposlenimi v transportu in konkurenčnem sektorju, ta vpliv slabi; med prevozniki, zlasti »teamsterji«, ima levica nekaj vpliva, ki pa ne rase; v sindikatih v trgovini na veliko in drobno ta vpliv ni močan; med proizvajalci obleke, obutve in tekstilnega blaga je šibak.

Resničen vpliv in moč ima levica torej samo v javnem sektorju. Tukaj se srečujemo z neposrednim delovanjem levo usmerjenih članov vodstva, levica pa ima nekaj podpore tudi med nakaterimi deli članstva, posebno med tehniki in strokovnjaki. Med industrijskimi, ročnimi in storitvenimi delavci pa je vpliv levece majhen.

VUKAŠIN PAVLOVIĆ:

Ali je po vašem mnenju mogoče in realno pričakovati, da bo sodobno delavsko gibanje ustvarilo novo in precej učinkovitejšo strategijo boja proti multinacionalnim družbam? Pri tem ne mislim samo na severnoameriško izkušnjo in možnosti, temveč tudi na zahodnoevropske in širše okvire razrednih spopadov.

STANLEY ARONOWITZ:

Mislim, da ravno ta vidik ameriškega delavskega gibanja vzbuja največje razočaranje in izpričuje kratkovidno politiko. To gibanje v praksi še zmeraj deluje tako, kakor da ima opraviti z ameriškimi družbami, omejenimi z nacionalnimi mejami. Vemo, da so danes te družbe velikokrat multinacionalne, transnacionalne, sindikati s svojo strategijo kolektivnega pogajanja in političnimi predstavami pa še zdaj niso resnično dojeli tega dejstva, razen docela provizorično v mednarodni avtomobilski industriji.

Stavka kontrolorjev poletov je seveda dobila tudi mednarodno podporo in tudi razumljena je bila kot dogodek mednarodnega pomena. Mogoče je v transportu lažje navezati takšne stike kot v proizvodjalnih panogah, vendar je res, da ni nobene praktične strategije. Je samo veliko razprav, ljudje se pogovarjajo o teh vprašanjih, hočejo zvedeti več, se posvetovati z ljudmi in sindikalnimi organizacijami v drugih državah, marsikdaj jih ne zadovoljujejo zgolj stiki s sindikati na desnem krilu socialne demokracije, temveč terjajo sodelovanje z levo usmerjenimi sindikati in prijatelji v drugih delih sveta.

VUKAŠIN PAVLOVIĆ:

Kako vi sodite o perspektivi delavskega in sindikalnega gibanja v ZDA v najbližji prihodnosti? Ste pri tem optimist?

STANLEY ARONOWITZ:

Ne. Menim, da gibanje nenehno slabi. Sindikati iz številnih vzrokov niso zmožni mobilizirati sil, se organizirati na novih sektorjih. Drugače kot v Angliji, kjer obstajajo množični sindikati znanstvenih in tehničnih delavcev, ali v Franciji, kjer je večina kadra v velikih industrijskih panogah in javnem sektorju sindikalno organizirana, so v ZDA naraščajoči sektorji v panogah visoke tehnologije sindikalno praktično neorganizirani.

Drugič, sindikatu se ni posrečilo prodreti v organizacije na jugu in jugovzhodu ZDA. Ta del postaja veliko, sindikalno neorganizirano področje, kamor se naseljujejo družbe, ki imajo podružnice na severovzhodu in srednjem zahodu, saj se jim tako posreči izogniti sindikalnemu organiziranju delavcev. Sindikati se niso zmožni uspešno spoprijemati s temi problemi in v sedanjem političnem ozračju se mi ne zdi verjetno, da bi se jim to posrečilo v bližnji prihodnosti. Mislim celo, da bodo imeli hude težave, če bodo hoteli obdržati, kar so si do zdaj priborili. Menim, da imajo na desnici gibanje, ki se trudi, da bi delavcem odvzeli nekatere od zakonitih pravic, na primer, socialne ugodnosti, ravno tako pa tudi sindikatu pravico do svobodnega organiziranja in kolektivnega pogajanja.

VUKAŠIN PAVLOVIČ:

Ali bi želeli ob koncu tega pogovora povedati še kaj, kar se vam zdi pomembno v zvezi z razrednimi boji in vlogo sindikata, ali pa na kratko povzeti misli in sodbe, ki ste jih povedali?

STANLEY ARONOWITZ:

Za ameriško delavsko gibanje je zdaj značilno dvoje. Na eni strani je dosti vzrokov za pesimizem, ker moč sindikatov usiha. Na drugi strani pa med člani sindikatov, celo med srednjimi sindikalnimi vodstvi nenehno narašča nemir zaradi sedanjega položaja. Ta druga težnja priča, da je precej možnosti za oblikovanje napredne koalicije, ne socialistične, temveč socialno usmerjene, ki bi lahko dala sindikalnemu gibanju napredno vodstvo.

Mogoče so demonstracije v Washingtonu, stavka kontrolorjev pletov, stavka v San Joseju začetek prerajevanja delavskega gibanja v ZDA. Če naj do tega preroda res pride, je treba izpolniti dva bistvena pogoja: prvič, da sindikatom uspe obraniti svoj status politične sile, in drugič, da dajo sindikati nove pobude za organiziranje delavcev v novih gospodarskih sektorjih. Če se bo vse to zgodilo, bo mogoče tudi ameriško delavsko gibanje na novo oživel.

RADOVAN VUKADINović

Kriza popuščanja mednarodne napetosti

Politika popuščanja mednarodne napetosti in sporazumnega razreševanja vseh spornih mednarodnih vprašanj doživlja v zadnjih letih hude udarce; vse glasnejše so ocene, da detant kopičenja vseh teh težav ne bo preživel. Še več: analitiki mednarodnih odnosov ob različnih priložnostih in v različnih okoljih že uporabljajo nove termine, na primer: načetost, omajanost, preseženost ali celo odmrlost detanta. Vse te oznake naj bi pomenile že drugo fazo politike obdobja mednarodnih odnosov, ki je bil za ves svet tako obetaven.

Od prihoda kubanskih vojakov v Angolo, pošiljk sovjetske vojaške opreme, pozneje pa tudi vojaških strokovnjakov, so začeli na Zapadu zatrjevati, da je detant v resni nevarnosti, da so prišla na dan različna pojmovanja detanta, pa tudi razlike v konkretnem ravnanju. Afganistan je bil nov povod za temeljitejšo kritiko takega ravnanja; začeli so ugotavljati, da obstaja tako imenovani veliki lok kriz, v katerem je sovjetska vojaška sila v novejšem obdobju bistveno razširila meje sovjetske tradicionalne dejavnosti. Razmere na Poljskem so zadale detantu nov udarec; zdaj se začenjajo tudi tisti teoretiki in praktiki, ki so se dosledno zavzemali za to, da je treba detant ohraniti pri življenju, resno spraševati o možnosti za njegovo preživetje.

Seveda pa prihajajo tudi z Vzhoda očitki na račun nasprotne strani: najprej zamerijo zahodnjakom veliko kampanjo, ki so jo začeli v zvezi s kršenjem človekovih pravic, pojavljajo se razprave o novih vrstah orožja in pa trditve, da Zahodu – pravzaprav njegovi vodilni sili, Združenim državam – detanta ni prav nič mar, da obtožujejo Sovjetsko zvezo in njene zaveznice kršenja politike, ki je Amerika v bistvu sploh ne podpira.

Vse te različne obtožbe in nasprotne obtožbe le potrjujejo razhajanja, ki so bila zaznavna že v času, ko je bilo popuščanje mednarodne napetosti priznано in uveljavljeno, ob poslabševanju mednarodnih odnosov pa so prišla še bolj do izraza.

1. Spremembe v vsebini detanta

Politika detanta tudi v svoji najbolj razviti fazi ni potekala premočrtno; zato so tudi vsi sedanji poskusi dokazovanja, da je to že povsem presežen model mednarodnih odnosov, daleč od stvarnosti sodobnega sveta. Politiko detanta bi lahko glede na dosedanji razvoj obravnavali iz več vidikov. Predvsem v geografskem pogledu ni bila povsem enakomerno uveljavljena v vseh predelih sveta, pa tudi vse države niso bile dejavne udeleženske tega pomembnega procesa. Teoretiki in praktiki mednarodnih odnosov, posebej oni iz neuvrščenih držav, ki so vedno poudarjali nujnost univerzalnega in funkcionalnega pojmovanja detanta, so imeli prav, ko so ugotavljali, da je zoževanje števila udeležencev, geografskih prostorov in njihovih vsebinskih problemov največja nevarnost, ki preti detantu.

Če bi pri razčlenjevanju politike detanta poskusili nekoliko natančneje opredeliti delež *glavnih udeležencev* tega obdobja mednarodnih odnosov, bi postalo takoj očitno, da so bile – kljub vsem prizadevanjem za večjo demokratizacijo teh odnosov – na vrhu hierarhije akterjev le velike sile, ki so videle v detantu možnost za razreševanje lastnih problemov in za vzpostavljanje nekaterih mostov sodelovanja.¹ Ko so se dogovarjale o posamičnih sklopih vrašanj s področja bilateralnega sodelovanja, so medsebojne odnose sicer izboljšale, kaj malo pa so pri tem upoštevale interese vseh drugih dejavnikov, kar je moralo spodbuditi nezadovoljstvo množice subjektov mednarodnih odnosov. In četudi so velike sile v posamičnih primerih pristale na širjenje kroga držav, ki naj bi sodelovale v dialogu, je bilo to širjenje izrazito blokovske narave: detant so pojmovalе kot organiziran in nadzorovan proces medblokovskega sporazumevanja in popuščanja napetosti, na čelu katerega so obvezno velike sile.

Neuvrščene države so se kot velika večina sodobne mednarodne skupnosti močno zavzemale za napredek detanta; iskale so možnosti za vzpostavljanje dialoga med velikima silama in njunima blokoma, vendar so videle v tem le zametek porajanja širših možnosti za razvoj drugačnih mednarodnih odnosov. Ker so upoštevale občutljivost te problematike pa tudi specifičnost odnosov med velikima silama, so bile neuvrščene države v svojih pričakovanjih sila potrpežljive. Nenehno so vodilne dejavnike opozarjale na njihove posebne dolžnosti in odgovornosti, ki jih imajo glede na svoj položaj v sodobnem svetu. Ker pa so v nadaljnjem razvoju mednarodnih odnosov – zlasti v izbruhih kriz v odnosih med blokoma – možnosti za ohranjanje in nadaljnje širjenje detanta vse bolj plahnele, so postale tudi neuvrščene države mnogo bolj kritične. Ko so prihajale na dan z očitki na račun zoževanja števila udeležencev ter zanemarjanja vsebinskih problemov, ki bi jih popuščanje napetosti moralo upoštevati, so povsem upravičeno zahtevale, da se je treba usmeriti k temeljnim in

¹ Glej obširneje: R. Vukadinović: *Ameriško-sovjetski odnosi 1917–1976*. Zagreb 1977; *Detante or Debaacle: Common Sense in U. S. – Soviet Relations*, New York 1979; R. Pipes: *U. S. – Soviet Relations in the Era of Detente*. Boulder, Co. 1981.

dejanskim možnostim, ki lahko prispevajo k trajnejšemu popuščanju napetosti in vzpostavljanju normalnejših mednarodnih odnosov.²

V tematsko-vsebinskem pogledu sta za detant značilni dve obliki delovanja: po eni strani je šlo za poskuse s politično-diplomatskimi sredstvi ustvariti možnosti za sporazumno razreševanje vprašanj varnosti, medtem ko se je po drugi strani z razpiranjem nekdanj blokovsko trdno povezanih držav ustvarjal prostor za širše navezovanje in utrjevanje koristnih oblik sodelovanja. Vendar ta dva procesa nista potekala sočasno in z enako intenzivnostjo niti nista imela enakega števila udeležencev.

Dve veliki državi, ki sta v medsebojnih odnosih že od nekdanj postavljali v ospredje vlogo vojaške sile in vojaških odnosov, sta ljubosumno varovali področja dogovarjanja o vprašanjih miru in varnosti le zase³ ter si prizadevali, da bi prav zaradi monopola na vojaškem področju ne pustili preblizu vseh drugih potencialnih udeležencev teh razprav. In tudi v tistih širših oblikah blokovskih pogajanj o zadevah vojaške narave (MBFR) sta veliki sili odločno zagovarjali svoje prioritete cilje in terjali spoštovanje blokovske discipline.

Ob takem ravnanju so bili seveda tudi širši mednarodni organi, zlasti Združeni narodi, ki bi morali v času razvitega detanta dobiti večjo veljavo ter postati nosilci pomembnih akcij, v senci politike velikih sil. Neuvrščene države so v Združenih narodih z vztrajnimi pobudami (npr. na posebnem zasedanju o razorožitvi) poskušale uveljaviti pritisk na velike sile in njuna bloka ter s tem ustvariti ugodnejše ozračje, v katerem naj bi o teh pomembnih vprašanjih miru in varnosti razpravljali odkrito, demokratično in enakopravno⁴ – ne glede na moč posameznih držav in ne glede na to, ali so politično in vojaško uvrščene ali pa neuvrščene. To naj bi okrepilo veljavo svetovne organizacije ter ji omogočilo, da temeljiteje razpravlja o teh usodnih vprašanjih sodobnega sveta. Zoževanje dialoga na najmočnejše države in stalna prizadevanja, da bi posamična vprašanja zaradi tako imenovanih specifičnih razlogov izvzeli iz splošne razprave, v kateri lahko sodelujejo vse države, so vodila pravzaprav k vračanju na ustaljene instrumente pogajanj – na SALT in MBFR. Z utemeljevanjem, da sta ta dva instrumenta izrazito vojaške narave (pa tudi zaradi širših interesov), naj bi tudi poslej ostala glavna vzvoda za razreševanje bistvenih vprašanj varnosti. Ko so se začeli ameriško-sovjetski odnosi krhati, pa je tudi ti dve obliki pogajanj doletela enaka usoda kot detant nasploh.

Za razliko od sklopa vprašanj, katerih skupni imenovalec je svetovna varnost, pa je drugi del detanta, ki zadeva sodelovanje, potekal po precej drugačnih poteh. Dve veliki sili, ki v pretekli zgodovini nista imeli izrazito pomembnih medsebojnih trgovskih stikov, sta kaj kmalu zečeli odstopati od velikih načrtov za širše razvijanje bilateralnega gospodarskega sodelo-

² Podrobneje glej: R. Vukadinović: *Non-Aligned Countries and Detente*, Beograd 1979.

³ Od Nixona do Carterja. Warszawa 1980, str. 40–72.

⁴ L. Mojsov: »Nesvrstane zemlje u Ujedinjenim Nacijama«, v: *Nesvrstano u savremenom svijetu*, Zagreb 1979, str. 303–353.

vanja in postopno zmanjševati obseg ekonomskih odnosov. To je bilo kajpak posledica poslabševanja ameriško-sovjetskih odnosov, poleg tega pa tudi dejstva, da je šlo v teh ekonomskih odnosih za izrazito asimetričen položaj partnerjev: Združene države Amerike kot velik potencialni izvoznik blaga v Sovjetsko zvezo niso imele posebnih nagibov za pospeševanje sodelovanja s Sovjetsko zvezo.⁵

V času razvitega sovjetsko-ameriškega detanta se je ob ekonomskih odnosih razvijalo tudi večje znanstveno-tehnično, kulturno in športno sodelovanje; s pešanjem detanta so začele upadati tudi te oblike, kar je dokaz, da so bile te oblike sodelovanja podrejene in bodo še naprej podrejene splošnemu političnemu trendu odnosov med velikima silama.

Po drugi strani pa so odnosi med drugimi partnerji na Vzhodu in Zahodu, vključno z odnosi velikih sil s članicami nasprotnega bloka, ohranili mnogo večjo dinamiko, ki je ni moglo preprečiti ali zaustaviti niti resnejše kvarjenje političnega ozračja. Za razliko od ameriško-sovjetskih gospodarskih odnosov, v katerih so očitne velike razlike v položaju in možnostih partnerjev, pa tudi v njihovih potrebah, je npr. v odnosih med Sovjetsko zvezo, vzhodnoevropskimi državami in Japonsko položaj povsem drugačen.

V času splošne recesije, ki ne pojenjuje, v času inflacije in povečane nezaposlenosti se je Sovjetska zveza odprla nerazvitemu svetu kot izredno pomemben dobavitelj strateških surovin (nafte, premoga, plina itd.), po drugi strani pa tudi kot velik kupec cele vrste proizvodov, ki bi jih v sedanjih razmerah te države le stežka prodajale v drugih predelih sveta.

Stalno povečevanje gospodarske menjave in težnja po njeni dolgoročnosti sta zanimiva za obe strani. Sovjetska zveza in vzhodnoevropske države so videle prav v detantu priložnost, da z Zahodom navežejo trdnjše gospodarsko sodelovanje, da z njihovimi krediti ter uvozom moderne tehnologije uresničijo načrte za nadaljnji gospodarski razvoj. Po drugi strani pa ima to gospodarsko sodelovanje tudi za zahodne države nekatere prednosti (npr. relativno bližino energetskih virov, ugodne cene, relativno zanesljivost dobav in ne nazadnje tudi možnosti za odplačevanje dobavljenega z lastnimi proizvodi). Zato ni nič čudnega, da je trgovska menjava med Vzhodom in Zahodom po svoji vrednosti neprestano naraščala⁶ ter s tem avtomatično ustvarjala tudi druge kanale medsebojnega komuniciranja.

V zelo zaostrenih razmerah, do katerih je prišlo zaradi spora ob Afganistanu in zdaj v zvezi s Poljsko, je bilo prav področje ekonomskih odnosov zaradi svoje konkretnosti in razsežnosti tista najbolj ugodna točka, v kateri bi bilo mogoče najhuje prizadeti šibkejšo stran, se pravi

⁵ Za obsirnejšo analizo tega pomebnega vprašanja glej: Soviet American Relations in the 1980 v: Superpower politics and East West Trade. New York 1980, SSSR-SŠA: Ekonomičeskie otnošenija. Moskva 1976.

⁶ Najvišji vrh so trgovinski odnosi dosegli leta 1980, ko je skupna trgovinska menjava med Vzhodom in Zahodom znašala več kot 90 milijard dolarjev. Čeprav je v letu 1981 obseg menjave nekoliko upadel, je vendar to še vedno izredno pomembna postavka v svetovni trgovini, posebno če imamo pred očmi splošne negativne trende v svetovnih gospodarskih razmerah. IHT, jan. 27. 1982.

Sovjetsko zvezo in vzhodnoevropske države. Tega se posebej zavedajo v Washingtonu; Carterjev poskus omejevanja izvoza v Sovjetsko zvezo, ki vključuje tudi žito, prizadevanja Reaganove administracije, da bi z vrsto ukrepov zmanjšala in omejila stike z Vzhodom – so plod razmišljanja, da je mogoče z ekonomskim pritiskom izsiliti drugačno ravnanje Sovjetov, oz. da je možno – kot pravijo nekateri ameriški komentatorji – disciplinirati Sovjetsko zvezo.

Takšna prizadevanja so poskus udarca na najbolj občutljivo mesto, vendar Washingtonu v dosedanjih akcijah ni uspelo vzpostaviti organizirane in enotne fronte proti drugi strani, s čimer bi bil še resneje omajan že tako in tako zoženi detant. Ekonomski interesi, ki so kot najtrdnejši deli vgrajeni v realnost sodobnega sveta, ne dovoljujejo, da bi se te vezi zlahka pretrgale; to še posebej v razmerah, ko je sleherni od zahodnih držav veliko do tega, da v razvijanju odnosov v Vzhodom ne zaostaja, ker vidi v tem jamstvo za trajno koristne posle. Veliko teže pri tem ima dejstvo, da si del pomembnih gospodarskih panog močno prizadeva ohraniti dosedanje sodelovanje, očitna pa je tudi bojazen, da bi morale ob embargu prepustiti mesto drugim konkurentom in bi bila ponovna uveljavitev v tem prostoru izredno težavna.

O nekdanjem pojmovanju sodelovanja, ki se je razvijalo iz podmene, da bo na Vzhodu ob večjem povezovanju z Zahodom prišlo do »liberalnih« premikov, v sedanji fazi ne razmišljajo mnogo – bodisi zaradi poljskih dogodkov, ki so demantirali tako smer razvoja, predvsem pa zaradi povsem ekonomskih motivov, ki jim dajejo prednost pred drugimi interesi. V razmerah, ko se obetajo veliki in koristni posli, posebej na področju energije, zahodne države tega niso pripravljene izpustiti iz rok in se oprijeti embarga in blokade. Čeprav jih nekateri ameriški analitiki, taki, kakršen je bil nekdanji glavni arhitekt detanta Henry Kissinger, opozarjajo tudi na Leninove besede, češ da bodo kapitalisti sami pohiteli, »...da nam prodajo vrv, na katero jih bomo potem obesili«,⁷ se v današnjih razmerah le malokateri zmeni za zgodbo o obešanju; konkretni posli imajo zanje tolikšno privlačno moč, da zlahka preslišijo ameriška opozorila.

Ekonomsko sodelovanje je pripravilo prostor tudi za vse druge zvrsti komuniciranja. Ob številnih oblikah znanstveno-tehničnega sodelovanja, ob kulturnih in športnih stikih se je odprl tudi turistični pretok, ki je med vsemi stiki najbolj množične narave. Čeprav ne moremo govoriti o obojestransko simetrični dejavnosti oz. številčni pariteti, ostane dejstvo, da je detant tudi na tem področju odprl doslej neslutene možnosti.⁸ Ob

⁷ Ko je odločno napadal neopredeljenost skupne politične usmeritve Zahoda, ki naj bi rabila kot vodič za uredničevanje odnosov z Vzhodom, je Henry Kissinger ob kritiki Reaganove politike hkrati zahteval oblikovanje skupnih »pravil«, na katerih bi temeljili medsebojni ekonomski odnosi. To naj bi bilo trajno in učinkovito sredstvo za izvajanje pritiska v tistih primerih, ko bi se Vzhod ne obnašal v skladu z ameriškimi pričakovanji. IHT, Jan. 22., 1982.

⁸ Skeptični opazovalci, ki še vedno trdijo, da gre le za minimalne kontakte, zlasti glede števila oseb, ki komunicirajo na relaciji Vzhod–Zahod, naj opozorimo, da je leta 1953 (torej v času hladne vojne) obiskalo ZSSR le 43 zahodnih turistov, in da so jih podobno, če ne še manjše število, imeli tudi v vzhodnoevropskih državah.

vseh omejitvah in zaprekah pomeni to področje medčloveških stikov med Vzhodom in Zahodom najvišjo fazo, ki omogoča bolj objektivno spoznavanje problemov, ustvarja nove temelje za spoznavanje razmer na eni in drugi strani. Seveda ni mogoče pričakovati, da bodo vsi predsodki in dogmatska strašila, ki so se kopičila v letih hladne vojne in po njej, kar naenkrat skopnela; ne moremo pa dvomiti o tem, da je širjenje pahljače raznolikih oblik sodelovanja in širjenja stikov odpravilo vsaj del zaprek za stvarnejše spoznavanje problemov, s katerimi se posamezne države in narodi soočajo.

Tako so nastale razmere, ko se kljub praviloma dosledni soodvisnosti politike in vseh drugih področij dejavnosti – še zlasti gospodarstva – na obeh področjih zarisujejo dokaj različni rezultati. Napeti politični odnosi, ki dosežejo svoj vrh v diplomatsko-političnih sporih, obtoževanjih in spopadih, ne dajejo mnogo upanja za razvijanje detanta, še toliko ne, da bo sploh preživel. Z nenehnimi spopadi na različnih političnih bojiščih dajejo velike sile in njihove blokovske organizacije le malo upov, da bi se bilo moč vrniti k nekdanjim razvitejšim oblikam političnega sporazumevanja, ki so se – kar zadeva utrjevanje miru in varnosti – že začele ugodno razvijati. Zaustavljeni SALT, blokirani MBFR, jalove razprave na madridskem sestanku konference o varnosti in sodelovanju v Evropi, pa tudi doslej neuspeh poskus obnovitve ameriško-sovjetskih pogajanj v Ženevi – niso v ničemer obetavni. Še več: uporabljajo jih za prizorišča spopadanja, zato so vse glasnejše sodbe, da je detant opuščen in presežen.

Toda vse tisto, kar bi lahko uvrstili pod najširši pojem sodelovanja, k temu pa lahko štejemo gospodarske, kulturne, znanstveno-tehnične, športne, turistične in medčloveške stike, se še ohranja pri življenju in v glavnem uspešno kljubuje valovom političnih ohladitev in napetih mednarodnih odnosov. Čeprav je ta pomembni spekter odnosov – posebej na relaciji Vzhod–Zahod – nekoliko utesnjen, je očitno dejstvo, da se stiki ohranjajo, in da nihče ne želi uveljaviti ukrepov, ki bi te pomembne kanale sodelovanja povsem zaprli. Eden od razlogov za to je vsekakor vzajemni interes za koristen razvoj sodelovanja, drugi pa splošno prepričanje, da se ni mogoče spet vrniti k obdobju hladne vojne; da to ne bi koristilo nikomur, niti zahodni strani, ki bi sicer glede na svojo gospodarsko razvitost opuščanje teh stikov relativno lažje prebolela.

Ta dvojna podoba utesnjenega detanta je vsekakor največje upanje, da bo kljub vsem oviram, omejitvam in težavam, s katerimi se vedno znova sooča, le preživel.

2. *Detant in Evropa*

V mnogih dosedanjih analizah detanta se je utrdilo mnenje, da je prav Evropa tisto geografsko področje, ki je imelo od detanta doslej največ koristi, in kjer je po napetih odnosih med Vzhodom in Zahodom obdobje

popuščanja napetosti in sporazumnega razreševanja spornih problemov relativno veliki skupini držav omogočilo, da tudi one prispevajo k vzajemni varnosti. Na evropskem kontinentu, ki je največji arzenal vojaške opreme in orožij, so se hkrati porajali tudi načrti za utrjevanje varnosti in sodelovanja, dane so pobude, katerih cilj bi bila varnejša Evropa, oprta na vsestransko sodelovanje.

Toda politika detanta, za katero smo trdili, da je lahko le univerzalna politika,⁹ je kmalu pokazala, da tudi Evropa ne more ostati zunaj kriznih procesov, da se vse motnje v širšem detantu kaj kmalu prenašajo tudi na evropska tla. Veliki zanos iz Helsinkov je postopno kopnel; že na beograjski konferenci o varnosti in sodelovanju v Evropi so ugotavljali, da je največji uspeh konference že v tem, da njena zamisel, ki je nastajala vrsto let, ni bila pokopana, in da si nobena od držav, pa najsi so si še tako v laseh, ni upala prevzeti odgovornosti za ukinitve te oblike sodelovanja.

Zahod se je lotil kritike uveljavljanja človekovih pravic, nasprotna stran pa je odgovorila z obtožbami o vmešavanju v notranje zadeve suverenih držav; to sta bili glavni področji soočanja, katerih ozadje so prav gotovo različni filozofski pogledi na politiko detanta, kakršna se udejavanja na evropski politični sceni. Zahodni, posebej ameriški opazovalci, so konferenco o varnosti in sodelovanju ocenjevali kot enosmerno cesto, za katero so sami dosti prispevali, koristi od nje pa nimajo. V skladu s tem so trdili, da so Helsinki uveljavili pravzaprav tisto, za kar je bila Sovjetska zveza tudi najbolj zainteresirana: potrdili so povojno razdelitev Evrope, obstoj dveh nemških držav in sovjetsko »dominacijo« v vzhodni Evropi.¹⁰ K temu prištevajo tudi gospodarske prednosti, ki si jih je Sovjetska zveza ustvarila z navezovanjem gospodarskih stikov z Zahodom in z najemanjem velikih kreditov.

Po drugi strani so Sovjetska zveza in članice Varšavskega pakta na prvem mestu poudarjale načelo nedotakljivosti meja,¹¹ iz katerega so izpeljevale tudi ugotovitve o stalnosti in nespremenljivosti evropske politične karte; ugotavljale so nove in izredno pomembne možnosti za sodelovanje, vendar so ob krepitevi stikov opozarjale na nujno ideološko budnost in ohranjanje ideološkega boja. Politika detanta, zasnovana na politiki miroljubnega sožitja, ne odpravlja ideološkega boja, za katerega v uradnih sovjetskih in vzhodnoevropskih virih trdijo, da ostaja še naprej trajni element mednarodnega življenja.

Snovalci zahodnih koncepcij detanta, ki so poudarjali nasprotovanje in nedoslednost pri vodenju pogajanj v zvezi s konferenco o varnosti in sodelovanju v Evropi, pa tudi zavore pri uresničevanju pričakovanih hitrejših sprememb na Vzhodu, so pričakali prve mednarodne težave kot priložnost, da zahtevajo splošno revizijo politike detanta; torej ne le to, da

⁹ R. Vukadinović: »Detante – sadržaj i perspektive«. Socijalizam 1977, št. 11, str. 1928–1943.

¹⁰ R. Pipes: U. S. – Soviet Relations..., op. cit. str. 100–103.

¹¹ Ju. Rahmaninov: Problema evropejskoj bezopasnosti. Moskva 1979. str. 271–272.

bi našli formalno novo ime za to politiko, kot je npr. predlagal Reagan, marveč da bi s paketom ukrepov zasnovali povsem nove oblike odnosov.

Od sovjetske intervencije v Afganistanu pa do izbruha poljske krize so začeli na Zahodu vztrajno poudarjati zahtevo, da morajo Sovjeti spremeniti svoje obnašanje. Od sovjetske politike so zahtevali, da opusti podpiranje drugih režimov, in da ne deluje »agresivno«. To bi praktično pomenilo, da bi morala Sovjetska zveza opustiti pomoč posamičnim afriškim državam (Etiopiji, Angoli, DR Jemenu), da bi morala od Vietnama zahtevati umik iz Kampučije, da bi morala odpoklicati vojaške sile iz Afganistana, da ne bi smela dajati nikakršne pomoči niti podpore Nikaragui oziroma Salvadorju, in končno – da ne bi smela intervenirati na Poljskem. Ob teh zelo konkretnih očitkih, ki jih je posebej odločno in ob več priložnostih izrekla Reaganova administracija, načenjajo tudi vprašanje doslednega uveljavljanja človekovih pravic v Sovjetski zvezi in v nekaterih drugih vzhodnoevropskih državah. Šele tedaj, ko bi se vse to uresničilo, bi bili Zahod oziroma najbolj odločni zagovorniki spreminjanja politike detanta pripravljeni sesti za pogajalsko mizo in začeti delovni dialog.

V takem ozračju se je začel tudi madridski sestanek konference o varnosti in sodelovanju v Evropi, ki so ga že takoj na začetku izrabili kot dobrodošlo priložnost za to, da so od Sovjetske zveze zahtevali globalno popuščanje, pa tudi za trditve, da dogajanj na evropskih tleh ni mogoče ločevati od Afganistana in Kampučije; vzporedno s takim potekom je postala izredno žolčna tudi debata o poljski krizi. Tako se je zgodilo, da se je madridski sestanek vse bolj dušil pod obtožbami med blokoma, hkrati pa so bila očitna prizadevanja, da bi to izredno pomembno srečanje petintridesetih držav uporabili za izrazito propagandne politične namene.

Dve povsem različno naravnani blokovski skupini sta že na začetku madridskega sestanka povsem zavrli količkej resnejša prizadevanja za ohranitev in krepitev varnosti in sodelovanja v Evropi; vsi predlogi o konkretnih vprašanjih so naleteli na odklonilna blokovska stališča. V takem vzdušju je skupina nevtralnih in neuvrčenih evropskih držav z izrednim prizadevanjem poskušala ohraniti KVSE in kolikor mogoče zgladiti ostrino blokovskega spopadanja.

Predlog za sklicanje evropske konference o razorožitvi in drugih številnih predlogov in pobud za sodelovanje med petintridesetimi državami sploh niso resno obravnavali, ker so gledali nanje izključno skoz blokovsko prizmo – v tej pa ni niti prostora niti interesa za sklepanje takih dogovorov.

Čeprav je Madrid potrdil, da sta se bloka zelo organizirano in predvsem disciplinirano lotila sestanka, in da sta se dosledno ravnala po predvidenih načrtih, je bil to vendar le en del politične stvarnosti.

Sovjetska zveza in druge članice Varšavskega pakta so (ob nekoliko bolj zadržanih nastopih Romunije) dosledno izjavljale, da ne bodo dopustile, da bi Zahod poljsko krizo izrabil za razbijanje ali za razpust

konference o varnosti in sodelovanju v Evropi. Če pa bi do tega le prišlo, je dal Vzhod jasno vedeti, da to ne bo njegova krivda, saj je potrpežljivo prenašal številne napade v prepričanju, da je konferenco treba ohraniti.

Po uvedbi vojaške diktature na Poljskem je ameriški politiki – ki ima sicer več težav z discipliniranjem svojih zaveznic – relativno zlahka uspelo uskladiti nastop Zahoda. Celotne države, ki se niso preveč navduševale za ameriško politično usmeritev (Francija, Zahodna Nemčija), so v Madridu nastopile dokaj odločno; od poljskih (in sovjetskih) oblasti so zahtevale, da izpustijo na svobodo politične internirance, da dovolijo svobodno dejavnost »Solidarnosti«, in da spet vzpostavijo veliki nacionalni dialog. Seveda ni bil nihče tako naiven, da bi verjel, da bo nasprotna stran te pobude (katerih namen je bil predvsem ugoditi ameriškim zahtevam ter ustvariti vsaj formalno videz enotnosti delovanja Zahoda ter obsoditi ravnanje Vzhoda) tudi dejansko sprejela.

Kljub temu pa ta dokaj enoten nastop v ameriških krogih ni zbudil prevelikega navdušenja, saj se dobro zavedajo, da se stvari v zahodni Evropi bistveno spreminjajo. Če ugotavljamo, da so imeli močnejši stiki na vseh področjih, pa tudi razvitejše oblike sodelovanja zelo velik vpliv na Vzhod, ne smemo pozabiti tudi na drugačno vrednotenje političnih odnosov v posameznih zahodnoevropskih državah. To se še posebej izraža v evoluciji, ki jo doživlja Zvezna republika Nemčija. Od Brandtove vzhodne politike, ki je priznala realnost povojne Evrope, od podpisovanja pogodb z vzhodnimi sosedi in od podpisovanja helsinške listine so politični krogi v tej državi bistveno razširili svoje stike z Vzhodom. Zaradi vpliva tako pomembnih vezi, ki obetajo tudi nadaljnje širjenje gospodarskega sodelovanja, se v ZR Nemčiji vse bolj uveljavlja prepričanje, da so nekdanje sodbe o nevarnosti oziroma ogroženosti z Vzhoda vse manj utemeljene; tako so celo zadnje krize v vzhodni Evropi obravnavali predvsem kot pojav notranjih problemov, ki nimajo širšega pomena oziroma ne bodo širše vplivale na varnost Zahoda.

Razen tega je Zvezna republika Nemčija življenjsko zainteresirana za razvijanje kar najboljših odnosov z drugo nemško državo. Uspehi, ki so jih dosegli v odnosih med državama prav v letih detanta – in to na področju gospodarskega sodelovanja, stikov med prebivalstvom in sorodniki, turističnih potovanj in – seveda – v zvezi z občutljivimi vprašanji Berlina – to se teme, ki so v žarišču zahodnonemške zunanje politike. Detant, gledan iz tega ožjega zornega kota mednemških odnosov, je izredno pomemben temelj, na katerem je možno graditi tudi vse druge odnose. Kolikor boljši so odnosi med Vzhodom in Zahodom v celoti, toliko večje so tudi možnosti za svobodnejše kultiviranje odnosov med obema Nemčijama.¹² Praksa dosedanjih odnosov je namreč povsem za-

¹² Nekateri ameriški komentatorji gredo celo tako daleč, da zaradi svojega nezadovoljstva s sedanjimi zahodnonemškimi ocenami poljske krize in normalnim potekom stikov z Vzhodom, primerjajo sedanje ravnanje ZRN s obnašanjem Nemcev v času Rapalla. IHT. Feb. 23. 1982.

nesljivo pokazala: kadarkoli so se bistveneje zaostrovali odnosi med blokoma, se je vedno znašel v težavah tudi dialog med Nemčijama.

Po drugi strani išče tudi Francija v svoji zunanjepolitični strategiji večje možnosti za svobodnejše odločanje. Napovedane spremembe na notranjepolitičnem področju, četudi niso zelo radikalne, bi lahko naletele na ameriško nezadovoljstvo. Da bi se temu izognila, naj bi se Francija že za naprej »odkupila« s tem, da vsaj formalno pristaja na enotno politično usmeritev Zahoda – npr. v Madridu. Po drugi strani pa se Francija ne bi rada odpovedala nekaterim političnim prednostim, ki jih vidi v utemeljevanju politike normalnejših in širših odnosov med Vzhodom in Zahodom. Zato so se prav v Franciji porajale prve izjave o tem, da bi bilo treba poljsko krizo obravnavati predvsem kot nacionalni problem Poljske same, in da je mnogo bolje, da se vojaško diktaturo razrešuje s poljskimi nacionalnimi silami, kot pa da bi prišla intervencija od zunaj. Na ameriški ugovor zoper sklepanje velikega posla v zvezi z gradnjo plinovoda iz Sovjetske zveze, je prišel iz Pariza odgovor, da Francija plin preprosto potrebuje, in da se zaradi dogajanj v vzhodni Evropi ne namerava odreči temu pomembnemu viru energije. K temu naj dodamo še izredno občutljive ekonomske probleme, ki vse bolj zapletajo gospodarske odnose med državami Evropske gospodarske skupnosti in Združenimi državami Amerike, kar prav tako vpliva na vsakokratno francosko politično manevriranje. Ne glede na naravnost in intenzivnost tega opreznega lovljenja ravnotežja pa je francoska politika dokaj odločna glede tega, da svoje usmeritve k izboljševanju odnosov z Vzhodom ne bo opustila, da je to zanjo koristno, in da se v tem pogledu ameriškim nasvetom in ukazom ne bo uklanjala.

Ko nakazujeta specifičnost njunega položaja, zarisujeta vodilni kontinentalni državi hkrati lastno naravnost, pa tudi vizijo nadaljnega razvoja mednarodnih odnosov. Povsem zanesljivo je, da je nekdanja blokovska disciplina znotraj zahodne zveze že zdavnaj omajana. Z De Gaullovim izstopom iz vojaške zveze NATO pakta se je začel proces postopnega pojemanja odvisnosti članic od glavnega središča političnega odločanja. Poleg tega pa so se pokazale spremembe, do katerih je prišlo v obdobju detanta, za zahodno Evropo mnogo bolj koristne od vztrajanja pri napetih odnosih v času hladne vojne.¹³ Detant je sprožil nove procese, odprl poti k boljšemu razumevanju in h graditvi solidnih temeljev za vzajemno koristne oblike sodelovanja.¹⁴ Te izkušnje niso mogle ostati brez posledic, in vsi poskusi, da bi vse te pridobitve zdaj čez noč podrli zato, da bi »kaznovali« drugo veliko silo, v zahodni zvezi ne morejo požeati odobravanja.

¹³ O zapletenem razmerju zahodnoevropskih in ameriških vezi in odnosov glej širšo analizo: St. Hoffman: »The Western Alliance: Drift of Harmony«. *International Security*, Vol. 6, No. 2, 1981., str. 105–125.

¹⁴ O sovjetski viziji zahodnonemškega razvoja in tudi odnosov ZSSR z Zahodom glej zelo indikativna razmišljanja uglednega sovjetskega znanstvenika in politika G. A. Arbatova (*Der Sowjetische Standpunkt über die Weltpolitik der USSR*. München 1981.).

Poleg tega pa so tudi veliki zasuki v ameriški zunanji politiki, spremi-
njanje smeri v odnosih med velikima silama kot tudi nedoslednosti, ki so
bile značilne za obdobje Carterjeve administracije, navajali zahodne
zaveznice k samostojnejšemu presojanju in iskanju lastnih koristi v med-
narodnem življenju. Zapleten položaj zahodnoevropskih in ameriških
odnosov v zvezi s pojmovanjem detanta, bo spodbudil še več novih razlag.
Zato imajo prav nekateri ameriški komentatorji, ki trdijo, da je zahodna
Evropa mnogo lažje spoznavala in dojemala ameriško zunanjo politiko v
času, ko so bile njene akcijske usmeritve jasnejše in ni prihajalo do
pretiranih obratov. George Ball je na primer mnenja, da je bila prav
politika detanta tisto obdobje mednarodnih odnosov, ko se je dalo
relativno zlahka usklajevati različna stališča; ta politika je zahodni Evropi
ustrezala tudi zaradi tega, ker ji je nakazovala znane in sprejemljive
perspektive evropskega razvoja.¹⁵

Seveda nakazani politični usmeritvi Zvezne republike Nemčije in
Francije pa tudi neodvisno stališče Grčije v zvezi z ocenjevanjem pomena
politike detanta in sodelovanja z Vzhodom niso nastajali ločeno od vseh
drugih dogajanj. So tudi posledica sprememb v odnosih z glavnim zavezni-
kom onstran oceana, sprememb v ocenjevanju druge velike sile, pa tudi
posledica novih skupnosti v sodobnih mednarodnih odnosih. Kljub tem
spremenjenim nazorom pa seveda zahodna Evropa ni opustila prizade-
vanj, ki prispevajo h krepitvi njene lastne varnosti. Ko utemeljujejo svojo
varnost na podlagi dejavnosti NATO pakta, članice ocenjujejo, da je
zahodna vojaška zveza instrument skupne obrambe, hkrati pa tudi važen
organ za usklajevanje političnih stališč in so v tem smislu pripravljene še
naprej krepiti njeno vojaško moč. Vendar pa se tudi na tem področju
zahodnoevropskim zaveznicam ne mudi preveč, zlasti kadar gre za moder-
nizacijo jedrskih sil in za vključevanje novih tovrstnih orožij v oborožene
sile; zagovarjajo politiko odprtih vrat za sporazumevanje z drugo stranjo
ter za dogovarjanje o morebitnem zmanjševanju in odpravljanju nu-
klearne nevarnosti.

Če to stališče povežemo s trajnimi prizadevanji Sovjetske zveze in
njenih zaveznic: ohraniti politiko popuščanja napetosti in širiti meje
koristnega sodelovanja, lahko le z nekoliko večjim optimizmom gledamo
na možnosti za obstanek dosežkov dosedanjega detanta in ohranitev take
politike, četudi v njeni okleščeni podobi. Koristi, ki jih je prinašalo tako
delovanje – četudi niso povsem enakomerno razporejene in tudi ne vedno
dovolj visoko ocenjene – so vendar še vedno tako močno pričujoče, da
*lahko upravičeno trdimo, da detanta še ni konec, in da so tudi med
evropskimi blokovsko povezanimi državami trdni zagovorniki politike
popuščanja in sporazumevanja* – kljub vsem razlikam v njihovem ocenje-
vanju posamičnih situacij oziroma v njihovih vizijah nadaljnjega razvoja
evropskih odnosov.

¹⁵ IHT, Jan. 30–31. 1982.

V celotnem procesu detanta so dale evropske nevtralne in neuvrščene države velik prispevek k politiki popuščanja napetosti. Njihova dejavnost v času konference o varnosti in sodelovanju v Evropi je bila na mnogih področjih izredno pomembna: pobude, ki so jih dajale, so vedno upoštevale konkretne možnosti v določenem političnem trenutku, hkrati pa tudi nova demokratična načela v evropskih odnosih, ki so jih izoblikovali v Helsinkih. Glede na spoznano nevarnost, ki preti detantu, so se nevtralne in neuvrščene evropske države najbolj potegovala za to, da bi ohranile delovne oblike komuniciranja, da dialogov ne bi prekinjali, in da bi vztrajno iskali nove rešitve. Tej skupini držav je povsem jasno, da razvoja v Evropi ni mogoče ločevati od globalnih mednarodnih trendov, in da je nedeljivost miru oziroma detanta že dokazano dejstvo. Seveda pa tudi zaostrovanja za vsako ceno, pritiski, ki prehajajo v vmešavanje v notranje zadeve drugih suverenih držav, pa tudi nenehno spopadanje med blokoma niso sredstva, ki bi lahko karkoli prispevala k pozitivnim procesom mednarodnega popuščanja napetosti. Glede na vse to je skupina nevtralnih in neuvrščenih držav v času konference o varnosti in sodelovanju v Evropi – vse od začetka uresničevanja te zamisli pa do Madrida – dokazala izredno potrpežljivost in vztrajnost v težnji, da bi se zbrali na enem mestu vsi akterji velikega dialoga ter v zapletenih mednarodnih razmerah le ohranili tisto, kar je bilo v Evropi že doseženo ter zgradili temelje na nadaljnji napredek odnosov v Evropi. Njihova dejavnost v tej smeri je hkrati prispevek k ugodnejšemu celotnemu razvoju mednarodnih odnosov.

JOŽE PLEŠNAR

Izraelski ekspanzionizem pod videzom zgodovinskih pravic

Vodilni izraelski politiki so mednarodni javnosti dolga leta dopovedovali, da je prihodnost arabskih ozemelj, okupiranih v junijski vojni leta 1967, stvar morebitnih mirovnih pogajanj ter da se bo Izrael v zameno za mir umaknil vsaj s »pretežne večine okupiranih območij Cisjordanije, Golanškega višavja in Gaze«. V luči podobnih, tako rekoč uradnih namigov zaporednih laburističnih vlad in mirovnih načrtov njenih ministrov, svetovna javnost ni bila toliko pozorna na pogosta opozorila o nujnosti ohranitve dediščine cionizma, niti na glasove o tako imenovanih zgodovinskih pravicah, ki naj bi jih imeli Židje do »svete dežele«.

Res je, da nad izraelskim knesetom ter nad izraelskimi veleposlaništvii po svetu vihra pomemben simbol teh zgodovinskih pravic – modro bela

zastava z Davidovo zvezdo,¹ in da sveta knjiga Židov Talmud sporoča pravovernim: »Tvoje carstvo je med Evfratom in Nilom«, toda redkokdo je bil pripravljen doumeti prave razsežnosti ortodoksnega židovskega zakonika, ki je še vedno eden temeljnih kamnov izraelske države. Utemeljevati zgodovinske pravice do zemlje na podlagi izročil Biblije se je morda sredi dvajsetega stoletja zdelo nekoliko nenavadno, pač pa je večina rada pritrjevala tezam o »varnih mejah« za ogroženi Izrael in o nujnosti, da židovska država s tujimi jamstvi ali brez njih takšne meje zavaruje z ustrezno vojaško silo. Na delno razumevanje so naletele celo trditve, da je prihodnost Izraela odvisna tudi od tega, ali si bo zagotovil solidno demografsko bazo, skratka, Židje naj bi ostali večinsko prebivalstvo svoje države in po možnosti dobili večino tudi na okupiranih arabskih ozemljih.²

Tisto, kar se je pod laburističnimi vladami zdelo postranskega pomena, je dobilo povsem drugačno vrednost po volilni zmagi desničarskega Likuda, ki je kot predsednika vlade pripeljal na oblast Žida poljskega rodu in nekdanjega vodilnega člana teroristične organizacije Irgun Zvai Leumi³ Menahema Begina. Program, ki ga je Begin ponujal, je že na samem začetku kazal obrise verske zasanjanosti, kakršna je bila pri srcu najbolj zagrizenemu in religiozno usmerjenemu židovstvu, ki je na podlagi sporočila »Stare zaveze«, da je Bog obljubil sveto deželo Židom, uveljavljalo prepričanje, da imajo torej na tej podlagi⁴ potomci starodavnega, antičnega židovstva – današnji državljani Izraela – zgodovinske pravice do svete dežele.

To zastavo cionističnega pravoverstva je bodoči premier Menahem Begin zasadil sredi valujočega hribovja okupiranega desnega brega reke Jordan – Cisjordanije, ko so ga pripadniki desničarskega gibanja Gush Emunim, tako imenovanega Bloka zvestih, povabili, da bi v enem od njihovih protizakonito postavljenih naselij na okupiranih arabskih tleh položil temelj za sinagogo.

»Stojimo na zemlji svobodnega Izraela,« je dejal Menahem Begin. »V prihodnje bo še veliko naselij podobnih vašemu!« Njegova izjava je samo dopolnila volilno geslo, s katerim se je kitila stranka Likud: »Izraelska suverenost od Sredozemskega morja do Jordana.«

Toda kljub tem otipljivim znakom rastočega obujanja židovskih zgodovinskih pravic so bili celo v izraelski javnosti močno presenečeni, ko je Begin ob prevzemu položaja ministrskega predsednika na vprašanje,

¹ Izraelska zastava je podolgovati pravokotnik; na beli podlagi zgoraj in spodaj tečeta dve modri črti, ki predstavljata reki Evfrat in Nil, vmes pa je šestokraka Davidova zvezda. Zastavo je zasnoval oče cionizma Theodor Herzl.

² V načrtu za razvoj židovskih naselij na območju Judeje in Samarije (Cisjordanije), ki ga je za svetovno cionistično organizacijo pripravil Matityahu Drobles, je zapisano: zagotoviti moramo, da ne bomo odvzemali zemljišč članom manjšin!

³ Irgun Zvai Leumi – hebrejsko ime za Nacionalno vojaško organizacijo, ustanovljeno leta 1937 za podtalno vojno proti Britancem in Arabcem.

⁴ Stara zaveza, II: Gospod pravi Abrahamu: »Zapusti svojo deželo, svojo družino in dom svojega očeta ter pojdi v deželo, ki ti jo bom določil. Iz tebe bom napravil veliko ljudstvo, blagoslovljen bodi! Razmnoži svoje ime in postal boš vir blagoslova...«

kakšni so njegovi načrti za okupirana arabska ozemlja, Cisjordanijo in Gazo, odgovoril takole: »Kakšna okupirana ozemlja? Če mislite Judejo in Samarijo, potem vedite, da so to osvobojena ozemlja, in da so del Izraela.«

Čeprav je od tistih junijskih dni leta 1977 minilo precej časa in so namere izraelske vlade o priključitvi okupiranih arabskih ozemelj kljub dogovorom iz Camp Davida in mirovni pogodbi z Egiptom postale kristalno jasne, podkrepljene z aneksijo vzhodnega Jeruzalema in Golanškega višavja, se zdi, da mnogi tudi danes niso prepričani v utemeljenosti ekspanzije Izraela na podlagi zgodovinskih pravic, medtem ko se jim zdijo povsem racionalne trditve o problemu »varnih meja«.

Ko je v drugi polovici lanskega leta Izrael obiskala delegacija ameriških Židov, ki naj bi se seznanila s problemom »židovskih naselij na arabskih tleh in varnosti Izraela«, jo je čakalo dokajšnje presenečenje. Uglednim ameriškim rojakom je premier Menahem Begin mirno izjavil, češ da naselja nimajo prav ničesar skupnega z vprašanjem varnosti, temveč da so bila zgrajena zato, da bo lahko Izrael razširil svojo suverenost na ta ozemlja!

Sicer pa so Židje iz »diaspore« med svojim bivanjem v obljubljeni deželi lahko ugotovili, da premier Begin ni največji skrajnež, temveč da se pri uresničevanju svoje politike naslanja na nekatere močne sile cionizma, ki imajo ekspanzionistične težnje in na »dolžnosti«, ki jih vsakemu Židu nalaga njegova vera.

Najmočnejša ali vsaj najbolj vidna med njimi je Gush Emunim – Blok zvestih, ki ga je v začetku sedemdesetih let ustanovil novi židovski mesija – rabin Moshe Levinger z željo, da bi v vrste izraelske nacionalistične desnice vnesel ortodoksne prvine židovstva. Gibanje črpa svojo ideologijo iz sinteze med tradicionalnim religioznim cionizmom in robotim sekularnim nacionalizmom, ki ga pooseblja Vladimir Jabotinsky, sicer dolgoletni Beginov prijatelj ter mentor njegovega desničarskega bloka Herut.

Ta nenavadna mešanica je hitro postala eksplozivna: nenadoma je postalo enako izdaji, če je nekdo samo pomislil na idejo o ozemeljskem kompromisu s katerokoli od izraelskih sosed. Gush Emunim je svojo pravovernost začel dokazovati v praksi, ko je sprožil široko akcijo za poselitev okupiranih arabskih ozemelj, posebno Cisjordanije, ki so jo v skoraj vseh krogih izraelske družbe preimenovali po Bibliji v »Judejo in Samarijo«. Vlada premiera Menahema Begina, ki je izšla iz volitev leta 1977, je natihoma, pa tudi z nekaterimi javnimi izjavami dala Bloku zvestih vso podporo v zvezi z ustanavljanjem ilegalnih naselij na območju Cisjordanije.⁵

Z odmevnimi akcijami v korist židovskega ortodoksnega zakonika je Gush Emunim hitro krepil vpliv v izraelski družbi; njegova propaganda je

⁵ Ironično je, da so bili mnogi med prostovoljci, ki so se podali v nova židovska naselja, mladi emigranti iz Amerike, za katere nihče ni mogel trditi, da niso dobro preskrbljeni. David Harounoff v reviji *Middle East International* (1981) piše, da so mladi ameriški emigranti pustili za seboj v izraelskih mestih stanovanja, ki so jih dali v najem za visoke zneske.

našla pot v državne ter v višje talmudske šole, kjer se kalijo novi podmladki za Blok zvestih in njegove privrženke. V teh šolah učijo, da je poldrugi milijon Palestincev, ki živijo na okupiranih ozemljih, »ušiva, delomrzna nadloga«, ker da pomenijo največjo coklo za uresničitev nezaustavljivega mesijanskega poslanstva Izraela – ustanovitve teokratičnega »Eretz Israel« – Velikega Izraela.⁶

V zadnjih nekaj letih je Gush Emunim spletel široko mrežo podpore: njegovo nasprotovanje sporazumom iz Camp Davida so s simpatijami sprejeli tisti, »ki nočejo odstopiti niti pednja zemlje«; ortodoksni Izraelci, ki sodijo, da so v Bloku zvestih našli branik proti preveč posvetnim elementom v laburističnem gibanju; pa tudi precejšnje število orientalskih Židov, ki sicer podpirajo stranko Tami, a so našli dovolj možnosti za uveljavljanje svojih prepričanj.

V zadnjem obdobju je poleg Gush Emunima na skrajni desni izraelskega političnega spektra dobila precej veljave tudi stranka Teyia, ki zastopa aneksijo vseh okupiranih arabskih ozemelj. Kljub temu je ta še vedno bolj prožna kot gibanje rabina Meira Kahaneja »Kach«. Kahane je z vsemi silami napadal načrt stranke Teyia, po katerem naj bi Izrael Palestincem na okupiranem območju Cisjordanije in Gaze ponudil državljanstvo. Njegovo gibanje Kach, ki je med lanskoletno predvolilno kampanjo nastopalo z geslom o »Velikem Izraelu«,⁷ se zavzema za to, da bi morali z območja obljubljenе dežele izgnati vse Arabce, najsi že imajo izraelsko državljanstvo ali ne. To pomeni, da bi morali izgnati tudi vse Arabce, ki živijo na ozemljih pod izraelsko okupacijo. Ta ideja je dobila precej širok krog privrženecv med židovskimi naseljenci, med versko mladino in revnejšimi sloji orientalskih Židov, pa tudi med novimi priseljenci iz diaspore.⁸

Zanimivo je, da so ideje rabina Kahaneja pognale kali tudi na izraelskih univerzah, saj je zveza izraelskih študentov že na začetku lanskega leta začela kampanjo za izključitev vseh arabskih študentov. Tiho, a zato nič manj pomembno podporo je stranski Kach ponudil tudi Gush Emunim, medtem ko so jo v nekaterih verskih krogih razglasili celo kot edino pravo stranko, ki širi duha Biblije.⁹

V izraelski družbi je sicer veliko naprednih elementov in v minulih letih je bilo več poskusov¹⁰ onemogočiti delovanje skupin skrajne desnice,

⁶ Eretz Israel – natančno »Dežela Izrael« – je po židovski razlagi domovina otrok Izraela, v katero se morajo vrniti. Menahem Begin v svoji knjigi *The Revolt* (1978) piše, da ta pojem zajema Palestino na obeh straneh reke Jordan, ne samo zahodno Palestino, temveč tudi ozemlje, ki so ga nekoč zasedala hebrejska plemena Manaseh, Gad in Reuben.

⁷ 1. marca 1981 je izraelsko časopisje objavilo velik oglas, v katerem je stranka Kach predstavila svoje ideje o Izraelu takole: »Vsa zemlja med Nilom in Evfratom je »Eretz Israel«, kot to določa Biblija. Volite za gibanje Kach!

⁸ Ideja rabina Meira Kahaneja, sicer Žida ameriškega rodu, ki pomeni eno najbolj kontroverznih osebnosti v Izraelu. Znan je kot ustanovitelj »Židovsko obrambne zveze«. Pisec izredno sporne knjige »Iti morajo« (»They Must Go«), v kateri zagovarja mnenja, da je treba Arabcem vzeti vse ter jih izgnati z območja Izraela.

⁹ »Kach je resnična stranka Biblije!« Rabin Israel Arieli maja 1981.

¹⁰ Znana odvetnica Felicia Langer, ki večkrat zastopa arabske interese na območju Izraela, je vrhovnemu sodišču predložila peticijo enajstih Arabcev iz Hebrona, ki so zahtevali izgon pripadnikov Gush Emunima iz ene od hiš v Beit Hadashu, ki so jo nezakonito zasedli. Odgovor je bil: »Pripadniki Bloka zvestih so v hiši z vednostjo in podporo vlade.« (maj 1981).

oziroma onemogočiti njihovo rast, toda prizadevanja niso bila uspešna. V določenem smislu so dosegla celo nasprotno. Ko je skupina izraelskih akademikov lani zahtevala od sodišča, naj prepove volilno kampanjo stranke Koch, češ da ta ni v skladu z deklaracijo neodvisnosti,¹¹ je dobila naslednji odgovor: »Deklaracija neodvisnosti ni zakoniti, obvezujoči dokument, po katerem bi se morala ravnati politična gibanja.« Razsodba, sprejeta 12. junija 1981, je prav gotovo dala nove zakonske razsežnosti aspiracijam izraelske ekstremne desnice.

Za politične cilje izraelske desnice so seveda edino pravo vodilo zgodovinski zahtevki cionističnega gibanja, začrtani ob prelomu stoletja. Cionisti so svoje ozemeljske težnje do širokega območja Palestine in sosesčine postavili dokaj jasno na mirovni konferenci v Versaillesu leta 1919, ko so si želeli izkupiti zajeten košček razpadlega otomanskega cesarstva. Cionistično vodstvo je konferenci poslalo obsežen memorandum, ki so mu priložili zemljevid in opis območja, ki bi bilo ekonomsko in strateško sprejemljivo za židovsko državo. Območje predlagane države za sinove Izraela je obsegalo celotno ozemlje, danes znano kot Izrael, vsa območja pod izraelsko okupacijo ter južni Libanon vse do reke Litani.

Te ozemeljske cilje je potrdil svetovni kongres cionistov leta 1942 v New Yorku, čeprav je zadeva na poznejšem kongresu – leta 1946 – sprožila spor med dvema kriloma cionistov. Tako imenovana radikalna skupina je zahtevala, da mora v okvir izraelske države priti vsa Palestina; pod tem je razumela skoraj ves današnji Libanon, del Sirije in Jordanije. Toda zmagali so »zmerni« pod vodstvom Chaima Weizmana in Davida Ben Guriona, ki so sprejeli načrt o razdelitvi Palestine na židovsko in arabsko državo, čeprav s tihim prepričanjem, da bo to »le prvi korak k uresničitvi prvotnega ozemljskega zahtevka«. Radikalci, premagani na kongresu leta 1946, sestavljajo zdaj Beginovo vlado.¹²

Sicer pa so svoja mnenja vse od nastanka židovske države izražali v javnosti, kadarkoli so za to dobili priložnost. General Allon je leta 1948, ko je sporazum o prekinitvi sovražnosti med izraelsko in arabskimi armadami zaustavil napredovanje njegovih čet, ogorčeno izjavil: »Bili smo na robu zmage, ki bi nas vodila do reke Litani in do Sinaja. Še nekaj dni bojevanja bi nam omogočilo, da bi osvobodili vso domovino!«

Na predvečer sinajske ofenzive leta 1956, ki jo je Izrael izvedel skupaj s Francozi in Britanci, a se je moral pozneje pod pritiskom Američanov umakniti, je general Dayan svoji armadi in Izraelcem sporočil naslednje: »V rokah izraelske armade je, da izbojuje bitko, katere končni cilj je ustanovitev izraelskega imperija.«

Dovolj zgovoren je bil general Dayan tudi po bliskoviti šestdnevni vojni leta 1967: »Naši očetje so dosegli meje, priznane v načrtu o

¹¹ Izrael nima ustave, namesto nje se ravna po »bazičnih zakonih«, ki jih namerava, po dogovoru iz junija 1950, »v prihodnosti« strniti v ustavo.

¹² Mnenje Davida Nesa, odpravnika poslov ameriškega veleposlaništva v Kairu med arabsko-izraelsko vojno leta 1967, zapisano v članku za New York Times septembra 1979.

razdelitvi (Palestine). Naša generacija je dosegla meje iz leta 1949, generacija šestdnevne vojne pa je zdaj ponesla meje do Sueza, Jordana in do Golanskega višavja. Toda, to še ni konec, kajti po sedanjih črtah prenehanja sovražnosti bodo prišle nove, ki se bodo raztezale čez (reko) Jordan ter morda globoko v Libanon in celo tja do osrednje Sirije.«

Iz besed, ki jih je izrekel pokojni general Moshe Dayan, in ki so jih ob različnih priložnostih izrekli tudi drugi politični »jastrebi« v Izraelu, je mogoče izluščiti zelo nevarno cionistično miselnost, ki jo potrjujejo izraelski voditelji tudi danes, namreč, da se zahtevek po uresničitvi zgodovinskih pravic nanaša na ozemlja, na katerih nikoli v zgodovini ni bilo židovskega življa, če pa je že bilo, pa nikoli ni štel več kot nekaj družin, ter da je opredeljevanje razsežnosti izraelskih meja nalašč zelo nedoločno. Ta »nedoločnost« ustreza političnim in strateškim ciljem izraelske vlade, najsi gre za sedanja pogajanja z Egiptom ali za morebitna prihodnja pogajanja z drugimi arabskimi državami.

Kaj si Izraelci takšne ali drugačne politične barve predstavljajo pod besedama »obljubljena dežela«, in kakšne naj bi bile njene meje?

Prav gotovo je, in to so izraelski voditelji ob različnih priložnostih velikokrat poudarili, da si v okviru cionistične ideologije pod pojmom obljubljena dežela predstavljajo tako Palestino kot Jordanijo (nekdanja Transjordanija). Sicer pa nekateri niso zadovoljni samo z ozkim pasom Palestine in Jordanije, temveč obljubljeni deželi dodajajo tudi Sinajski polotok¹³ ter celo dele Sirije in Iraka, kajti, kot pravijo: »Mojzes je bival na gori Sinaj, Abraham pa je živel v deželi Ur in v Kaldeji ter je na svoji poti v Palestino šel tudi mimo Haruana (območje v Južni Siriji). Med cionističnimi skrajneži obstaja tudi prepričanje, da bi morali Izraelu priključiti del severnega Egipta, kajti Mojzes se je rodil v Egiptu. »Resni« cionistični pisci, kakršen je na primer Luva Eliav, pa preprosto pišejo, da je »obljubljena dežela« vse, kar je med morjem in puščavo.

Eliav si med drugim predstavlja, da bi moral Izrael v svojih rokah imeti tudi mesta Aman, Gazo in Akro. Njegove argumente za posest teh krajev niti najmanj ne ovira dejstvo, da tudi Palestinci in Jordanci upravičeno uveljavljajo pravice do posesti omenjenih mest: Palestinci iz preprostega razloga, ker so v njih nenehoma živeli več kot 13 stoletij, in ker, razumljivo, ti kraji pomenijo del palestinske dediščine, del palestinske družbe. Najbolj nenavadno je to, da si cionisti lastijo tudi Aman. To mesto (prestolnica Jordanije) ni bilo nikoli del katerekoli židovske države v antični zgodovini; isto velja za Akro do leta 1948, ko so jo židovske čete zavzele in okupirale, in pravzaprav tudi za Gazo, saj je bila le nekaj pičlih let v prvem stoletju p. n. š. v rokah Židov.

Če govorimo o »nedoločnosti« meja židovske države, potem je treba poudariti, da gre predvsem za njene vzhodne in zahodne meje, kar izhaja

¹³ Po biblijskem izročilu je Mojzes na Sinaju sprejel pisano voljo Boga v obliki kamnitih tablic z desetimi božjimi zapovedmi.

tudi iz prej omenjenih cionističnih ozemeljskih tez. Severna in južna meja sta po cionističnem izročilu vendarle nekoliko bolj določeni. Že leta 1937 so mnogi cionisti prisegali na naslednje: »Domovina Izraelcev ima pet delov: južni Libanon, južno Sirijo, Transjordanijo, Palestino in Sinaj«. ¹⁴

Slišati je bilo tudi mnenja, da bi morali celo Ciper ¹⁵ vključiti v območje obljubljenе dežele, čeprav bi domnevno to zahtevo bili pripravljени opustiti.

Leta 1956 je Ben Gurion razširil tezo, da je Sinaj »absolutno« del kraljestva Davida in Salomona, in da torej sodi pod izraelsko suverenost. Svetovna javnost je imela takrat priložnost prebrati, kako so vsi člani kneseta ob njegovih besedah vstali in začel peti »hatikvo« – državno himno Izraela. Najbrž te Ben Gurionove besede še niso pozabljene, čeprav jih je pozneje zaradi ameriškega pritiska moral umakniti, toliko bolj, ker so v minulih nekaj mesecih židovski koloni na Sinaju poskrbeli za to, da je izraelska in svetovna javnost znova slišala, kaj je imel o Sinaju povedati najuglednejši sin Izraela. ¹⁶

Kar zadeva zahtevke po severnem Egiptu, pa tole: čeprav je mogoče v sodobnih prevodih Biblije zaslediti omenjanje »reke Nil«, pa mnogi biblijski izvedenci sodijo, da to ni prava razlaga, kajti v hebrejskem izvodu Biblije je govor o »egiptovski reki«. Največ časa je bilo mogoče v izraelskih časopisih spremljati sramežljivo polemiko o tem, ali »egiptovska reka« pomeni reko Nil oziroma enega od njenih krakov v delti, ali pa je govor o puščavskem rečnem koritu Wadi el Arish na Sinaju, kjer poteka sedanja razmejitvena črta med izraelskimi in egiptovskimi četami. Bolj »domiselni« časniki pa so dali prostora tudi dokazovanjem, da segajo zgodovinske pravice Izraela celo čez to mejo. ¹⁷ Tako naj bi Izrael imel pravice do tistega dela obale Rdečega morja, kjer se je po izročilu o eksodusu zgodil čudež: morje se je razdelilo in prepustilo pot Židom, ki so pod Mojzegovim vodstvom bežali iz Egipta, zasledujoče egiptovske čete pa so se utopile.

Toda, celo Bloku zvestih in njegovim privržencem so se takšna dokazila dozdevala preveč skrajna: gibanje previdno vztraja, da mora Izrael obdržati pod svojim nadzorom le tista ozemlja, o katerih večina cionistov meni, da so »pokrita« z zgodovinskimi pravicami. Gush Emunim sodi, da tista prava biblijska meja zgodovinskih pravic na območju Sinaja teče po črti med el Arishom in Ras Muhammadom, torej približno po trenutni razmejitveni črti med Egiptom in Izraelom. V skladu s to miselnostjo se

¹⁴ Tęza v poročilu za svetovni cionistični kongres v Zürichu julija 1937, ki jo je napisal David Ben Gurion. Poročilo ima znani naslov »On Ways of Our Policy« – »O poteh naše politike«.

¹⁵ Stališče uglednega rabina Adina Scheinsalza, ki je bil povabljen na dialog s Palestinci pod pokroviteljstvom Sartra.

¹⁶ Naseljenci na Sinaju nočejo sprejeti »odpravnine« izraelske vlade ter se umakniti iz svojih protizakonitih naselij pred 25. aprilom letos, čeprav to določa egiptovsko-izraelski sporazum. Sprožili so politično in obrambno kampanjo in celo minirali dostop do naselij.

¹⁷ Vrhovni izraelski rabin Goren je uporabil argument o »razdelitvi Rdečega morja« v pogovoru, ki ga je konec leta 1976 imel z ameriškim veleposlanikom v Izraelu.

Blok zvestih ni upiral vrnitvi sinajskih naftnih vrelcev Egiptu, toda vso njegovo podporo imajo tisti koloni, ki se nočejo izseliti iz naselij blizu el Arisha in ob sredozemski obali Sinaja.

Zgodovinske pravice, ki jih postavljajo cionisti in z njimi večina današnjih Izraelcev, so v sedanjem obdobju mednarodnih odnosov prav gotovo posebnost in jim je težko poiskati »zgodovinsko primerjavo«. ¹⁸ Temeljijo pa seveda na svojevrstni in enostranski razlagi Biblije. Biblijski argumenti se kakovostno razlikujejo od argumentov, ki jih v svoji pravici do Palestine uveljavljajo Palestinci. Doslej še noben palestinski Arabec ni utemeljeval palestinske pravice do domovine in države na območju Palestine s filološkimi in lingvističnimi dokazi, čeprav bi najbrž to lahko storil.

Naj navedem nekaj primerov:

Dr. William Steinberg, profesor »Stare zaveze« in semistike na ameriški univerzi Duke, piše v knjigi »Palestina in Biblija« ¹⁹ naslednje:

»Stara zaveza na kar najbolj prepričljiv in iskren način opozarja, da je treba ustanoviti duševno kraljestvo, ki bi ga uživalo vse človeštvo, nikakor pa ne govori o politični domovini Izraelcev, ki naj bi okupirala ozemlja in domove, pripadajoče drugim ljudstvom...«

»Težko si je zamišljati bolj neprimerno in samosvojo razlago Biblije od te, ki izhaja iz dokazovanj nekaterih izraelskih verskih izvedencev, ki izročila svete knjige uporabljajo kot opravičilo za izganjanje današnjih Palestincev iz njihove zemlje in domov ter jih enačijo z antičnimi Filištinci, Edoniti, Moaliti in Amoniti...«

Kot omenjeno, Izraelci govorijo o zgodovinskih pravicah in o »obljubljeni deželi«. Palestina naj bi bila tisti kos sveta, ki ga je Bog naklonil sinovom Izraela. Prva jasna obljuba, kot se strinjajo bibliologi, je bila v tem smislu izrečena pri Sechemu ²⁰ z besedami: »To zemljo bom podaril Tvojim potomcem!« Obljuba je bila izrečena Abrahamu, pozneje pa ponovljena Izaku in Jakobu. Po splošnem prepričanju naj bi bile te obljube namenjene samo židovskim ušesom in torej tudi samo potomcem Židov. Toda biblija pravi čisto nekaj drugega. Beseda »tvojim potomcem« ²¹ nedvomno zajema tudi Arabce, najsi bodo muslimanske ali katoliške veroizpovedi, kajti lahko brez težav trdijo, da so potomci Abrahama po njegovem sinu Ismailu. Ko je bila ob navzočnosti Abrahama opravljena prva slovesnost obrezovanja, kjer je bila njemu in njegovim potomcem v trajno last obljubljen dežela Kanaan, je bil obrezan Ismail. Izak, oče Židov, takrat sploh še ni bil rojen!

V 17. poglavju Stare zaveze se Bog prikaže Abrahamu in mu pravi: »Jaz sem vsemogočni Bog. Stopaj pred menoj... Povezal se bom s teboj

¹⁸ Najbližji primer bi lahko našli v 19. stoletju, ko so Madžari postavljali tezo, da jim pripadajo vse posesti krone svetega Štefana. Lahko pa bi s tem morda primerjali tudi bolgarske želje iz 80-ih let tega stoletja, da sodi v meje »Velike Bolgarije«, začrtana na sanstefanskih sporazumih tudi SR Makedonija.

¹⁹ Naslov izvirnika »Palestine and the Bible« (delo več uglednih avtorjev).

²⁰ Današnje ime mesta je Nablus, ki je na okupiranem območju Cisjordanije, po biblijskem izročilu sicer dežele »Judeje in Samarije«.

²¹ V angleškem prevodu Biblije je zapisano: »Thy seed« – »tvojim semenom«.

ter neskončno razmnožil tvoje potomstvo... Postal boš oče nešteti narodov, tvoji potomci bodo kralji. Tebi in tistim, ki te bodo nasledili, bom dodelil deželo, kjer boste lahko ostali kot njeni prebivalci... Vsa kanaanska dežela bo v trajni lasti tvojih potomcev in jaz bom njihov Bog.«

V Stari zavezi Mojzes takole razlaga ukaze, ki mu jih je naložil Bog: »Obrni se, zapusti ta kraj in usmeri se proti goram Amartejcev in njihovi okolici – veliki planoti, ovčji deželi, Negevu, veliki reki Evfrat... To deželo ti podarjam. Pojdi in polasti se dežele, ki sem jo obljubil tvojim očetom Abrahamu, Izaku, Jakobu in njihovim potomcem... Bog vas je razmnožil, da se danes lahko vaše število meri z zvezdami na nebu.«

Kot je jasno razvidno, božja obljuba ni naslovljena niti na današnje cioniste niti na Žide, temveč na Abrahama in njegovo potomstvo.²² Besedi »in njegovo potomstvo« nedvomno vključujeta oba sinova Abrahama, to je Ismaila in njegove arabske potomce ter Izaka in njegove Židovske potomce. Obljuba potemtakem zadeva tako Arabce kot Žide.

Sicer pa so se Arabci v preteklosti tudi že sklicevali na to obljubo in najbrž enako argumentirano kot Židje.

Po arabski zmagi nad Rimljani je Palestino v sedmem stoletju n. š. preplaval islam. Voditelj arabskih armad Khaled Ibn el Wahd je takrat premaganemu imperatorju poslal v Rim naslednje slovito pismo:

»Bog je obljubil to deželo Abrahamu in njegovim sinovom in mi smo sinovi Abrahama!«

Kar zadeva argumente o pravici do »vrnitve v obljubljeni deželo«, pa je morda mogoče reči to, da Bog ni določil natančnega časovnega roka, ko naj bi se uresničila njegova prerokba o vrnitvi v obljubljeni deželo. Lahko bi torej rekli, da je bila njegova obljuba uresničena že za časa Mojzesa, ko je ta povedel svoje ljudstvo iz egiptovske sužnosti v Palestino prek Sinaja. Ker je bila božja volja enkrat že uresničena, torej ni nobenega razloga, da bi jo uresničevali znova, toliko bolj, ker bi se tudi na arabski strani upravičeno lahko našel kdo, ki bi dejal, da »je Khaled Ibn el Wahd popeljal Abrahamove potomce nazaj v obljubljeni deželo«.

Eden izmed zelo pomembnih argumentov, ki ga židovski cionisti kaj radi uporabljajo, je »zgodovinska navzočnost« v obliki sledu bivanja, posesti ali čaščenja. Mislim, da se globlje v ta argument nima smisla spuščati, toliko bolj, ker je svojim rojakom najbolje odgovoril profesor Yeshayahu Leibowitch iz hebrejske univerze v Jeruzalemu.²³

»Pri nas veliko govorimo o ‚svetih krajih‘, ki so raztreseni po vsem Jeruzalemu. Arabci imajo prav gotovo enake pravice do svetih krajev v Jeruzalemu in njihovi argumenti nevtralizirajo naše... Židje pravijo, češ

²² Mnenje profesorja Stare zaveze dr. Alfreda Gillamma na londonski univerzi v knjigi »Palestina in Biblija«.

²³ Izjava, objavljena v intervjuju, ki ga je profesor Leibowitch oktobra 1980 dal izraelskemu tedniku Kol Ha'ir. Leibowitza uvrščajo v levo izraelsko inteligenco; v omenjenem intervjuju se je zavzel za umik Izraela z vseh okupiranih ozemelj ter za priznanje Palestinske osvobodilne organizacije. Dejal je, »...končno mi držimo pod okupacijo njihova ozemlja in moramo zato biti prvi, ki bi pristali na kaj otipljivega...«

da je tu (v Jeruzalemu) stal »židovski tempelj«. To je res. Toda k tej ugotovitvi lahko dodam drugo: prvi židovski tempelj je na območju Jeruzalema stal 410 let, drugi pa 620 let, medtem ko se mošeja Al Aqsa sredi Jeruzalema dviguje že celih 1300 let.«

Trditev, da imajo Židje zgodovinske oziroma biblijske pravice do vrnitve v obljubljeni deželo in do posesti okupiranih arabskih ozemelj, je mogoče ovreči na različne načine, z različnimi argumenti, med katerimi je prav gotovo v ospredju pravni, zanimiv pa je tudi, na primer, »rasni«.

Židov dvajsetega stoletja, ki so emigrirali v Palestino, večinoma ni mogoče šteti za potomce biblijskih Izraelitov,²⁴ temveč gre za spreobrnjenca v judoizem, ki so izrabili religijo za svoje politične in nacionalistične cilje. Ali, kot je pojasnil ugledni francoski politik židovskega porekla Joseph Reinach: »Zelo malo današnjih Židov ima kakršnokoli zvezo s Palestino. Velika večina ruskih in poljskih Židov, ki so sestavljali večino priseljencev med obdobjem britanskega mandata, izvira iz rodu Kozakov, tatarskega ljudstva, ki je živel v južni Rusiji in so ga spreobrnilo v židovsko vero za časa Karla Velikega²⁵.«

Antična zgodovinska povezava, kakršna naj bi bila povezava Židov s Palestino v biblijskih časih, današnjim Izraelcem (čeprav bi lahko dokazali, da so neposredni potomci Izraelitov) v okviru mednarodnega zakona ne daje nobene pravice, da bi lahko postavljali ozemeljske zahteve. Vzemimo primer Arabcev, ki so vladali v Španiji veliko dlje časa kot Židje antični Palestini, toda to jim danes ne daje nobene pravice do izražanja zahtev po španskem ozemlju. Ali, na primer: Rimljani so za časa svojega imperija vladali polovici Evrope, Azije, severni Afriki... ter med drugim suvereno nadzirali pokrajine, kot so Norik, Panonija... toda to ne daje njihovim naključnim naslednikom Italijanom nobene pravice, da bi se oglašali z ozemeljskimi zahtevami.

Leta 1919 je komisija King-Crane, ustanovljena zato, da bi ugotovila, kakšne so želje arabskega prebivalstva Palestine, ki se je znebila otomanskega gospostva, in da bi svoja odkritja sporočila Ligi narodov, ugotovila naslednje:

»Prvotno zahtevo, ki jo pogosto ponavljajo predstavniki cionistov, češ da imajo Židje do Palestine pravico, ki temelji na njihovi okupaciji te dežele pred tisoči leti, je komajda mogoče resno obravnavati.«²⁶

Skratka, Izrael ne more najti nobenih prepričljivih argumentov za trditve, da je kot država naslednik kraljestva, ki sta ga ustanovila David in Salomon. Po mednarodnem zakonu je mogoče državno nasledstvo uveljavljati takrat, kadar neka država kot rezultat »razpada oblasti, začasne tuje okupacije ali ravsula« nasledi poprejšnjo... Toda kraljestvo Židov, ki ga je ustanovil David pred več kot 3000 leti, je izginilo v prahu

²⁴ Pripadniki najčistejše hebrejske rase, torej pravi potomci Izraelitov, če takšni sploh obstajajo, izvirajo iz Jemena. Tudi najčistejša arabska rasa je, kot je dokazano, doma v Jemenu.

²⁵ Journal des Debates, marec 1919, citiral Philippe de Saint Robert.

²⁶ Diplomacy in the Near and Middle East, 1956, J. C. Hurewitz.

zgodovine skupaj s svojimi prebivalci. V mednarodnem zakonu ni nobene določbe, ki bi priznavala pravico države, ustanovljene v dvajsetem stoletju, da nasledi državo, ki je obstajala preko 3000 leti. Zato torej tudi ni nobene zakonite podlage za izraelsko aneksijo vzhodnega Jeruzalema, sirskega Golanskega višavja in za večkrat napovedovano in pripravljeno aneksijo Cisjordanije. Izraelske vojaške oblasti so na okupiranih ozemljih uvedle pravne in administrativne spremembe, do katerih kot »okupatorske oblasti« niso mednarodno-pravno upravičene, razen kadar gre za nujno varnost okupatorskih sil. Med drugim so uvedle tudi mnoge restrikcije glede pravic do zemljiške posesti, razpolaganja z vodnimi viri itd., s čimer olajšujejo naseljevanje židovskih kolonov.²⁷ Praktično so s tem prekršile mednarodno pravo.

Pravico do »državnega nasledstva«, kakršno si predstavljajo Izraelci, izpodbija tudi neka druga, zelo otipljiva pravica avtohtonih prebivalcev Palestine. To je pravica do suverenosti.

Dejstvo je namreč, da aneksija vzhodnega Jeruzalema in Golanskega višavja krši suverenost Palestincev in sirskih Druzov. Suverenosti ni mogoče zanikati, pa tudi zakonito nikoli ni bila uničena. Marsikatera od ustav sodobnih držav vsebuje pasus, da »je suverenost ena, nedeljiva, neodtujljiva in nepredpisana.«²⁸

V vsakem primeru Izrael kljub okupaciji in aneksiji ni pridobil avtomatične, mednarodno-pravno priznane suverenosti nad Jeruzalemom in Golanskim višavjem. Njegov status je jasno določen: »okupacijska sila«. Tako Izrael označujejo tudi mnoge resolucije Združenih narodov. Utemeljeno načelo mednarodnih odnosov je, da okupacijska sila ne more prevzeti suverenosti nad okupiranim ozemljem, niti njena okupacija ne more uničiti ali razveljaviti suverenosti legitimnih oblasti. Palestinska suverenost nad Jeruzalemom in sirska nad Golanskim višavjem nista bili izgubljeni ali uničeni. Ozemlja ni mogoče izgubiti brez očitne težnje, da bi ga zapustili.²⁹

Velja poudariti, da so Palestinci pred padcem otomanskega cesarstva in preden sta si Bližnji vzhod razdelili Francija in Velika Britanija, podobno kot drugi Arabci, imeli enake pravice kot Turki ter so skupaj z njimi delili suverenost nad vsemi pokrajinami imperija, najsi so bile arabske ali turške. Liga narodov je otomanski Bližnji vzhod razdelila na pet dežel: na Libanon in Sirijo (francoski mandat), Irak, Palestino in Transjordanijo (britanski mandat).³⁰ Po mednarodnem zakonu je legalni odvzem teh dežel od Turčije ter priznanje obstoja njihovih prebivalcev

²⁷ Ena od ugotovitev v najnovejši knjigi mednarodne komisije pravnikov. Knjiga je izšla januarja 1981 v Ženevi in Parizu. V njej je, med drugim, prvič objavljenih 845 izraelskih vojnih ukazov, ki v takšni ali drugačni meri kršijo mednarodno pravo.

²⁸ Francoska ustava, sprejeta 3. septembra 1791.

²⁹ *International Law*, D. P. O'Connell 1970. V tej ugotovitvi Izrael vidi priložnost dokazovanja, da so Palestinci svojo suverenost nad ozemljem izgubili, češ da so samovoljno odšli v begunstvo. Izrael želi na vsak način razbliniti argumente, da je Palestine v beg pregnalo nasilje židovskih terorističnih organizacij.

³⁰ Člen št. 22 konventa Lige Narodov.

kot »neodvisnih narodov« napravil iz njih države po mednarodnem pravu ter jim zagotovil suverenost nad njihovimi deželami. Dejstvo, da so bile te dežele postavljene pod skrbništvo, ni vplivalo na njihovo državnost.

Po dva tisoč letih zgodovine, ki je ni mogoče obujati, živita v Palestini dve vrsti ljudi, dva rodova Semitov, in vsak od njiju trdno veruje, da mu ta dežela izključno pripada. Te stvarnosti najbrž ni mogoče spremeniti, toda prav zaradi tega so vsi argumenti in zahtevki, ki temeljijo na biblijskih, zgodovinskih, verskih in drugačnih pravicah, popolnoma brez pomena. Brez pomena, če gre za prihodnjo ureditev države Izrael, za napovedano in želeno ustanovitev države Palestincev in za ureditev odnosov med Izraelci in Palestinci sploh, kar je za miroljubno razrešitev bližnjevzhodne krize odločilno. Zelo pomembni pa so seveda, če jih Izrael kot mednarodno-pravno priznana država in članica organizacije Združenih narodov uveljavlja v poskusih, da bi svojo suverenost razširila na tuja ozemlja.

Žal, Izrael ni opustil ideologije, ki so jo v Palestino prinesli pobudniki cionističnega gibanja v začetku dvajsetega stoletja. Resnici na ljubo, nekatere skupine cionistov so si v desetletjih pred drugo svetovno vojno prizadevale doseči politično razumevanje z določenim prerezom palestinskega prebivalstva. Toda ta prizadevanja so temeljila na načelu, da morajo Palestinci sprejeti znano Balfourjevo deklaracijo,³¹ zasnovano na »zgodovinskih pravicah«, ki jih terjajo Židje. Iz tega prepričanja izhaja končno tudi današnja politika židovske države: ta namreč Palestincem zanika pravico do nacionalnega predstavnitva oziroma uveljavlja »dolžnost« Židov, ki imajo »izključno pravico določati, katerim Palestincem naj bi bilo dovoljeno predstavljati celotno palestinsko ljudstvo.«

Sredi takšnega prepričanja velike večine Izraelcev se izgublja razumne besede, kakršne je izrekel že omenjeni profesor hebrejske univerze v Jeruzalemu Yeshayahu Leibowitch:

»Umakniti se moramo z vseh okupiranih ozemelj, in to ne jutri, temveč danes, kajti vladanje dvema milijonoma Arabcev bo zamajalo temelje države Izrael in jo uničilo. Izrael bo postal predmet sovraštva v vsem svetu... Držati okupirana ozemlja za vsako ceno – to izpodkopava demokracijo v deželi ter ustvarja razmere popolne korupcije, kar je neizogibna posledica delovanja kateregakoli kolonialnega režima... Že leta 1969 sem opozoril, da se ne bomo nikoli mogli pogajati z Arabci, če bomo sedeli na njihovi zemlji, pa čeprav bomo izjavljali, češ da smo pripravljeni razpravljati o vrnitvi ozemlj... Nobene možnosti ni, da bi spravili za pogajalno mizo vladarje in tiste, ki so pod tujo nadvlado...«

³¹ Deklaracija je pravzaprav pismo takratnega britanskega zunanjega ministra lorda Arthurja Balfourja, naslovljeno na poglavarja znane židovske družine Rotschildov, lorda Walterja Rotschilda. V njem je Balfour potrdil obljube glede ozemlja, ki so ga Angleži pred tem že obljubili Arabcem. Pismo vsebuje 117 besed. Najbolj eksplozivna stavka pa pravi: »Njegova vlada bo z razumevanjem gledala na postavitve nacionalnega židovskega domovanja v Palestini in bo, kolikor bo mogoče, pomagala pri izvedbi te namere...« »Vsekakor se ne sme zgoditi nič, kar bi krnilo civilne in verske pravice v Palestini že obstoječih nežidovskih skupnosti.« Te nežidovske skupnosti so takrat štejele nad desetkrat več prebivalstva kot židovski doseljenci!

GIUSEPPE BOFFA

Stalinski model

(Kaj je za formulo o »realnem socializmu«?)*

Zdi se mi, da se izraz »realni socializem« preveč lahkotno uporablja v publicistiki – ne mislim samo v naši, komunistični, vendar pa vsekakor tudi v njej. Res je sicer, da ga pogosto uporabljamo v narekovajih, kakor da bi se hoteli ograditi od njega. Toda zaradi tega po mojem mnenju potreba po določeni razjasnitvi ni še nič manjša. Sicer pa je izraz izrazito polemičnega značaja: polemičen je, če smo natančni, v veliki meri neposredno glede na nas, italijanske komuniste. Nastal je v deželah, ki jih ta označitev zadeva, ob koncu šestdesetih let, ko smo začeli v komunističnem gibanju, zlasti pri nas, poudarjati, da socializma ni mogoče preprosto enačiti s tistim, kar je bilo v mejah določene skupine držav, med drugim tudi zato, ker tam nismo videli, da bi se uveljavljala tista načela demokracije in svobode, ki so neločljiva od našega pojmovanja socializma. V odgovor so začeli govoriti, da je ravno »tisto« »realni socializem«, medtem ko je vse drugo, z našimi trditvami vred, zgolj besedičenje in muhavost.

Če opozarjamo na okoliščine, v katerih je nastajal ta izraz, tega ne počnemo iz preprostega filološkega ali zgodovinskega pikolovstva, čeprav bi bil tudi tak pristop koristen za resnično prizadevanje po razjasnitvi. Takšna zastavitev nam omogoča natančneje opredeliti, da vprašanje, ki se nam ga je lotiti, ni v tem, ali v ZSSR obstaja socializem v absolutnem smislu ali ne – vprašanje, ki sem ga osebno vedno štel in ga še štejem za sholastično, čeprav ne zanikam njegovih nedvoumnih ideološko-političnih implikacij. Pomembnejše je namreč to, da se z izrazom, kot je »realni socializem«, prikriva, čeprav pod drugačnim plaščem, neko drugo, mnogo bolj kontroverzno vprašanje, namreč vprašanje o modelu socializma.

Misel o tem, da bi lahko obstajal neki »model« socializma, ki bi bil veljaven za vse, je že dolgo razveljavljena: razvođenela se je že med leti 1950–1960. Nihče ga torej dandanes ne bi obnavljal na tak način. Zavrnil ga je tudi Brežnjev na zadnjem kongresu sovjetskih komunistov. Toda kadar danes zagotavljajo, da je »resničnost« socializma prav ta, medtem ko da so vse drugo prazne besede, v bistvu ponovno oživljajo isto, čeprav z

* Prevod iz: Rinascita št. 4, 29. januar 1982, str. 3–5, (G. Boffa, Il modello staliniano).

novim izrazjem. To se pravi, da vedno govorijo, da je to »pravi« socializem in ne kaj drugega. V obeh primerih pa je potisnjena ob rob ideja o socializmu kot procesu, ki je vendarle izhodiščna ideja komunističnega gibanja.

Sicer pa ima tudi vprašanje o »modelu« svojo zgodovino. Kadar govorimo o »modelu«, običajno in na sploh mislimo na takšen tip politične in družbene organizacije, kakršen je v ZSSR in je nastal, kakor priznavajo tudi uradni priročniki sovjetske zgodovine, v stalinskem obdobju. Ta tip se je učvrstil ne samo v trdih spopadih in globokih nasprotjih med različnimi porevolucijskimi silami, temveč tudi v dramatičnih konfliktih z revolucionarno dediščino iz leta 1917. S tem, ko to povemo, seveda ne zanikamo te dolge in kompleksne izkušnje. Poznavanje te zgodovine bi moralo biti temeljna sestavina kulturne zakladnice sodobnega človeka (pravim »bi moralo«, zakaj pogosto, žal, ni). To, kar je izšlo iz zgodovine tragičnih napetosti, nikakor ni bilo nekaj umetnega, ampak prav narobe: imelo je čvrste korenine v vrsti hudih problemov, sovjetskih in svetovnih. Označimo le nekatere: kriza revolucije med dvajsetimi in tridesetimi leti, mednarodna izolacija, kapitalistični obroč, nezaslišana in surova drama nerazvitosti, dediščina narodne zgodovine in nacionalistični pretresi, nastajanje družbenih slojev, pogosto brezoblično plebejskih, v fazi največje družbene mobilnosti.

Vprašanje, ki o njem danes razpravljamo, pa se vendarle ni porodilo samo iz te protislovne izkušnje, ampak bolj iz Stalinove težnje, da bi ji takoj podelil absolutno zgodovinsko in vseobčo veljavo. Prav on je namreč leta 1936, torej že na začetku enega najbolj temačnih obdobjev v tej sovjetski epizodi, avtoritarno razglašal, da je prav to uresničeni socializem. Takšno trditev pa so, žal, zavračala sama dejstva tragičnih let, ki so tudi leta moskovskih procesov in množičnih represij proti boljševiski partiji. Seveda pa ne smemo zanemariti določenega naboja legitimnosti in mobilizacijske, zlasti mednarodne vrednosti, ki ju vsebuje stalinska proklamacija. Pa tudi v tem ne gre pretiravati, če je že Stalin sam leta 1941 po pravici sodil, da mora poklicati sodržavljane k obrambi njihove domovine v imenu neke mnogo bolj nujne zahteve po nacionalni rešitvi, ne pa v imenu tistega socializma, ki ga je bil že razglasil za uresničenega.

Dvom torej ni bil vprašljiv in se je po vojni zastavil na mednarodni ravni. Seveda se tedaj ni razpravljalo o tem, ali je imel Stalin leta 1936 prav ali ne. Razpravljalo se je o tem, da je treba prehoditi »različne« poti v socializem, in pod to »različnost« se je posebej razumelo, da naj bodo te poti drugačne od sovjetske. Tudi ni ostalo samo pri razpravljanju, ampak so bile izoblikovane celo natančne programske naloge v tem smislu. Vsestransko delo pri proučevanju novih poti je bilo brž zavrženo z letom 1948, z nasilno presaditvijo sovjetsko-stalinske izkušnje in razmer v države Vzhodne Evrope, ki jih je osvobodila Rdeča armada. O okoliščinah tega izvoza stalinskega modela se je že dovolj pisalo, tako da je daljše razglabljanje o tem odveč. Koristno pa utegne biti nekaj pripomb k

drugim problemom, ki še zmeraj zbuja med nami jalove razprave, ker so preveč parcialne.

Jasno je, na primer, da je takšno dogajanje v veliki meri omogočila hladna vojna, kakor je tudi res, da največje odgovornosti za hladno vojno ne nosi stalinska ZSSR. Toda s tem smo nakazali šele enega od vzrokov za ta pojav. Bili pa so še drugi, ki jih ne smemo zanemarjati. Eden je, na primer, v dogajanjih znotraj posameznih držav, ki so omogočala presaditev sovjetske izkušnje: to ni v nasprotju s tistim, kar smo bili rekli prej, namreč da gre predvsem za »izvoz« nekega modela in celo za nasilen izvoz, opozarja pa na to, da je to dejanje v vsaki državi sicer naletelo na močan odpor med komunisti, a tudi na dejavnike, ki so ga olajševali. Kitajski »model«, na primer, gotovo ni bil vsiljen od zunaj, ampak so ga sprejeli iz notranjih pobud. Obstaja pa še tretja vrsta vzrokov. Že ob drugih priložnostih smo jo odkrili v pomanjkljivi pripravljenosti stalinske ZSSR – po letih zaprtosti v »socializem v eni sami deželi« in po krvavi epopeji »domovinske vojne« – da bi razumela novosti in mnogotero izvirnost revolucionarnega procesa, ki se je po porazu fašizma začel širiti v svetu in katerega najgloblji viri so bili tudi v navdihovanju v tisti oktobrski revoluciji, iz katere se je porodila tudi ZSSR: sovjetska nepripravljenost, da bi to razumeli, je krepila bojazen, da bodo te novosti tudi v ZSSR ponovno povzročile zavračanje stalinskega »modela«, ki se je prav v povojnem obdobju usmeril k drugi, globoko kritični fazi.

Tako ostaja stalinizem – vsemu navkljub je to še najboljši izraz za to, o čemer govorimo – temno jedro »modela«, ki o njem razpravljamo. Sicer pa implicitno priznava to tudi sovjetska uradna ideologija, ki se dviga v obrambo slavne kontinuitete domovinske zgodovine. Če govorimo o stalinizmu, za nas to ne pomeni, da lepimo etikete. S tem izrazom označujemo dovolj pomemben pojav, ki se prepleta s celo vrsto novih problemov našega stoletja. Od tu njegova prava »realnost«, ki bi jo bilo smešno zanikati. Toda ti problemi so bili le deloma povezani z ideali, načrti in zahtevami socializma, ki so nastale v delavskem gibanju in kulturi in so navdihovale tudi ruski Oktober. Bili so namreč še drugi. Če naštejemo le najbolj očitne, kaže opozoriti na nove nacionalizme ali na dramo razvitosti in nerazvitosti, ki je dandanes dobila tako presunljive svetovne razsežnosti. Številne so torej sestavine te eksplozivne mešanice, ki je najprej povzročila stalinizem v ZSSR in potem v povojnem obdobju prave pravcate konflikte med ZSSR in drugimi oblikami revolucionarnega procesa v svetu, oblikami, ki so se tudi hranile iz sovjetske izkušnje.

Celoto vzrokov je razkril XX. kongres KP ZSSR. In ob tem bi se rad zadržal. Kongres je odprl vprašanja, čeprav ne vedno dovolj jasno, vendar jih ni rešil, začel pa je odgovarjati na nekatera, sem ter tja celo prav spodbudno. V tem je bil njegov izjemen pomen – in v tem so bile tudi njegove meje. Da bi en sam kongres ene same partije lahko razrešil vse probleme, tega seveda nihče ni mogel pričakovati. Toda zahtevati je bilo mogoče, da bi se na tej točki začela sistematična in dosledna akcija, da bi

pravilno prepoznali probleme in jih reševali. Do kam je takšna akcija prišla? To vprašanje nas zanima, kadar se sprašujemo, zakaj so rezultati – četrto stoletje po teh dogodkih – tako razočarajoči.

Odpornost stalinskega »modela« se je izkazala bolj trdoživa, kot se je zdelo prvi hip. Inštituti, strukture, pa tudi posamični interesi, ki so se porodili in zrasli znotraj tega modela, vse to je delovalo v njegovo obrambo. Kar pa ne pomeni, da se ni nič spremenilo. Toda temeljne koncepcije, na katerih se je izoblikoval »model«, so ostale žive in so bile vedno označene kot samo bistvo socializma. Med poglavitnimi so: popolno poddržavljanje gospodarstva, izenačenje partije in države, partija kot hierarhični »red«, monopol državne ideologije, družbene organizacije kot »transmisijske verige«, »monolitska« vizija družbe, toga centralizacija gospodarstva. Bila so leta, po letu 1956, ko so tudi te koncepcije postale predmet hudih spoprijemov, toda potem je – v ZSSR in v njenem bloku – zmagala v bistvu konservativna linija. Težko je zdaj postavljati ločnico med eno in drugo težnjo. Takšna periodizacija najbrž niti ni nujna. Vsekakor pa je mogoče reči, da je bilo zatrtje češkoslovaške izkušnje v letu 1968 mnogo več kot zgolj epizoda na tej poti: to je bil datum, ki je z določnim znamenjem označil ves proces.

Toda na tej točki se vsepovsod pojavlja neko protislovje. Stalinske koncepcije in »model« so imele namreč določen »funkcionalni« značaj za določene politične usmeritve. S tem nočemo reči, kakor sicer včasih trdijo, da so bile »nujne« in »neizogibne«. O tem po pravici razpravljajo zgodovinarji in izrekajo različne sodbe. Toda za naše razmišljanje je pomembno ugotoviti, da so te koncepcije in model zmerom služili – dobro ali slabo – določenim političnim ciljem. Toda politične usmeritve so se medtem spremenile in po pravici se smemo vprašati, koliko ta sredstva še lahko in morejo koristiti. Eno je izvajati politiko nasilne industrializacije, drugo pa uravnoteženo politiko med vlaganji in porabo. Eno je iskati razvoj »za vsako ceno«, drugo pa je intenzivna rast po razumni stopnji. Eno je izvajati politiko frontalnega zoperstavljanja zunanjemu svetu, v temelju sovražnem, drugo pa je politika sporazumevanja in miroljubnega sožitja. Ali si je z istimi sredstvi mogoče pomagati v obeh primerih? Protislovje, ki tako nastaja in ki se kaže ali kot neučinkovitost novih politik ali pa skozi ostre obsodbe »modela«, je skupno vse deželam, ki so si izbrale to pot in je danes navzoče tudi v ZSSR.

Ta skupni podatek o krizi nam seveda ne sme prikriti globokih razlik, ki vsemu navkljub obstajajo med posameznimi deželami in ki omogočajo, da se ti temeljni problemi izražajo z zelo različno močjo in grobstvo. Ne gre namreč samo za zgodovinske in kulturne razlike, na katere smo bili v preteklosti tolikokrat pozorni in ki seveda imajo svojo težo. Tudi znotraj »modela« so globoka nasprotja med posameznimi državami. Poglavitno nasprotje je vsekakor nasprotje med državami, kjer je socializem nastal iz notranjih spodbud, notranjih družbenih nasprotij (najbolj tipični primer je vsekakor ZSSR), in med tistimi, kjer je bolj produkt izvoza: tu se

namreč soočajo razlogi nacionalnega ponosa in neodvisnosti (ne najmanj tipičen primer je ravno Poljska). Seveda pa tudi ta shema ni dovolj, da bi lahko razumeli vso zapletenost vprašanja, zakaj v obeh primerih so še drugi razlogi za razločke in nasprotja. Tam, kjer je »model« endogen, lahko razvoj poteka različno: dovolj, če pomislimo na ZSSR in Kitajsko, z njunimi mnogimi podobnostmi, pa tudi z njunimi globokimi razlikami, mimo tega pa je treba upoštevati še njun endemičen konflikt. In tudi v tistih državah, kamor je bil ta »model« »izvožen«, je naletel na pomembne popravke ali pa na bolj natančno opredeljene narodnostne temelje; pa tudi v takšnih državah, kjer se to ni zgodilo. Ne kaže spregledati občega razkoraka med velikimi in malimi silami, med nižjimi in višjimi ravnemi razvoja, med deželami, ki imajo določeno gospodovalno tradicijo, in deželami, ki poskušajo preseči tradicionalno majhnost. In končno ne pozabimo, da so države, kot Jugoslavija, ki že leta zavračajo »model«, pa se kljub temu sklicujejo na socializem.

Za nas, komuniste v državah, kakršna je Italija, dobiva to vprašanje še drugo razsežnost, ki je temeljenega pomena. Kdo bi bil v vrstah delavskega gibanja ali na splošno med delavskimi množicami pripravljen priznati in se odreči neodvisnim sindikatom, svobodi tiska in kulture in volitvam, ki niso zgolj plebiscitarna potrditev enotnih kandidatov, kar vse so težnje, za katere so se ljudje različnih slojev bojevali desetletja in ki, žal, še vedno niso našle svojega mesta v »modelu«? Sicer pa, kdo bi to storil, če klasiki marksizma nikoli niso pomislili, da bi lahko zanikali pomen teh dosežkov? Ali mar to pomeni, da so ideali socializma, enakosti in pravice izgubili vrednost v očeh delavcev Zahoda? Nikakor ne. Mnogo bolj pomeni to zahtevo po drugačni koncepciji socializma. Bolj pomeni to, da zahteva po drugačni koncepciji socializma ni zgolj intelektualna vaja v slogu, ampak ima za seboj mnogo globlje razloge.

Če so to resnični problemi sveta, ki nas obdaja, – in težko je zanikati, da niso – kakšen smisel ima tedaj govoriti o »realnem socializmu«? Če postavljamo to vprašanje, nikakor ne pomeni, da hočemo »ukiniti«, kakor se včasih reče, izkušnjo mnogih dežel, začeni pri ZSSR, po poti, ki jo je odprl oktober 1917. So misli, vrednote in pojmovanja, ki so si po zaslugi te izkušnje, z vsemi njenimi pozitivnimi in negativnimi izkušnjami, v svetu utrle veliko pot, kakršno si še pred nekaj desetletji ne bi mogli zamisliti, pot, ki je preobrazila vso moderno kulturo. Dovolj je, če opozorim na nekaj točk: uveljavitev človekovih družbenih pravic, hkrati z individualnimi pravicami, ki jih je omogočila liberalna kultura; vrednost in nujnost družbene ali javne lastnine nad produkcijskimi sredstvi; načelo planiranja ali zavestnega upravljanja gospodarstva; družbena promocija podrejenih razredov z vstopom »množic« na družbeno prizorišče. K temu je treba dodati še pomemben zgodovinski dogodek našega obdobja: dvig mnogih ljudstev, ki so bila nekdanj podrejena, zoper sramoto kolonializma. Tudi to je nedvomno povezano, in to ne enoznačno, prav s to izkušnjo.

Toda prav zato, ker so ti problemi dobili tako široke razsežnosti, ni mogoče govoriti o nekem »realnem socializmu«. Ta izraz obnavlja namreč še neko drugo nevarno koncepcijo, poleg tiste o »modelu«: namreč koncepcijo o dveh »poljih«. Eno naj bi bilo socialistično, sestavljeno iz držav, ki so razglasile socializem, medtem ko naj bi drugo še ostajalo v senci klasične »predzgodovine«. Socializem naj bi se torej uveljavil v svetu, samo če bi se to polje »prelevilo« v drugega. Toda kaže, da je dokaj težko že samo misliti, da bi bilo mogoče zapreti današnji svet v kletko takšne vrste. To bi bila resnično slaba poteza, predhodnica najhujših razočaranj. Napredek socializma v svetu terja globoke spremembe v naših deželah, toda terja jih tudi v deželah, ki so se že opredelile za socialistične, kjer je odsotnost nujnih reform že povzročila in utegne povzročiti še hujše krize, tako v posameznih državah kot v celoti.

Zahteva po takšnih reformah nastaja namreč znotraj teh držav, kakor tudi v zunanjem kontekstu, ki ga ne tvori samo pritisk imperializma, kot pogosto zagotavljajo, in to z nedopustno simplifikacijo, ampak ga tvori tudi veliko razširjanje socialističnih idej po svetu. Prav zaradi teh »idealnosti« pada »model« čedalje pogostejše v protislovja: deloma se je to že dogajalo v bolj oddaljenih časih, vse pogosteje pa se tudi v času, ki nam je bližji. Ni se namreč prvič v zgodovini zgodilo, da se zgodovinsko določeni rezultati neke revolucije v okviru neke države navsezadnje spoprimejo z globokimi pretresi, ki jih izzove revolucija sama. Vemo, da se je to dogajalo tudi z drugimi revolucijami v preteklosti. Po pravici lahko tožimo, da se to še vedno dogaja. Manj po pravici pa nas sme to presenečati. Predvsem pa bi bilo jalovo, če bi si to dejstvo prikrivali. Zavedanje resničnosti ostaja slej ko prej obet za učinkovito socialistično akcijo.

BRANKO BOŠNJAK

Izobraževanje za splošno ljudsko obrambo in družbeno samozaščito

Poletna in zimska šola andragogov v organizaciji Andragoškega centra iz Zagreba sta že tradicionalni obliki znanstvenega in strokovnega izpopolnjevanja ne zgolj profesionalnih andragoških kadrov, marveč tudi vseh tistih strokovnjakov različnih profilov, ki se neposredno ali posredno ukvarjajo s problemi izobraževanja odraslih. Ti šoli imata občejugoslovanski pomen, pogosto pa na njih sodelujejo tudi ugledni evropski andragogi. V delu šole prevladujejo seminarске oblike, ki so tematsko naravnane k posamičnim področjem andragoškega dela, kot so na primer: izobraževanje odraslih za samoupravljanje, osnovno izobraževanje odraslih in strokovno usposabljanje za prvo in drugo stopnjo, izobraževanje v TOZD-ih, izobraževanje ob delu in iz dela v centrih za vzgojo in usmerjeno izobraževanje, dopisno-svetovalno in svetovalno-instruktivno izobraževanje, organizacija kulturnih dejavnosti v krajevnih skupnostih in organizacijah združenega dela itd.

Programska naravnost letošnje XXIV. letne šole andragogov je bila za razliko od preteklih let obogatena z dvema novostima. Prvič, uveden je bil poseben seminar z naslovom »Izobraževanje za SLO in DSZ« in drugič, ob vgrajevanju obrambne problematike v vse programske vsebine drugih seminarjev je bila vpeljana tema »Sovražna dejavnost proti SFRJ in izobraževanje za SLO in DSZ«.

Seminar »Izobraževanje za SLO in DSZ« je bil namenjen vodjem in strokovnim sodelavcem centrov za izobraževanje za SLO in DSZ ljudskih in delavskih univerz in tistih kadrov, ki so zadolženi za SLO in DSZ v temeljnih organizacijah združenega dela.

Namen seminarja je bil: obravnavati aktualna vprašanja izobraževanja odraslega prebivalstva za SLO in DSZ, razgrniti programske temelje izobraževanja za SLO in DSZ, izmenjati izkušnje o dosedanjem delu na področju izobraževanja za SLO in DSZ in razpravljati o problemih okoli konstituiranja metodike usposabljanja prebivalstva za SLO in DSZ.

Tak namen seminarja je bil dosežen skoz obravnavo naslednjih problemskih sklopov: 1. Obnašanje ljudi v kriznih razmerah; 2. Izobraževanje za SLO in DSZ v sistemu reformirane vzgoje in izobraževanja; 3. Izkušnje v organiziranju izobraževanja za SLO in DSZ; 4. Sodobne methodske rešitve v uresničevanju programa izobraževanja za SLO in DSZ; in 5. Andragoški standardi, temelji in merila za vrednotenje programa izobraževanja za naloge SLO in DSZ.

V uresničevanju teh programskih sklopov sta posebej izstopali predavanji »Obnašanje ljudi v kriznih razmerah« Mladena Zvonarevića in »Ponašanje človeka v boju« Velibora Milojevića. Poleg predavanj univerzitetnih profesorjev so bila izredno zanimiva tudi izkustva o usposabljanju prebivalstva za SLO in DSZ, ki so jih nanizali predstavniki ljudskih in delavskih univerz, zlasti iz Škofje Loke in Subotice ter Centra za SLO v Zagrebu.

Seminar »Izobraževanje za SLO in DSZ« je po notni oceni vseh udeležencev bistveno prispeval k znanstvenemu in strokovnemu razčlenjevanju obravnavane problematike, hkrati pa je opozoril na še vedno številne probleme, ki se pojavljajo v množičnem usposabljanju prebivalstva za SLO in DSZ. Sprejet je bil sklep, da bo tak seminar vključen v trajno programsko usmeritev Andragoškega centra in da bo prišlo na naslednji andragoški šoli do usklajevanja stališč okoli publicistične dejavnosti delavskih in ljudskih univerz za potrebe SLO in DSZ, profesorov za pouk in sredstev, metodike usposabljanja posameznikov in enot za SLO in DSZ ter andragoško-metodološkega usposabljanja izvajalcev obrambno-zaščitnega izobraževanja.

BRACO ROTAR

Pomeni prostora

(*Ideologije v urbanizmu in arhitekturi. Delavska enotnost. Ljubljana 1981, 312 str., 16 fotografskih prilog*)

V kratkem prikazu knjige dr. Braca Rotarja se ne bomo mogli spuščati v podrobnejšo razčlenitev in komentar avtorjeve analize ideologij na področju »dejavnosti produciranja/prisvajanja prostora« – torej v arhitekturi in urbanizmu. Pozornost nameravamo nameniti tistim točkam njegove analize, ki po našem mnenju niso odločilne zgolj za razumevanje »Pomenov prostora«, temveč tekstu podeljujejo tudi posebno mesto v teoretski literaturi na Slovenskem, ki tematizira vprašanja arhitekture in urbanizma.

Naj takoj opozorimo: Rotarjeva knjiga ni vseobsežen prikaz zgodovine mest ali zgodovine urbanizma in arhitekture (à la Mumford), pa tudi ne zagovor »nove«, »boljše« arhitekture. Rotarjeve analize ideologij v urbanizmu in arhitekturi preprosto ni moč uvrstiti v že obstoječe teoretsko/ideološke registre govora o arhitekturi in urbanizmu pri nas. Ne gre samo za to, da ti načini tematiziranja urbanizma (»klasični« sociološki, umetnostno-zgodovinski [kritiški] in arhitekturno-ideološki) in arhitekture v Rotarjevem tekstu ne najdejo svoje »referenčne«; gre bržkone za precej več: Rotarjeva analiza je obenem tudi radikalna kritika teh diskurzov, kar ji nemara podeljuje tudi »škandalozno naravo« in »nerazumljivost«. Seveda moramo takoj dodati, da pri »nerazumljivosti« ne gre za pomanjkanje kognitivne sposobnosti bralca, temveč za ideološko blokado, ki onemogoča misliti zunaj logike lastnega diskurza; prav v tem »nerazumevanju« pa je seveda Rotarjeva analiza še kako »razumljena«, saj pri takšnem bralcu producira učinke v pomenu »Rotarjevo početje se ne nanaša na to, kar mi delamo,

pišemo...«, »poudarjen je en sam vidik arhitekture in urbanizma, so pa še drugi«, itd., kar povzroča »potujitveni učinek« v odnosu do Rotarjeve analize in omogoča, da se ideološki diskurzi o urbanizmu in arhitekturi organizirajo v bolj monolitno celoto.

Ena izmed ključnih točk Rotarjeve analize zadeva konceptualiziranje odnosa med arhitekturo, urbanizmom in mestom. Rotar spodbija ustaljeno tezo, da se dejavnost arhitekture nanaša na posamezno zgradbo oziroma na posamezni člen v grajeni strukturi (ali podobi) mesta, urbanizem pa se nanaša na mesto kot celoto oziroma na reguliranje »urbanih funkcij«. V naslonitvi na Albertija Rotar poudari, da arhitektura kot ars ali technè zajema »problematiko reguliranja/oblikovanja obljudenega področja v celoti« (str. 11). Ni pa arhitektura samo to, je tudi »umetnost prebiranja (ponovnega branja in izbiranja)«, kar omogoča tudi semiotično analizo arhitekture kot določenega sistema pomenjanja.

Če je temu tako, kakšna pa je potemtaka razlika med urbanizmom in arhitekturo? Rotar ugotavlja, da je urbanizem v strogem pomenu besede rezultat »moderne dobe«, da diskurz urbanizma določajo »okolščine ob njegovem dejanskem nastanku na koncu 19. in na začetku 20. stoletja,« torej industrijska revolucija, kapitalski interesi, politično in ideološko discipliniranje delavskega razreda (str. 25). Opredeljuje ga kot »semantično/funkcionalno vladavino nad mestom«, ki »postulira en subjekt mesta« in »nadomešča urbano polifonijo z vladarskim monologom« (str. 22). Urbanizem je torej način uveljavljanja interesov vladajočega razreda ali njegovih frakcij v prostoru (ob tem naj pripomnimo, da so interesi posameznih frakcij vladajočega razreda lahko, vsaj kar zadeva mesto, zelo različni) in obenem tudi njihovo reprezentiranje/zakrivanje.

Vendar pa pri takšni opredelitvi razmerja med urbanizmom in arhitekturo ne gre preprosto za povzemanje teze, da je v 19. stoletju arhitekturo kot umetnost zidave nado-

mestil urbanizem kot redukcija pluralnosti logik na eno samo logiko, kakor bi radi videli tisti, ki nasproti »umazanemu« urbanizmu postavljajo na piedestal »čistost arhitekture«.

Razmerje med urbanizmom in arhitekturo Rotar pojasnjuje na drugi ravni: »Arhitektura je metonimija, *pars pro toto* vsega področja zidave« (str. 17). Je torej poseben člen znotraj urbanizma, toda člen, ki reprezentira/zakriva/zavaja druge njegove člene. Na nezavedni ravni to razmerje nehote izreka tudi umetnostno zgodovinska arhitekturna kritika: s poudarjanjem enega člena zidave, t. j. »arhitekturnega dela«, »prave« »resnične« arhitekture, arhitekture kot umetnosti, obenem zamolči/potlači druge člene zidave (slume, barakarska naselja, propadajoče mestne predele itn.) in jih razglasi za »ne-arhitekturo«.

Arhitektura, pravi Braco Rotar, ima kot »ars oziroma technè zunanjo teleologijo, ki jo v kapitalistični epohi določa politična instanca, to se pravi razredna politika v okviru kapitalističnega načina produkcije« (str. 17). Skratka: v epohi kapitalističnega (mi bi raje zapisali: v epohi razvite blagovne produkcije) se arhitektura lahko dogaja le znotraj urbanizma, toda obenem ni poistena z njim, kot umetnost zidave je naddoločena z instanco vladavine nad mestom.

V drugem delu Rotar analizira semiotično organizacijo mesta v grško-rimski antiki in pokaže, da je način zidave že tedaj organiziral zaporo mesta kot socialnega toposa. To zaporo je kasneje nadomestila cenzura: »Ta

urbanizem je cenzuriral predvsem družbeno realnost: rimski urbanizem in arhitektura sta izvrstno upoštevala podnebne in geomorfološke faktorje, prav tako pa tudi faktorje, ki rabijo za socialno in ekonomsko ekspanzijo plutokratskega razreda; tisto, česar nista upoštevala, še več, tisto, kar sta si prizadevala zabrisati in tako na magično-ideološki način odstraniti, so etnične razlike« (str. 91). V analizi konstitucije absolutističnega mesta Rotar opisuje delovanje treh velikih ideoloških registrov (etatizma, ekonomizma in militarizma), ki so dopolnjevali oziroma na novo vzpostavili cenzuro mesta v tej epohi.

V tretjem delu Rotar analizira oblikovanje arhitektovskega poklica, ki je zanj značilno, da se konstituira kot univerzalna vrednost. Opozarjamo na analizo razcepa arhitektovskega poklica na »arhitekturo kot umetnost« in na »inženirsko arhitekturo«, ki ga lahko interpretiramo tudi kot dve različni reakciji na »potrebe tedanjega časa« (t. j. na koncu 19. stoletja).

V zadnjem, četrtem delu pa Rotar analizira t. i. moderno funkcionalistično arhitekturo in urbanizem ter nadomestitev mesta z urbaniimi funkcijami. Za ta del lahko rečemo, da vsebuje predvsem zastavke za podrobnejšo analizo prehoda iz »stavbarstva v urbanistično planiranje«, manj pa je konkretna analiza tega prehoda, kar sicer tudi ni avtorjev namen, saj se je lotil analize delovanja ideologij v arhitekturnem in urbanističnem diskurzu.

P. G.

Razprave in gradivo

november 1981, št. 13-14

Pred nami je nova številka revije »Razprave in gradivo – Treatises and Documents«, ki jo izdaja Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Revija prinaša 243 strani zanimivega strokovnega branja o narodnostnem oz. manjšinskem vprašanju pri nas in po svetu ter o teoretski problematiki s tega področja.

V pričujoči tematski številki je objavljenih sedemindvajset besedil; z izjemo enega gre, kot se zdi, za ponatis referatov in diskusijskih prispevkov z znanstvenega posvetovanja pod skupnim naslovom »Problem razvijanja položaja in zaščite manjšin v sistemu OZN v luči jugoslovanskega osnutka deklaracije o pravicah narodnih, etničnih, jezikovnih in verskih manjšin«. To vsejugoslovansko posvetovanje, ki so ga organizirale ustrezne ustanove iz Ljubljane, Zagreba, Beograda in Skopja, je bilo v začetku decembra 1980 na Brdu pri Kranju. Žalostno sicer ni le dejstvo, da z nekajletno zamudo dobivamo tuje znanstvene izsledke, temveč da moramo tudi na objavo lastnih strokovnih besedil čakati enako dolgo. Pomen dostopnosti ugotovitev številnih strokovnjakov s tega področja širši javnosti pa s tem ni nič manjši, saj je to živa problematika, ki nas bo v našem času in prostoru še dolgo spremljala. Razreševanje nacionalnega vprašanja pri nas še posebno dolžnost nalaga prav našim ljudem. Iz kratkega življenjepisa avtorjev ob koncu zvezka je razvidno, da so vsi visoko strokovno usposobljeni, posebno zgovorno pa je dejstvo, da izhajajo iz vseh naših republik, razen iz Črne Gore, da so med njimi tudi pripadniki naših narodnih skupnosti v Avstriji in Italiji ter madžarske narodnosti iz SAP Vojvodine. Upati je, da so pričujoča besedila pripomogla tudi k prizadevanjem naše delegacije pri nadaljnji iz-

delavi deklaracije v okviru komisije za človekove pravice, ene od šestih funkcionalnih komisij ECOSOC, oz. v delovni skupini podkomisije za preprečevanje diskriminacije in za zaščito manjšin. Ta bo nadaljevala z delom na rednem, 38. zasedanju, ki bo v prvi polovici letošnjega leta.

Tako široke palete avtorjev, ki jim je naslov posvetovanja pustil zadosti prostora, da je vsakdo izmed njih popisal tisti del tematike, ki ga suvereno obvladuje, seveda ni mogoče poglobljeno in na kratko prikazati v tej številki revije. Že samo vprašanje manjšinskih pravic (obseg, vsebina, subjekt, de lege lata in de lege ferenda npr.) se včasih zdi tako nejasno kot je nejasen prvi stavek uvodne besede v obravnavani številki revije. Vso občutljivost problema nam npr. nakazuje članek E. Petriča, ki govori o samoodločbi in pravici do oцепitve manjšin, če ga primerjamo z mislijo v istem delu uvodne besede S. Devetaka, ki govori o naših današnjih izkušnjah, zlasti v zvezi s Kosovom, in kjer je rečeno, da je »zlasti potreben tudi stalni boj... proti separatističnim tendencam, ki lahko ogrozijo celo obstoj države v celoti«. Resnici na ljubo moramo zapisati, da smo gornjo misel iztrgali iz celote zato, da bi spodbudili k branju, da pa se seveda v svoji celoti oba sestavka ne izključujeta, prej se dopolnjujeta. Državna integriteta in njena suverenost proti mednarodnopravno priznani pravici do samoodločbe in zaščite sta namreč Scila in Karibda, ob katerih tonejo prizadevanja v okviru OZN, še posebno ob problematiki manjšin.

Brez pretenzij po nekakšni dokončni in vseobsežni klasifikaciji opazimo, da se sestavki dopolnjujejo v petih širših tematskih sklopih. Najneposredneje se na sam naslov posvetovanja vežejo tisti referati, ki se ukvarjajo s posameznimi vidiki mednarodnopravnega varstva manjšin s posebnim ozirom na nastajajočo deklaracijo o pravicah pripadnikov (narodnih ali) etničnih, verskih in jezikovnih manjšin. Drugi se ukvarjajo z

mednarodnopravno teorijo manjšinskih pravic, nekateri pa z vsebino posebnih in posamičnih manjšinskih pravic. Prav tako ne manjkajo naše izkušnje pri razreševanju tega problema, posamezni članki pa nam prinašajo izbran prikaz nekaterih problemov in njihovih razrešitev v svetu. Opaziti je, da avtorji večinoma nepozitivistično teoretično razglabljajo o tem, kaj pravica je in poizkušajo vplivati na nadaljnji razvoj mednarodnopravnega varstva manjšin in na njegovo kodifikacijo, kar je seveda med drugim tudi naloga nastajajoče deklaracije. Težava pa zato nastopi ob dilemi, kaj pravica že obsega, in kaj naj obsega.

Poleg že omenjenih tehtnih prispevkov naših poznavalcev problematike ima ta številka revije še posebno vrednost, ker prinaša seznam mednarodnih dokumentov, ki so pomembni za varstvo narodnih, etničnih, verskih in jezikovnih manjšin, z navedbo vira, kjer lahko najdemo integralna besedila. Gre za različne konvencije, deklaracije in resolucije v okvirju OZN ter njenih specializiranih agencij, za regionalne instrumente in za izbor drugih pomembnejših dokumentov. Viri bodo nedvomno olajšali delo vsem, ki se bodo želeli poglobiti v tematiko in jo študijsko preučevati. Revija prinaša tudi osnutek deklaracije (v originalu in prevodu), posebej pa še tisti del, o katerem je bilo doseženo poprejšnje soglasje v delovni skupini.

Informiranju o drugih publikacijah, ki se ukvarjajo z manjšinsko problematiko, bi lahko očitali komercialnost, če ne bi poznali sistema informiranja v našem založništvu. Tako pa smo opozorjeni na koristne sekundarne vire, na članke, ki se v naši raziskovalni infrastrukturi kaj hitro izgubijo v množici. Omenjene so posamezne številke revije *Razprave in gradivo* in druge publikacije, ki jih je moč dobiti pri Inštitutu za narodnostna vprašanja, posamezne številke zgodovinskega časopisa, publikacije Slovenskega znanstvenega inštituta iz Celovca in Slovenske matice ter revija *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*.

Ob koncu naj še omenimo, da gre za skoraj bilingvalno revijo; če že ne zato, ker prinaša kratke povzetke v angleščini (s katerimi si sicer tujci lahko kaj malo pomagajo), pa vsaj zato, ker so srbskohrvaški teksti objavljeni v originalu. Pri tem je zanimivo, da je angleški predgovor le preveden v slovenščino, da ne govorimo o prevodu seznama mednarodnih dokumentov in osnutka deklaracije, kjer je naveden angleški vir in ne naš uradni ali neuradni vir. Kljub vsemu pa velja, da je ta številka revije »*Razprave in gradivo – Treatises and documents*«, ki jo izdaja Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, neprecenljiv prispevek k teoretičnemu delu in praktičnemu boju za dosledno uveljavitev in razvoj manjšinskega varstva.

BOJKO BUČAR

ZEITSCHRIFT FÜR POLITIK (ZR
NEMČIJA) ŠT. 1/1981

Hanolka Harro: Miselna spremenljivost družboslovnih zakonov

*Nobene misli ni potrebno
zgubljeni za nespremenljivo
(B. Brecht)*

Članek je bil objavljen v ugledni zahodnonemški reviji, ki ima na področju političnih ved dolgo tradicijo, v znanstvenem svetu pa znana in uveljavljena imena, kot so Raymond Aron, Karl W. Deutsch, Niklas Luhman in drugi. Prispevek je bogato opremljen z opombami, kar nas spodbuja k študiju problema, ki ga je leta 1954. sprožil ameriški sociolog A. Gewirth v članku »Can men change law of social sciences?« v reviji *Philosophy of Science* (št. 3/1954). Torej, ali človek lahko (sme) spreminja(ti) družboslovne zakone?

Vprašanje ni novo, le znova je prišlo v ospredje in zahteva odgovore, ki jih med drugim narekuje tudi zgodovinski trenutek. Poenostavljeno rečeno, odgovor zahtevajo ameriški politični interesi, katerih stalna dilema je, kako odpraviti vzroke kapitalistične krize. Na površje je tej dilemi pripomogla tudi svetovna politična situacija v začetku hladne vojne in blokavske konfrontacije. Spet torej primer, ki potrjuje znano dejstvo, da družboslovje ni imuno za družbene in politične spremembe in da prav te določajo smer in globino zastavljenih vprašanj. Drugače tudi biti ne more, čeprav bi to nekateri še tako radi videli.

Članek je razdeljen na dva dela. V prvem poskuša avtor predstaviti problematiko in poiskati teoretične predpostavke, ki utemeljujejo obravnavo problema v današnjem času. Zgodovino problema na kratko predstavi s tem, da sistematično predstavi teoretične smeri (struje), ki so po njegovem mnenju tej problematiki posvečale največ pozornosti. Drugi del je namenjen kritičnemu soočanju z bistvenimi trditvami v članku

A. Gewirtha. V zaključku poskuša ugotoviti nekatere posledice takega ali drugačnega pristopa k tej problematiki za družboslovno raziskovanje. Zavzema se za t.i. akcijsko raziskovanje, ki si je v ZR Nemčiji pridobilo že nekaj tradicije.

Nastanek problema išče avtor v tradiciji razsvetljenstva, kjer se je utrdila misel, da se lahko človek osvobodi »zakonitosti ravnanja, če ohranja zavest o njih« (str. 27). Poudari, da velja to za kritično naravnano družboslovje, kot ga pojmuje Jürgen Habermas (*Erkenntnis und Interesse*, 1968), ko govori o nujnosti kritičnega premišljanja (refleksije) kakor tudi o odpravi popolne objektivnosti vzročnih zvez, čeprav ideje ne razloži sistematično.

V analizi avtor izrecno navaja, da so problemu posvečale večjo ali manjšo pozornost naslednje smeri:

- nekateri ameriški sociologi, ki so nasprotovali scientističnim šolam (Gewirth);
- tabor empirično-analitičnih sociologov (Opp, Nagel);

- množično in različno prizadevanje marksistično-leninističnih družboslovcev in filozofov, predvsem v NDR;

- »neomarksistični prijem«, v okviru katerega avtor poudarja posebni pomen teme za legitimiranje osvobodilnih gibanj v deželah v razvoju (P. Vranicki).

Ker vprašanje, kako gledati na družbeno stvarnost (vprašanje metode), vsebuje tudi vprašanje o raziskovalni strategiji, o načinu družboslovnega raziskovanja, problem ni zanimiv samo za pojasnitev odnosa med teorijo in prakso, temveč tudi osvetlitev same raziskovalne prakse (teoretične prakse), organiziranja spoznanja v družboslovju.

Empirično-analitična tradicija (Nagel) pojmuje družbene zakonitosti kot logično obliko pogojnih stavkov. Njihova dejanska veljavnost ni odvisna od njihove uresničljivosti, tako tudi ne moremo spreminjati družboslovnih zakonov v »pogojnem« smislu. Obstaja težnja, da se izenačijo naravne in družbene zakonitosti. Na primer: zakonitost, da ta, kdor zaužije strup, umre, je

enako veljavna kot zakon ponudbe in povpraševanja ter miselno ni spremenljiva. Veljavnost teh zakonitosti se spremeni le v »eksistencialnem« smislu, ko pride do sprememb v obstoječih empiričnih pravilnostih. Empirično-analitično gledanje nujno vidi spremembe omejeno, kot posledico dosega spoznavanja in menjave zakonitih dogodkov – določenemu vzroku ustreza določen učinek. Kaj pa se zgodi, če določenemu zakonu temu spoznanju sledi nov, še nepoznan in nepredviden učinek? Kako tedaj poteka spoznavni proces? Ali je kakšna razlika med družboslovno in naravoslovno situacijo v raziskovanju?

Pri zakonu o »strupu« velja namreč tudi naslednja trditev: kdor zaužije strup in ne pozna zakona o strupu, umre; to trditev pa zamegljuje družbena zakonitost, ki pravi: kdor pozna strup in noče umreti, bo poskušal, da ne bi zaužil strupa. Tako gledano, ostaja premišljanje naravoslovnih zakonov načelno »zunanje«, medtem ko je lahko družboslovni zakon le »notranji«; je spremenljiv po poti mišljenja. Zastopnikom enotnosti realističnih ved se zdi ta logična razlika morda nebitvena, vendar je usodna, ker vzpostavlja in uzakonja neko družboslovno strategijo osvoboditve od zakonov. Če izhajamo torej iz splošno veljavnih zakonov, potem moramo upoštevati tudi spremeni- najajoči učinek spoznanja in ga vključiti v teorijo, drugače zakone odkrivamo le tam in tedaj, kadar jih potrebujemo (npr. v gospodarstvu).

Po 6. partijskem kongresu se je tudi v NDR razvila diskusija o družboslovnih zakonitostih, in sicer jo avtor imenuje kot razpravo o »drugih učinkih« ali »pogojnih učinkih drugega reda«, ki se steče v tezo o časovni premakljivosti učinkovanja, oziroma tezo, da je možno ob spoznanju zakonitih vzrokov zavestno pospeševati ali zavirati zakonite učinke. Prevladujoča misel v NDR načelno vztraja pri ločitvi »obstoječih« in »delujočih« zakonov, objektivnih in subjektivnih zakonitosti. Sprejeta je teza, da objektivne zakonitosti začnejo delovati samo prek človeške dejavnosti (Stiehler). Celotno problematiko je treba gledati v okviru problemov socialističnega planiranja v NDR, porojenih v zgodnjih 60-tih letih, ko so ekonomisti začeli pospeševati gospodarsko planiranje, medtem ko zavest o tej nujnosti še ni bila docela jasna partijski bazi. Hoteli so

jo podpreti še s filozofskim argumentom, da se obstoječi zakoni v socializmu ne morejo izvajati brez množične podpore. Stiehlerjeva trditev, da lahko samo zavestno ravnanje spravi objektivne zakone v delovanje, je gospodarski politiki priskrbelo uradno izkaznico in jo oblekla v filozofski ovitek. Ob tem je dobilo velik poudarek vprašanje, ali tudi »socialistična zavest« lahko postane nujni sestavni del delovanja objektivnih družbenih zakonov, ali torej »zavestni učinki«, »učinki drugega reda« pronicajo tudi na področje učinkov prvega reda (objektivnih zakonitosti)?

Ugotovimo lahko, da je avtor zelo natančno in uspešno analiziral teze o »drugih učinkih« ter uspešno pokazal na nekatere njihove pomanjkljivosti, vendar vsega tega v tem prikazu ne moremo obravnavati. Povzamemo naj le, da je »marksistično-leninistična« teza o »pogojnih učinkih drugega reda« omejena na menjavo zakonitih učinkov: torej spremembe niso odvisne od njihove miselne spremenljivosti, temveč od sprememb v družbenih odnosih. Preprosto povedano, z argumentom, da je zgodovinsko nujno vzpostaviti socialistično družbo, so v NDR pridobili moralno moč za socialistično graditev.

Kot »neomarksistično« predstavi avtor stališče P. Vranickega, in sicer trdi, da gre v tem primeru za prostorsko-krajevno premakljivost zakonitih učinkov. To naj bi se izražalo v Leninovi tezi o uveljavitvi socializma v »nerazviti« Rusiji, ki temelji na poudarjeni vlogi človeške aktivnosti – natančneje rečeno: subjektivnega faktorja. Vranicki naj bi tezo prevzel in jo naprej razvijal kot miselno spremembo zakonov v konceptu prostorske premakljivosti zakonitih učinkov (Mensch und Geschichte, 1969). Na kratko gre za to, da zavzemajo znotraj enotnega kapitalističnega sistema v pogledu razvitosti proizvodjalnih sil nekatere dežele položaj razvitih, druge pa položaj nerazvitih členov tega sistema. Spoznanje globalnih zakonitosti razvoja k socializmu in zgodovinsko specifičnih razmer (spoznanje objektivnih zakonitosti) omogoča (po Vranickem) ustvarjanje socialističnih struktur tudi v deželah, kjer proizvodjalne sile še niso dovolj razvite, in sicer prek »svobodne človeške odločitve«. Avtor ugotavlja, da ima izvajanje Vranickega predvsem politične posledice: z njim dokazuje teoretično zakonitost

osvobodilnih gibanj v tretjem svetu, kjer še niso enkrat za vselej podane »objektivne predpostavke za zakonit prehod k socializmu«. Očita mu pa to, da izrecno ne utemeljuje prostorski: učinkovanje se pomika od dežele do dežele. Vprašanje je, kje so meje družbenega sistema, ki so tudi meje njegove vzročnosti in spremenljivosti?

Sklenemo lahko, da je teoretično jedro problema, ki ga prispevek razrešuje, v tem,

da človek kot zavestno in smotrno bitje družboslovne zakone v največji meri tako spoznava, kot jih tudi ustvarja, zaradi česar potem njegovo znanje o učinkih vodi k njihovemu vrednotenju; na zakone se odziva miselno, da bi jih spremenil. Če rečemo skupaj z Blochom: teorija vodi h konkretni praksi, praksa s protislovji, ki v njej nastajajo, spet zahteva teorijo.

(Pripravil J. Kolenc)

Andrej Škerlavaj: Sindikalno gibanje v svetu (Knjižnica Sindikati št. 42, oktober 1981, 96 str.)

Knjižico avtor imenuje priročnik, namenjen zlasti mlajšim sindikalnim aktivistom. Gre za sistematično informacijo o sindikalnem gibanju v svetu, zlasti sodobnem. Ker je brez zgodovinske obravnave težko razumeti celoto in notranjo raznovrstnost tovrstnih sodobnih gibanj v svetu, knjižica začneja z zgodovinskim pregledom njegovega nastanka in razvoja do danes. To poglavje poskuša prikazati tudi mesto in vlogo sindikatov v razvoju delavskega gibanja sploh.

Teoretični prispevek, ki sledi, predstavi najpomembnejša razmišljanja klasikov marksizma (Marx, Engels, Lenin, Gramsci, Luxemburgova), pa tudi nekaj drugačnih teoretičnih pogledov na sindikate, ki so pomembneje vplivali na prakso sindikalnega gibanja. Seznanani nas tudi s Kardeljevo opredelitvijo sindikatov v sistemu socialističnega samoupravljanja.

Avtor ugotavlja različnost sodobnih sindikalnih gibanj v ideološko-političnem in organizacijskem pogledu. S tem razvrsti sindikate po razrednem, organizacijskem in metodološkem kriteriju v nekaj bistvenih tipov, omogoča v pregledu sodobnega sindikalnega gibanja v svetu lažje razumevanje specifičnosti. Ta pregled je razdeljen na poglavje o sindikatih v razvitem svetu (Evropi, ZDA in Kanadi, Japonski in Avstraliji) in v državah v razvoju (v Afriki južno od Sahare, arabskem svetu, Latinski Ameriki). Opisovanje vsebin, oblik in načinov delovanja v posameznih sindikalnih gibanjih razkriva nekatera temeljna protislovja in sodobne izzive tovrstnemu delavskemu organiziranju v specifičnih družbenih in političnih razmerah, pa tudi nekatera aktualna vprašanja mednarodnega sodelovanja sindikatov.

Knjižica vsebuje še kratek slovar uporabljenih izrazov in seznam literature za podrobnejši študij sindikalnega gibanja v svetu.

Danica Fink

Marksizam u svetu (Beograd) št. 11–12/1981

Tema številke: Vpliv transnacionalnih podjetij na informiranje in komunikacije; **BREDA PAVLIČ:** Informacijsko-komunikacijska moč kot element transnacionalizacije in nove mednarodne ureditve; **KARL P. SAUVANT, BERNARD MENNIS:** Socialno-kulturne investicije in mednarodna politična ekonomija odnosa sever–jug; vloga transnacionalnih podjetij; **TAPIO VARIS:** Transnacionalne korporacije, ki se ukvarjajo z množičnimi komunikacijami: pregled njihove dejavnosti in možnosti, da se postavi pod nadzorstvo; **FERNANDO REYES MATTA:** Evolucija transnacionalnih časopisnih agencij skozi zgodovino; **JUAN SOMAVIA:** Transnacionalna struktura moči in mednarodno informiranje; **ARMAND MATTELART:** Nova ofenziva transnacionalnih družb: nova komunikacijska tehnologija; **HERBERT I. SCHILLER:** Transnacionalna korporacija in mednarodni pretok informacij: izziv nacionalni suverenosti; **RAFAEL RONCAGLIOLO, NOREENE JANUS:** Ekonomska propaganda, odvisnost in masovni mediji; **THOMAS H. GUBACK:** Internacionalna filmska industrija; **ALLAN ASHBOLT:** Mas-mediji: Struktura, delovanje in kontrola; **CEES J. HAMELINK:** Nova mednarodna ekonomska ureditev in nova mednarodna informacijska ureditev; **JEAN LOUIS MISSIKA, JEAN-PHILIPPE FAIVRET:** Informatika in svobščine; **HANS MAGNUS ERZENBERGER:** Temelji teorije medijev; *Polemika:* **E. P. THOMPSON:** Odprto pismo Leszoku Kolakowskemu.

Pogledi (Skopje) št. 8/1981

Okrogla miza: Izvori in bistvo nacionalizma v Jugoslaviji; **DIMČE BELOVSKI:** Uvodna beseda k razgovoru; **KIRO HADI**

VASILEV: Izvori in bistvo nacionalizma v Jugoslaviji; **HAMDİJA POZDERAC:** Vzroki nacionalizma izhajajo iz protislovij v našem samoupravnem socialističnem razvoju; **DANČO ZOGRAFSKI:** Znanstvena historiografija pobija nacionalistične interpretacije in zlorabe; **NIKOLA ČINGO:** Nacionalizem – izraz ogroženosti pozicij birokratsko-tehnokratskih struktur; **HISEN RAMADANI:** Izvori nacionalizma in nekateri njegovi pojavi pri nas; **IVAN KATARĐIEV:** Mitomanija izraža neposredno izvorov nacionalizma; **LAZAR MOJSOV:** Samoupravna integracija – edina rešitev za preseganje nacionalnih nasprotij in protislovij; **RADOSAV RADONJIĆ:** Bistvo in pojavi nacionalizma; **MUHAMED KEŠETOVIC:** Nacionalizem je ideološka preobrazba etatizma; *Prevod:* **CLAUDE BOURDET:** Nacionalizem in internacionalizem, *Tematska bibliografija* del o izvori in vsebini nacionalizma v Jugoslaviji.

Opredeljenja (Sarajevo) št. 2/1982

Družbena kritika: **ARIF TANOVIĆ:** Družbena kritika v socialističnem samoupravljanju; **HAMDİJA POZDERAC:** Kritično osvetljevanje naše stvarnosti kot pogoj nadaljnje krepitve zveze komunistov; **MIODRAG BOGIĆEVIĆ:** Samoupravni smisel družbene kritike; **MIŠO MULIĆ:** Zgodovinske predpostavke in možnosti revolucionarne transformacije v pojmu inteligence in družbene kritike v socialističnem samoupravljanju; **MILJA KOMATINA:** Usmerjanje in odnos do kritike; **MIČO CAREVIĆ:** Vloga kritike v osvetljevanju in razreševanju družbenih nasprotij; *Študije in članki:* **ČAZIM SADIKOVIĆ:** Predstavništvo in samoupravljanje, **FUAD MUHIĆ:** Buržoazna demokracija in evlucijska pot v graditvi socializma; **DRAGAN BARTOLOVIĆ:** SZDL v pripravah na kongrese zveze komunistov; **HAKIJA ĐOZIĆ:** Sa-

mo-ocenjevanje prispevka dela delavcev; TOMISLAV HRABAČ: Izobraževanje in problem humanizacije v sodobni družbi; BESIM SPAHIĆ: Poskus opredelitve samoupravne ekonomske propagande; BOŽIDAR AVLIJAŠ: Ugotavljanje dela dohodka, ki je rezultat izrednih ugodnosti; ESAD ZGODIĆ: Etična razsežnost Marxovega pojmovanja prijateljstva; *Prikazi*.

Anali (pravnog fakulteta u Beogradu) št. 1–2/1981

Izvirni članki: JACQUES MOREAU: Mesto občine v francoski teritorialni upravi; VOJISLAV SIMOVIĆ: Konceptija, vloga in položaj občine v ustavnem sistemu Jugoslavije; DOMINIQUE SCHMITT: Organizacija občine v Franciji; PAVLE NIKOLIĆ: Mehanizem oblasti in samoupravljanja v občini; JEAN-EMILE VIE: Kontrola lokalnih kolektivitet; PAVLE DIMITRIJEVIĆ: Odnosi med občinskimi upravnimi organi in upravnimi organi širših družbenopolitičnih skupnosti; YVES FREVILLE: Viri financiranja komun; MIROSLAV PETROVIĆ: Mesto in vloga občine v sistemu zadovoljevanja skupnih in splošnih družbenih potreb v samoupravni jugoslovanski družbi; CLAUDE-ALBERT KOLIAR: Nekaj sodobnih izkustev regionalizmov v zahodni Evropi; *Beležke:* OLIVERA EGIĆ: Znanstveno posvetovanje – Občine v Franciji in Jugoslaviji; *Prikazi*.

Marksistička misao (Beograd) št. 1/1982

Naša osnovna tema: Protislovja v jugoslovanski družbi razgovor in Marksističnem centru CK ZK Srbije; uvodni prispevek Zorana Vidojevića »Protislovja družbenega razvoja in subjektivne sile«; razprave: Vučina Vasović, Žarko Puhovski, Blaženka Despot, Davor Rodin, Manojlo Bročić, Miloje Petrović, Stojan T. Tomić, Božidar Sekulić, Ljubomir Kljakić, Srdan Vrcan, Zoran Vidojević; *Kultura v preobražanju:* VESELIN ILIĆ: Možnosti zasnove enotnosti kulture in dela; MILOŠ NEMANJIĆ: Zveza komunistov in povojni razvoj kulture; ZORAN

ŽUGIĆ: Za množično, proti potrošniški kulturi; *Prispevki:* JOSIP ŽUPANOV, MLADEN ŽUVELA: (Ne)zaposlenost in socialna inferiornost; SLOBODAN SAMARDIĆ: Zgodovina in revolucija v pojmovanjih Karla Kautskega; *Eseji:* DRAGANA B. KANDIĆ: Lefebvrov pojem »kultivirane spontanosti«; MIODRAG ŽIVANOVIĆ: Delo, dohodek – o starih in novih pomenih; *Razprave:* JOVAN MIRIĆ: Samoupravna demokracija in javnost (diskusijska prispevka Franceta Vrega in Ivana Šibra); *Prevodi:* HERBERT MARCUSE: Transcendentalni marksizem?; *Pogledi in prikazi:* BRANKO MILANOVIĆ: Ob knjigi Ronalda Meeka »Smith, Marx and After«; BRANKO VASILJEVIĆ: Ekonomski pluralizem in socializem; ZORAN STANOJEVIĆ: Christian Palloih, Svetovno kapitalistično gospodarstvo in multinacionalne kompanije; VUKAŠIN PAVLOVIĆ: Najdan Pašić, Zgodovinska pot komune; *Odzivanje:* IVO PAIĆ: Uredništvu revije »Theoria«; *In memoriam:* RADOSLAV BOKIĆ: *Krleževa »Summa informatica«.*

Gledišta (Zagreb) št. 3–4/1981

Raziskave: OGNJEN ČALDAROVIĆ: Temeljne značilnosti kritike klasične sociologije dela; IVAN JANKOVIĆ: Nekaj o smrtni kazni; *Prevodi:* KARL G. HEMPEL: Funkcija splošnih zakonov v zgodovini; AGNES HELLER: Ali je možna radikalna filozofija?; *Eseji:* SIMO VULINOVIĆ: Neprave vsebine in krizna gospodarska stanja; BOŠKO TELEBAKOVIĆ: Blohovo pojmovanje dialektike; *Intervju:* FRANCOIS PERROUX: Sodobni problemi ekonomske teorije in politike; *Dogajanja:* MIHAILO PEŠIĆ: Aktualna vprašanja marksistične zasnovanosti vzgojno-izobraževalnega procesa na fakultetah in višjih šolah in nadaljnje naloge organizacije ZK; MIROSLAV N. ĐORĐEVIĆ: Samoupravna preobrazba visokošolskega izobraževanja – prednostna idejno-politična naloga organizacije ZK na univerzah v Beogradu; JOVO JARIĆ: Idejno-politične naloge zveze komunistov v razvoju družbeno-ekonomskih odnosov v visokem šolstvu v Beogradu; ŽARKO JAŠOVIĆ: Idejno-politične nalo-

ge zveze komunistov v samoupravni preobrazbi višjega in visokega šolstva v Beogradu; JOVO JARIĆ: Aktualna vprašanja znanstveno-raziskovalnega dela na univerzah v Beogradu in naloge ZK; Razprava o temi: ZK o samoupravni preobrazbi višjega in visokega šolstva v Beogradu; Zaključki o nadaljnjih idejno-političnih nalogah osnovnih organizacij in članov ZK na področju marksistične zasnovanosti vzgojno-izobraževalnega procesa in samoupravne preobrazbe višjega in visokega šolstva in znanosti v Beogradu; *Prikazi*.

Socijalizam (Beograd)

št. 1/1982

Študije in članki: MILIVOJ OREB: Vojna v socializmu in birokracija; ŽIVOJIN RAKOČEVIĆ: Ekonomske in tehnološke določnice socializma; SLOBODAN M. BLAGOJEVIĆ: Socialistična država ali država v socializmu; KIRIL TEMKOV: Današnje obravnavanje moralne problematike v luči Engelsovih etičnih načel; DRAGAN VESELINOV: Kmetje in združevanje dela ter sredstev; *Prispevki:* ALEKSANDAR HRISTOV: Sodobno bolgarsko zgodovinsko pisanje v razmerju do makedonskega naroda; UROŠ ANDREEVSKI: Ekonomska stanarina nujnost – konverzija kreditov imperativ; MILIVOJE VUJAČIĆ: O neracionalnem razporejanju strokovnih kadrov in uporabi njihovega znanja; ALEKSA MILOJEVIĆ: Ekonomski pomen migracije in problem povratništva; *Prikazi*.

Kulturni radnik (Zagreb)

št. 6/1981

Narod in nacija: IVAN URBANČIĆ: Konec narodov kot predznak dogajanja nove epohe; VANJA SUTLIĆ: Narod in sodbe o narodu; ZVONKO LEROTIĆ: Narod; ERNEST RENAN: Kaj je nacija? (predavanje na Sorboni); HELMUTH PLESNER: Zakasnela nacija; *Nacionalna identiteta:* THEODOR W. ADORNO: Na vprašanje: kaj je nemško; IRING FETSCHER: Iskanje nacionalne identitete; *Temelji skupnosti:* MIROSLAV KRLEŽA: Narodnostna skupnost; BOŽIDAR JAKŠIĆ: Ustvarjanje Jugoslavije med meščan-

sko alternativo in socialistično perspektivo; ZLATKO MILETA: Ekonomija kot temelj skupnosti; GEOFFREY PARKER: Logika enotnosti; *Ideje, pogledi, mnenja*.

Pregled (Sarajevo)

št. 1/1982

Članki: HASAN HADŽIOMEROVIĆ: Nekoliko opomb na temo delo in dohodek na fakulteti; ZORAN VIDAKOVIĆ: »Odgovor« kapitala; ENVER REDŽIĆ: Presek stališč jugoslovanskega delavskega gibanja do nacionalnega vprašanja v Bosni in Hercegovini 1918–1941; ADOLF DRAGIČEVIĆ: Politična ekonomija in druge ekonomske vede; ASIM STRANJAK: Značaj produkcijskega odnosa in denar; *Iz zgodovine BiH:* NUSRET ŠEHIĆ: Avtonomno gibanje Muslimanov za časa avstro-ogrske uprave v Bosni in Hercegovini; *Prevod:* ALFRED SCHMIDT: Adorno – filozof realnega humanizma; *Prikazi*.

Vojno delo (Beograd)

št. 1/1982

SERGEJ KRAIGHER: Štirideset let oboroženih sil SFRJ; DANE ČUIĆ: Dejavnost komunistov v JLA pri uresničevanju politike ZKJ; *Ob izidu zbranih del Veljka Vlahovića:* RADOVAN RADONIĆ: Ustvarjalnost revolucije; MUHAMED KEŠETOVIĆ: Revolucionarno iskanje humanističnega duha; *In memoriam:* MIRAŠ STOŽINIĆ: Miroslav Krleža 1893–1981; MIROSLAV KRLEŽA: Tito – zgodovinski simbol; *Okrogla miza:* Titova koncepcija vseljske vstaje 1941 (II); ZDRAVKO ANTONIĆ: Titovo pojmovanje splošnega in posebnega v vstaji 1941. leta; VASILJE CERVIĆ: Oblike vojaške organizacije v narodnoosvobodilni vojni; ZDRAVKO KLANJŠČEK: Osvobodilna fronta slovenskega naroda – strateški dejavnik osvobodilne vojne v Sloveniji; *Pogledi:* DRAGO RAKOČEVIĆ: Razvoj vojaške večine na temeljih koncepcije in doktrine vseljske obrambe; MILAN PUJIĆ: Usposabljanje kadrov – strateška naloga obrambnih priprav družbe; *Polemike:* MANIJLO BABIĆ: »Čas kot dejavnik oboroženega boja«; *Nove knjige*.

UDC 3:001 '71'

DEBENJAK, dr. Božidar: The Development of Social Sciences. Its Scheme and Orientation
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, Vol. XIX, No. 4, p. 444–454

Social sciences treat the object somewhat differently from natural science; in the former the subject itself is explicitly present. This defines the way in which the concrete, in our case Yugoslav social experience, will be present in the theorems of social science. Xenomania and xenophobia present equally dangerous deviations in science. Deductionism from a given model of "general laws of socialism" is also erroneous. For marxist research the ideal research model is the one used, for instance, as a basis of E. Kardelj's studies: the revealing of the universal nature of the problem, the grasping of the process in its totality, the locating, and solving of the given problem. A glimpse of the historiette of contacts among Marxism and other conceptions proves that social science drew its empirical models from those, since empirical research stagnated in the dogmatic era, and only later developed a critical apparatus for the evaluation of these different kinds of methodology. At the same time the struggle against the apology of capitalism was rendered more difficult by capitalist prosperity. The meta-criticism of methods and techniques, recently developed by "western" science, enables mutual enrichment of Yugoslav and world Marxist methodology.

UDC 339.72.053:342,25

LAVRAČ, mag. Vladimir: The Establishment of the Foreign Exchange System (The Position of Republic in the Yugoslav Payments and Foreign Exchange Balances)
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, Vol. XIX, No 4, p. 455–466

An attempt of systematic treatment of the problem of regionalization of the national balance of payments is made by the author. The manner in which the interrepublic economic transactions are taken into consideration can be the basis on which we can decide for either republic balance of payments, or for the position of republic in the national balance of payments. In the case of the later there are three possibilities: to neglect the indirect contribution of every single republic to other republics' economic relations with foreign countries; to consider only those institutionalized by means of self-management agreements in associated labour; or to consider it consistently and totally. The results of the analysis prove that every attempt of regionalization of the national balance of payments is problematic in its way; therefore the problems of economic relations with foreign countries should be solved, above all within associated labour; this solution would provide conditions for a lasting and increasing export.

**DEBENJAK, dr. Božidar: Zasnova in usmerjenost razvoja družbenih znanosti
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, let. 19, št. 4, str. 444–454**

Družbene znanosti se na objekt nanašajo nekoliko drugače kot naravoslovje; v njih je poudarjeno navzoč sam subjekt. To določa tudi način, kako bo v teoremih družbene znanosti navzoča konkretna, v našem primeru jugoslovanska družbena skušnja. Enako nevarni deviaciji znanosti sta ksenomanija in ksenofobija. Zgrešen je tudi dedukcionizem iz danega modela »občih zakonitosti socializma«. Za marksistično raziskovanje je vzoren raziskovalni tip, ki je za podlago npr. Kardeljevim študijam: razkritje planetarne narave problema, zajetje totalitete procesa, lociranje in reševanje danega vprašanja. Pogled na historiat kontaktov med marksizmom in drugimi koncepcijami pokaže, da je družbena znanost iz le-teh črpala empirične modele, ker je v času dogmatizma empirično raziskovanje zaostalo, a da je šele pozneje razvila kritično aparaturo za vrednotenje teh metodik. Obenem je čas kapitalistične prosperitete oteževal boj proti apologetiki kapitalizma. Danes je »zahodna« znanost razvila metakritiko metod in tehnik, kar omogoča medsebojno oploditev jugoslovanske in svetovne marksistične metodologije.

UDK 339.72.053:342.25

**LAVRAČ, mag. Vladimir: Uveljavljanje deviznega sistema (Pozicija republike v plačilni in devizni bilanci Jugoslavije)
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, let. 19, št. 4, str. 455–466**

V prispevku skušamo sistematično obravnavati problem regionalizacije skupne plačilne bilance. Glede na to, kako pri tem upoštevamo medrepubliške ekonomske transakcije, se lahko opredelimo za plačilno bilanco republike ali pa za pozicijo republike v skupni plačilni bilanci. V drugem primeru imamo tri možnosti: da sploh ne upoštevamo posrednega prispevka posamezne republike k ekonomskim odnosom drugih republik s tujino, da upoštevamo le tistega, ki je institucionaliziran s samoupravnimi sporazumi v združenem delu, ali pa ga dosledno upoštevamo v celoti. Iz analize izhaja, da je vsak poskus regionalizacije skupne plačilne bilance po svoje problematičen in da je zato treba probleme ekonomskih odnosov s tujino reševati predvsem v združenem delu; s tem bi ustvarili razmere, ki bi trajneje omogočale večji izvoz.

MARKSIZAM U SVETU

beograjska revija prevodov iz tuje periodike in knjig

Zvezki revije Marksizam u svetu bodo v letu 1982 posvečeni naslednjim osnovnim temam: Aktualne razprave o krizi marksizma; O transnacionalnih korporacijah in informacijsko-komunikacijskih problemih; Teorija proizvodnega načina in države v razvoju; Socialni boji in revolucije v Srednji Ameriki; Sodobne teorije imperializma; Marksizem, estetika, umetnost; Delavci in kultura; Aktualne razprave o državi; Agrarno vprašanje in boji kmetstva; Fašizem in buržoazna ideologija.

Razen tega bo Marksizam u svetu v posameznih rubrikah objavil tudi trideset člankov s področja marksistične filozofije, politične ekonomije, teorije in prakse razrednih bojev kot tudi iz drugih področij marksistične teorije in revolucionarne prakse.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Bogdan Kavčič: Sedem delegatskih težav

Andrej Rant: Problemi delitve v plačilnobilancnih in deviznobilancnih pozicijah (republik in avtonomnih pokrajin)

Stane Vlaž: Krajevna skupnost in samoupravljanje

Lev Kreft: Proti sholastičnemu marksizmu

Sonja Lokar: O lastni knjižni in založniški politiki ZKS

Stane Južnič: Apartheid v Južnoafriški republiki

Paul Kellermann: Kritična teorija (k sociologiji Maxa Horkheimerja in Theodorja W. Adorna)

Janez Pečar: Samoupravni nadzor pri omejevanju deviantnosti v gospodarstvu